

ISSN 0206 — 569X

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

675-71/2
1982

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

2.1982

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1982, № 2

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

2. 1982

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

სარედაქციო კოლეგია: ა. გუნია (რედაქტორი), პ. გუგუშვილი, ი. დოლიძე, გ. თოდუა, თ. ლილუაშვილი, ი. მიქელაძე, ი. ფურტკარაძე, თ. შაველიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ზოსტარია (რედაქტორის მოადგილე).

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гуння А. Л. (редактор), Гугушвили П. В., Долидзе И. С., Лилуашвили Т. С., Микеладзе И. С., Путкарадзе Я. В., Тодуа Г. С., Хоштария Т. С. (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ზეცენი“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1982.

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14
Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14

ტელეფონი 93-22-60   **Телефон**

გადაეცა წარმოებას 19.3.82; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 23.9.82; შეკვ. № 10,37; ანაწყოების
ზომა 7×11¹/₂; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 9,5;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 7,9; უფ 05739; ტირაჟი 730;

ფასი 85 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

17358

ზინაბარი

ეკონომიკა

ქ. წილაური, თ. კანდელაკი, სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სპეციალიზაციისა და კონცენტრაციის დონე და დარგებისა და კულტურების შეთანწყობა (შუახევის რაიონის მაგალითზე)	5
ლ. აბულაძე, ლ. დუღუა, სსრ კავშირის სატრანსპორტო სისტემის განვითარება და მუშაობის დაგეგმვის სრულყოფა	13
მ. სვანიძე, მეცხოველეობა სამცხე-საათაბაგოში „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დაეთრის“ მიხედვით	24
მ. ჯიბუჭი, ღირებულების კანონი და საერთო კომუნისტური ეკონომიკური კანონები	33
მ. გურგენიძე, შ. ცარცვაძე, საკომეურნეო დემოკრატიის გაფართოება და საკომეურნეო თვითმმართველობის სისტემის სრულყოფა მომწიფებული სოციალიზმის პირობებში (საქართველოს სსრ მასალებზე)	38
მ. ნიძოვანი, სამეცნიერო კადრების კვალიფიკაციური სტრუქტურის ანალიზისათვის	54
მ. წარითელი, ბუნებათსარგებლობის პროცესების ზელოვნური რეგულირება თანამედროვე საზოგადოების საქმიანობის მნიშვნელოვანი ამოცანა	67
მ. დვალისვილი, საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობის განვითარების ზოგიერთი საკითხი X ზუთწლედში	78

სამართალი

მ. ლეშავა, ბურჟუაზიული კრიმინოლოგიური თეორიის „დელინკენტური სუბკულტურის“ კრიტიკა	85
ბ. კანიცა-მიხალსკა, თავისუფლების აღკვეთასთან დაკავშირებული სისხლის სამართლებრივი ღონისძიებანი პოლონეთის სახალხო რესპუბლიკაში	97

პარონი სპ. სპ. სპ.
სამეცნიერო ბიბლიოთეკა
3 0 8 2 0 0 0 0 0 0

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

К. М. ЦИКЛАУРИ, Т. Г. КАНДЕЛАКИ, Уровень специализации и концентрации сельскохозяйственного производства и сочетание отраслей и культур (на примере Шуахевского района)	5
Л. В. АБУЛАДЗЕ, Л. К. ДУНДУА, Развитие и совершенствование планирования работы транспортной системы СССР	13
М. Х. СВАНИДЗЕ, Животноводство в Самцхе-Саатабаго по «Пространственному реестру вилайета Гюрджистан»	24
М. Ч. ДЖИБУТИ, Закон стоимости и общесоциалистические экономические законы	33
В. П. ГУРГЕНИДЗЕ, Ж. А. ЦЕРЦВАДЗЕ, Расширение колхозной демократии и совершенствование системы колхозного самоуправления в условиях зрелого социализма (на материалах ГССР)	38
Е. А. ЧИКОВАНИ, К анализу квалификационной структуры научных кадров	54
Г. Ш. ЦЕРЕТЕЛИ, Искусственное регулирование процессов природопользования — важная задача деятельности современного общества	67
Б. М. ДВАЛИШВИЛИ, Некоторые вопросы развития обувной промышленности Грузинской ССР в десятой пятилетке	78

ПРАВО

Г. Ш. ЛЕЖАВА, Критика буржуазной криминологической теории «делинквентной субкультуры»	85
Б. КУНИЦКА-МИХАЛЬСКА, Уголовно-правовые меры, не связанные с лишением свободы в Польской Народной Республике	97

კეთილშობილური, თანადროული კავშირები

**სსსრკ-სამეურნეო წარმოების სპეციალიზაციისა და
კონცენტრაციის დონე და დარგებისა და კულტურების შემთავსება**

(შუახვევის რაიონის მაგალითზე)

შუახვევის რაიონს ჯერ კიდევ არა აქვს მეცნიერულად ჩამოყალიბებული სოფლის მეურნეობის გაძლიერების სისტემა ამის გამო, აქ დარგთა და კულტურათა რაციონალური შეთანაწყობის საქმეში სერიოზული ნაკლოვანებებია. რაიონის, თითქმის ყველა მეურნეობაში მეთამბაქოეობის, მეცხოველეობის, მეხილეობის, მევენახეობის და მარცვლეულის მეურნეობების გვერდით სუბიექტური მოსაზრების მიხედვით ხდებოდა და ხდება ბევრი ისეთი კულტურის გაშენება, რომელთა აგროტექნიკურ-წარმოებრივი პერსპექტივა და ეკონომიკური ეფექტიანობა ამ მეურნეობის პირობებისათვის კარგად არ არის შესწავლილი და დასაბუთებული.

თამბაქოს, ხილის, ვენახის და მარცვლეულის გვერდით სხვადასხვა კულტურების გაშენება რაიონის მეურნეობაში დიდი ხნის მანძილზე ხდებოდა, მიუხედავად იმისა, არსებობდა თუ არა მათთვის ხელსაყრელი პირობები. უკეთესი (მაღალრენტაბელური) დარგებისა და კულტურების ძიების პროცესი დიდხანს მიმდინარეობდა. ამის შედეგად მეურნეობაში მართლაც გაიზარდა თამბაქოს, ხილის, ვენახის, მარცვლეულის და ბოსტნეულის ფართობები და მნიშვნელოვნად გადიდდა პირუტყვის სულაღობა.

შუახვევის რაიონის მეურნეობებში ძირითად დარგებთან დამატებითი და დამხმარე დარგების რაციონალური შეთანაწყობა არსებითად მოუწესრიგებელია. ამის საილუსტრაციოდ შეგვიძლია მოვიყვანოთ სათანადო მონაცემები.

რაიონის ყველა კოლმეურნეობაში მოყავთ 11-დან 15-მდე კულტურა, ერთმანეთის გვერდით აწარმოებენ თამბაქოს, ხილს, ყურძენს მარცვლეულს, ბოსტნეულს, ბალჩეულს და საკვებ კულტურებს, დასპეციალებული არიან მეცხოველეობის მიმართულებით და აქვთ მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის ფერმები.

მაგალითად, დღევანდელ მოჰყავთ 15 კულტურა, სამოლეთსა და ჭვანში — 14, ზამლეთს, ტბეთსა და წყაროთაში — 13, ნაღვარევეს, ოლადაურსა და შუახვეში — 12, ბარათაულს, ქანიერსა და შუბანში — 11.

შუახვევის რაიონში მარცვლეული კულტურებიდან მხოლოდ სიმინდს და ლობიოს აწარმოებენ; ტექნიკური კულტურებიდან — თამბაქოს; კარტოფილ-ბოსტნეულ-ბალჩეულიდან: კარტოფილს, კიტრს, კომბოსტოს და პამიდორს. მრავალწლიანი ნარგავებიდან — ხეხილსა და ყურძენს; საკვები კულტურებიდან — თითქმის ყველაფერს. ჰყავთ მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ზოგიერთ კულტურას აშენებენ იქ, სადაც ამისათვის ხელსაყრელი პირობები არ არსებობს. მაგალითად, მრავალწლიან ნარგავებს აშენებენ ისეთ ნიადაგებზე, სადაც უმჯობესია სხვა რომელიმე კულტურის გაშენება, მრავალწლიანი ნარგავებისათვის გამოსადეგ მიწის ნაკვე-

თებს კი ზშირად საძოვრებად იყენებენ ან მათზე ერთწლიან კულტურებს თესენ. ზამლეთის კოლმეურნეობას, რომელსაც მიმაგრებული აქვს სათიბ-საძოვარი 990 ჰა მ. შ. სათიბები 48 ჰა, საძოვრები 941 ჰა, ჰყავს 231 მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი. პირუტყვის ერთ სულზე მოდის 4,3 ჰა სათიბ-საძოვარი. ჩვენი აზრით უკეთესი იქნებოდა, იქ სადაც ამის შესაძლებლობა არსებობს, სათიბები რომლებიც მოსახლეობასთან უფრო ახლოს არის გაადგილებული გამოყენებული ყოფილიყო თამბაქოს კელტურისათვის. ამ შემთხვევაში ჩვენ მივიღებდით 1124,2 ცენტნერ თამბაქოს, რომლის რეალიზაციიდან მეურნეობები მიიღებდნენ დაახლოებით 41787 მან. ხოლო მოგება შეადგენდა 10362,13 მანეთს. საძოვრებიდან (941 ჰა) 41 ჰა, გასარწყავების პირობებში მივიღებდით უფრო მეტ საკვებ ბაზას და საძოვრების დატვირთვის მაჩვენებელი იქნებოდა არა 4,3 ჰა არამედ, 4,07 ჰა.

ასეთივე მდგომარეობა არის ჭვანას კოლმეურნეობაში. მასზე მიმაგრებულია 834 სათიბ-საძოვარი (მ. შ. 102 ჰა სათიბი და 732 ჰა საძოვარი), ჰყავს 288 სული მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი. საძოვარტევადობის მაჩვენებელი უდრის 3 ჰექტარს სოფლის განაპირა ახლომდებარე სათიბებიდან (50 ჰა ვენახის პლანტაციების გასაშენებლად გამოყენების შედეგად მივიღებდით 2350 ცენტნერ ყურძენს. ხოლო საძოვრებიდან (732 ჰა) 32 ჰა. გასარწყავება და მასზე მრავალწლიანი ბალახების თესვა მოგვცემს 1728 ცენტნერ ბუნებრივ საკვებს.

ამდგავარი ნაკლოვანებები მთლიანად შეეხება შუახევის რაიონის ყველა კოლმეურნეობას, ამასთან ზშირად ძნელი გასარკვევი ხდება, რომელია მეურნეობაში წამყვანი დარგი და რომელი დამხმარე. ბევრი კოლმეურნეობის სპეციალიზაცია არ შეესაბამება მის სახელწოდებას.

მაგალითად, ზამლეთის კოლმეურნეობაში 1980 წელს მემცენარეობის რეალიზაციიდან მიღებული შემოსავალი შეადგენს 96 პროცენტს, მ. შ. მეთამბაქოეობიდან—93 პროცენტს, მევენახეობიდან—4,1 პროცენტს, მეხილეობიდან—2 პროცენტს და მეცხოველეობიდან კი 4 პროცენტს.

ე. ი. ეს კოლმეურნეობა ძირითადად მეთამბაქოეობის მიმართულებისაა.

ასეთივე მდგომარეობაა ჭვანას კოლმეურნეობაში. აქ მემცენარეობის პროდუქციის რეალიზაციიდან შემოსავალი შეადგენს 89 პროცენტს, მ. შ. თამბაქოს რეალიზაციიდან — 64 პროცენტს, ყურძნის რეალიზაციიდან — 16 პროცენტს და ა. შ. ხოლო მეცხოველეობის რეალიზაციიდან ამონაგები შეადგენს 11 პროცენტს.

ასეთ შემთხვევაში გაუგებარია, რომელია მთავარი და რომელი დამხმარე დარგი. ჩვენთვის ცნობილია, რომ საერთოდ სპეციალიზაცია რომ განვსაზღვროთ, უნდა გამოვიანგარიშოთ პროდუქციის ყოველი სახეობის რეალიზაციიდან მიღებული ამონაგების ხვედრიწონა მთელი სასაქონლო პროდუქციის ღირებულების საერთო ჯამში. აღნიშნულის გათვალისწინებით ჭვანას კოლმეურნეობა არის მეთამბაქოეობა-მევენახეობის მიმართულების და აქ მთავარი დარგია მეთამბაქოეობა, ხოლო დამხმარე დარგები მევენახეობა და მეცხოველეობა. მევენახეობას სასაქონლო პროდუქციის რეალიზაციაში უკავია 16 პროცენტი მეცხოველეობას — 11 პროცენტი.

ზუსტად ასეთივე მდგომარეობაა შუახევის კოლმეურნეობაში. მემცენარეობის პროდუქციის რეალიზაციიდან ამონაგები შეადგენს 85 პროცენტს მ. შ. თამბაქოს რეალიზაციიდან ამონაგები უდრის 76 პროცენტს, ყურძნის რეალი-

ზაციიდან ამონაგები — 17 პროცენტს და ა. შ. ხოლო მეცხოველეობის რეალიზაციიდან ამონაგები 15 პროცენტს შეადგენს. შუახვევის კოლმეურნეობაც მეთამბაქოეობა-მევენახეობის მიმართულებისაა, აქ მთავარი დარგია მეთამბაქოეობა, დამხმარე მევენახეობა და მეცხოველეობა.

სამოლეთის კოლმეურნეობაში მემცენარეობის პროდუქციის რეალიზაციიდან ამონაგები შეადგენს 95,4 პროცენტს, ა. შ. თამბაქოდან — 76,4 პროცენტს, ვენახიდან — 9 პროცენტს, კარტოფილიდან — 4 პროცენტს, ხოლო მეცხოველეობიდან — 4,6 პროცენტს.

სამოლეთის კოლმეურნეობა დასპეციალებულია მეთამბაქოეობა-მევენახეობის მიმართულებით. აქ მთავარი დარგია მეთამბაქოეობა, ხოლო დამხმარე — მევენახეობა.

სამართლიანად იბადება კითხვა, ამ დანიშნულების მეურნეობას, რომლის მიზანს მეთამბაქოეობა-მევენახეობა წარმოადგენს. რად ესაჭიროება 304 ჰექტარი საძოვარი ან 137 ჰექტარი სათიბი და ა. შ. ან რით უნდა დაასაბუთონ ის, თუ როგორ უწყობს ხელს ეს ყველაფერი ამ მეურნეობაში მეთამბაქოეობის სპეციალიზაციის გაღრმავებას?

გვიჭრობთ, რომ ამ ხასიათის, კერძოდ მეთამბაქოეობის დანიშნულების მეურნეობებზე, ასეთი დიდი რაოდენობით სათიბ-საძოვარის მიმავრება სერიოზულ შეცდომად უნდა ჩაითვალოს.

სათანადო ეკონომიკური ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მეთამბაქოეობიდან (ამ შემთხვევაში როგორც მეურნეობის სპეციალიზაციის მიმართულების განმსაზღვრელი საქმიანობიდან) მიღებული შემოსავლის ხვედრი წონა 1979 წელს მიღებულ მთლიან ამონაგებში შეადგენს 2707313 მანეთს, ანუ 75,7 პროცენტს. შესაბამისად მიღებულია შემოსავლები მრავალწლიანი ნარგავებიდან 206489 მან. ანუ 5,8 პროცენტი, ხოლო მეცხოველეობიდან — 518406 მან. ანუ 14,5 პროცენტი. 1979 წელს სოფლის მეურნეობის მთლიანმა პროდუქციამ (1973 წ. შესადარის ფასებით) შეადგინა 3201000 მანეთი. მათ შორის მემცენარეობიდან 2614000 ანუ 81,7 პროცენტი და მეცხოველეობიდან 587000 მანეთი. ანუ 18,3 პროცენტი.

აღსანიშნავია, რომ შუახვევის რაიონში 1980 წელს, 1977 წელთან შედარებით, სოფლის მეურნეობის მთლიანი პროდუქცია შემცირდა 18,6 პროცენტით. მ. შ. მემცენარეობის პროდუქცია შემცირდა 24 პროცენტით, ხოლო მეცხოველეობის პროდუქცია გაიზარდა 18,8 პროცენტით. რაიონში მეცხოველეობის დარგის შემოსავლების გადიდების მიუხედავად 1979 წელს იზარალეს მთელმა რიგმა კოლმეურნეობებმა: ზამლეთის — 24320 მან., შუახვევის — 40662 მან., ჭვანას — 18556 მან., წყაროთას — 5512 მან., ოლადაურის — 79363 მან., სამოლეთის — 33606 მან., ბარათაულის — 38757 მან., თანვირის — 17687 მან., ტბეთის — 20329 მან., დღვანის — 27799 მან., შუბანის — 38626 მან., ნაღვარევის — 10170 მან.

სულ კოლმეურნეობაში მეცხოველეობიდან ზარალმა 355387 მან. შეადგინა.

შუახვევის სამეურნეობათაშორისო საწარმომ 1979 წელს იზარალა 28587 მანეთი.

შუახვევის რაიონის სამეურნეობათაშორისო საწარმოს ეკონომიკური მაჩვენებლები ორი წლის მანძილზე მნიშვნელოვნად გაუარესდა — საინტერესოა, რამ გამოიწვია ამ საწარმოს საქმიანობის გაუარესება მაშინ, როცა 1978 წელს

აქ მეცხოველეობის პროდუქციის რეალიზაციიდან მიღებულ იქნა 2733 მან. მოგება. ერთ ცენტნერ მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის წონამატის თვითღირებულება 259,18 მანეთს, ხოლო 1 ცენტნერ პროდუქციის წარმოებაზე შრომითი დანახარჯები 44,7 კაცსაათს შეადგენდა. 1979 წელს ერთი ცენტნერი წონამატის თვითღირებულება უდრიდა 292,3 მანეთს, ანუ 33,1 მანეთით მეტს, ვიდრე 1978 წელს; 1 ცენტნერი პროდუქციის წარმოებაზე შრომითი დანახარჯები შეადგენდა 56,16 კაცსაათს, ანუ 11,5 კაცსაათით მეტს 1978 წელთან შედარებით.

მეცხოველეობიდან ზარალმა მთლიანად რაიონში შეადგინა 333794 მანეთი, აქედან 22,3 პროცენტი ანუ 79363 მანეთი მოდის ოლადაურის კოლმეურნეობაზე, ხოლო 5512 მანეთი ანუ 1,5 პროცენტი წყაროთას კოლმეურნეობაზე.

შუახვევის რაიონის მეურნეობებში დაბალია დარგებისა და კულტურების სპეციალიზაციისა და კონცენტრაციის დონე.

მაგალითად, ოლადაურის კოლმეურნეობაში მოჰყავთ 12 კულტურა, რომელიც განაწილებულია 206 ჰექტარზე. მ. შ. თამბაქოს უკავია 54 ჰა, კარტოფილს — 50 ჰა, ბოსტნეულს — 1 ჰა, ვენახს — 2,5 ჰა, საკვებ კულტურებს — 97 ჰა, ლობიოს — 2 ჰა, სასაქონლო პროდუქციის რეალიზაციიდან ამონაგების სტრუქტურაში კი შესაბამისად, თამბაქოს — 82,1 პროცენტი, კარტოფილს და ბოსტნეულს — 0,23 პროცენტი, ვენახს — 1,1 პროცენტი, თივას — 0,04 პროცენტი და ლობიოს — 0,53 პროცენტი.

მიუხედავად იმისა, რომ ოლადაურის კოლმეურნეობა მეთამბაქოეობა-მეცხოველეობის მიმართულებისაა, თამბაქოს შედარებით ნაკლები ფართობი უკავია, ვიდრე კარტოფილს, რაც სწორი არ არის. ასეთ დიდ ფართობზე კარტოფილის წარმოება სრულიადაც არ უწყობს ხელს მეთამბაქოეობისა და მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის შემდგომ განვითარებას.

ასეთივე მდგომარეობაა დღევანის კოლმეურნეობაში. აქ მოყავთ 15 კულტურა, რომლებიც გადაადგილებულია 161 ჰა ფართობზე. მ. შ. თამბაქოს უკავია 48 ჰა, კარტოფილს — 58 ჰა, ბოსტნეულს — 1 ჰა, საკვებ კულტურებს — 52,1 ჰა, ლობიოს — 1 ჰა და სიმინდს — 1 ჰა.

პროდუქციის რეალიზაციიდან ამონაგების სტრუქტურაში ამ კულტურებს შესაბამისად უჭირავთ: თამბაქოს — 81,9 პროცენტი, კარტოფილს და ბოსტნეულს — 1,9 პროცენტი, თივას — 0,37 პროცენტი, ლობიოს და სიმინდს — 0,27 და ა. შ. როგორც ვხედავთ კოლმეურნეობაზე მიმავრებული 161 ჰექტარი ფართობიდან, მეთამბაქოეობისათვის გამოყენებულია 48 ჰექტარი, ხოლო კარტოფილს უკავია 58 ჰექტარი, მაშინ როცა დღევანის კოლმეურნეობა მეთამბაქოეობის მიმართულების მეურნეობად ითვლება.

ჩვენი აზრით, აქ მეტად უნდა განვითარდეს თამბაქოს კულტურა, ვინაიდან ამის შესაძლებლობებს აქ ბუნებრივ-კლიმატური პირობები იძლევა.

სპეციალიზაციისა და დარგთა შეთანაწყობის თვალსაზრისით სერიოზული ნაკლოვანებები ახასიათებს მთელ რიგ მეურნეობებს.

შუბანის კოლმეურნეობა ძირითადად მეთამბაქოეობა-მეცხოველეობის მიმართულებისაა. აქ მიწის მთლიანი ფართობი 4476 ჰა შეადგენს, მათ შორის: სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების ფართობი — 1778 ჰა. სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებიდან 1570 ჰა. სათიბ-საძოვრებს უჭირავს, აგრეთვე კოლმეურნეობას აქვს 203 ჰა. სახნავი. სახნავის დიდი ნაწილი კი — 103 ჰა გამოყენებულია საკვები კულტურებისათვის. როგორც ვხედავთ, შუბანის კოლმეურნეობას შუახვევის რაიონში ყველაზე ხელსაყრელი პირობები აქვს მეცხოველეობის განვი-

თარებისათვის. ამიტომაც, რომ აქ, სხვა მეურნეობებთან შედარებით, დიდი რაოდენობის პირუტყვი ჰყავთ მ. შ. მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი 1016 სული. აქედან ძროხა — 316 სული.

მომავალში შუბანში უნდა განხორციელდეს მეცხოველეობის სულადობის კონცენტრაცია.

ტბეთის კოლმეურნეობა ძირითადად მეთამბაქოეობა-მეცხოველეობის მიმართულებისაა. აქ მიწის მთელი ფართობი 3903 ჰექტარს შეადგენს, მათ შორის სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების ფართობი — 1992 ჰა. სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებიდან 1791 ჰა სათიბ-საძოვარს უჭირავს, აგრეთვე მეურნეობას აქვს 191 ჰექტარი სახნავი. აქედან 91 ჰექტარი გამოყენებულია საკვები კულტურებისათვის. თითქმის, როგორც შუბანის კოლმეურნეობას, ასევე ტბეთის კოლმეურნეობას ხელსაყრელი პირობები აქვს მეცხოველეობის განვითარებისათვის. ამ კოლმეურნეობაში ჰყავთ 740 სული მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი, აქედან ძროხა — 227 სული.

მრავალდარგიანობის პირობებში ამა თუ იმ კულტურის თუ დარგის გაფანტვა მეურნეობების მიხედვით იწვევს კაპიტალური დაზანდებების დაქსაქსვას, დარგების სუსტ კონცენტრაციას, რის გამოც სათანადოდ არ გამოიყენება ტექნიკა და მოწინავე ტექნოლოგია. ასეთი გაუმართლებელი დარგობრივი სტრუქტურის პირობებში თანდათანობით იზრდება დანახარჯები ფართობისა და პირუტყვის სულადობის ერთეულზე გაანგარიშებით.

ბევრი დარგის შემზღვეველი მოცულობა მოქველებული ტექნიკისა და ტექნოლოგიის გამოყენების პროცესში, ზრდის დანახარჯს და იწვევს პროდუქციის გაძვირებას, რაც საბოლოო ანგარიშით ამცირებს რენტაბელობას.

გონივრულად შერჩეულ დამხმარე დარგებს, მიუხედავად მათი პროდუქციის სიმცირისა, შეუძლია ხელი შეუწყოს ძირითადი და დამატებითი დარგების განვითარებას, უზრუნველყოს მიწების მთლიანად ათვისება, მოგვცეს დამატებითი პროდუქცია და გარკვეული როლი შეასრულოს საწარმოთა რენტაბელობაში. განვიხილოთ შუახევის რაიონში სასაქონლო პროდუქციის სტრუქტურა.

როგორც ცხრილის ანალიზიდან ჩანს, შუახევის რაიონის 12 კოლმეურნეობაში წამყვანი დარგია მემცენარეობა. მემცენარეობიდან მეთამბაქოეობას ყველა მეურნეობაში მაღალი ხვედრიწონა უჭირავს.

მემცენარეობიდან თამბაქო ყველაზე დიდი ხვედრიწილით წარმოდგენილია ოლადაურის (97,3%), დღვანის (93%), შუბანის (90%). ყველაზე ნაკლები კი ჭვანის (71%) მეურნეობებში ე. ი. მეთამბაქოეობის ხვედრიწონა მერყეობს 71%-სა და 97,3%-ს შორის.

ყველა მეურნეობას მარტო მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი ჰყავს.

მეცხოველეობა ყველაზე მაღალი ხვედრიწილით წარმოდგენილია ბარათაულის (28%), შუბანის (29%), ჟანიერის (25,63%), ტბეთის (20,5%), შუახევის (15%), ოლადაურის (15%), წყაროთას (15%) მეურნეობებში. დანარჩენში კი მერყეობს 4%-დან 12%-ს შორის.

მემცენარეობა ყველაზე მაღალი ხვედრიწილით წარმოდგენილია ზამლე-თის (95,8%), ჭვანას (89%), დღვანის (88,05%) და ა. შ. კოლმეურნეობებში.

არის ისეთი კულტურები, რომელთა ხვედრიწილი საერთო დარგობრივ სტრუქტურაშიც 1%-საც არ აღემატება. ასეთებია მარცვლეული სიმინდის ჩათვლით. შუბანი — 0,06%, ზამლეთი 0,4%, ოლადაური 0,53%, ჟანიერი 0,25%, დღვანი 0,27%. ასეთი მცირე რაოდენობით ამ კულტურის წარმოება

შეტყვის ჩაბნის კოლმეურნოების სასაქონლო პრივილეგიის სტატუსი და სპეციალიზაციის კოეფიციენტები

№№№	კატეგორიის დასახელება	საქონლო პრივილეგიის სტატუსი და სპეციალიზაციის კოეფიციენტები													
		საქონლო %	ოჯახური %	სამეურნეო %	საპროდუქციო %	დასახლება %	სტეპი %	მეცხოველე %	მებაღე %	მებაღე %	ფრინველ %	მეხი %	მეხი %	მეხი %	მეხი %
1	მარცხენილის სიმინის საფარი	0,4	0,53	1,1	0,4	0,25	0,32	—	0,05	0,34	0,27	—	0,2	0,3	
2	სამეურნეო	88,9	82,1	76,4	63,1	66,11	71,63	64,84	64,42	64,66	81,96	75,7	71,5	75,7	
3	კარბოცილი, პოსტნევილი	0,7	0,23	3,95	3,5	4,34	2,45	1,98	3,92	2,92	1,50	2	3,9	2,1	
4	ხედი	1,8	—	2,05	2,4	1,66	2,45	1,34	0,37	1,27	1,11	1,3	0,6	1,4	
5	ვერები	4	1,1	8,7	0,2	—	0,75	16,58	—	15,78	1,91	3,8	—	4,4	
6	თავი კოეფიციენტი	—	0,04	1,6	2,0	1,77	1,19	—	2,23	4,42	0,37	1,7	0,3	1,0	
7	ფანარები	—	0,4	1	0,7	0,24	0,73	0,24	—	0,25	0,53	0,7	—	0,4	
8	სულ მეცხოველეობა	95,8	84,4	95,4	72,3	74,37	79,52	84,98	71	80,05	88,05	85,2	76,5	85,5	
9	მსოფლიო რეზერვების პრივილეგიები	1,4	6,7	4,2	24,3	9,69	10,95	7,22	13,1	2,96	5,38	3,3	9,6	7,0	
10	ჩივი	2,8	8,9	0,4	3,4	15,94	9,52	7,80	15,9	7,99	6,57	11,5	13,9	7,5	
11	სულ მეცხოველეობა	4,2	15,6	4,6	27,7	25,63	20,48	15,02	29	10,95	11,95	14,8	23,5	14,5	
12	სულ სოფლის მეურნეობა	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
13	მეცხოველეობის სპეციალიზაციის კოეფიციენტი	0,80	0,90	0,52	0,64	0,71	0,75	0,62	0,78	0,51	0,74	0,66	0,84	0,66	
14	სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციის კოეფიციენტი	0,69	0,69	0,44	0,45	0,50	0,54	0,40	0,52	0,40	0,60	0,84	0,58	0,54	

1. ცხელი შეფენილი შესაბამისი კოლმეურნოების წლიური ინტერვიუებიდან.

ზედმეტ დანახარჯებთან არის დაკავშირებული. საჭიროა ეს კულტურები მომავალში მთლიანად ამოვიღოთ წარმოებიდან.

მემცენარეობის გაღრმავებული სპეციალიზაციის დონით ხასიათდებიან ოლადაურის 0,91, ნაღვარევის 0,84, შუბანის 0,78, ზამლეთის 0,85, ტბეთის 0,75, დღვანის 0,74 კოლმეურნეობები.

მაღალი სპეციალიზაციის დონით ხასიათდება სამოლეთის 0,52, ჭვანის 0,51 კოლმეურნეობები. აღსანიშნავია, რომ ამ რაიონში საშუალო და დაბალი სპეციალიზაციის დონის არც ერთი მეურნეობა არ არის.

თუ განვიხილავთ სპეციალიზაციის კოეფიციენტებს მთლიანად რაიონის სოფლის მეურნეობის დარგში, მაშინ, გაღრმავებული სპეციალიზაციის დონით ხასიათდება: წყაროთას 0,84, ზამლეთის 0,69, ოლადაურის 0,69 კოლმეურნეობები.

მაღალი სპეციალიზაციის დონით ხასიათდება დღვანის 0,60, ნაღვარევის 0,58, ტბეთის 0,54, შუბანის 0,52 კოლმეურნეობები.

საშუალო სპეციალიზაციის დონით ხასიათდება შუახევის 0,40, ჭვანის 0,40, სამოლეთის 0,44 და ბარათაულის 0,46 კოლმეურნეობები.

სასოფლო-სამეურნეო სპეციალიზაცია კი არ გამოიციხავს, არამედ გული-სხმობს ძირითად დარგებთან დამატებით მრავალდარგოვანი მეურნეობის განვითარებას და დამხმარე დარგების სწორად შეთანაწყობას. ამ უკანასკნელის აუცილებლობა ნაკარნახევია იმით, რომ დაძლეულ იქნეს სოფლის მეურნეობისათვის დამახასიათებელი სეზონურობა, წარმოების დროსა და საშუალო პერიოდს შორის გათიშულობა და სხვ. მაგ., თუ მეურნეობაში თავმოყრილია 16 სახის პროდუქციის წარმოება, აქედან 2 ან 3 კულტურა თუ დარგი მაღალრენტაბელურია, ხოლო დანარჩენი 13 დარგი და კულტურა ზარალიანი, ეს კარგი შედეგი არ არის.

მაგალითად, 1980 წლის მონაცემების მიხედვით, შუახევის რაიონის კოლმეურნეობებმა იზარალეს შემდეგი დარგებიდან და კულტურებიდან: ზამლეთის კოლმეურნეობამ — მემცენარეობის პროდუქტებიდან (მ. შ. მარცვლოვანი სიმინდის ჩათვლით) 369 მან., კარტოფილი — 3991 მან. ღია გრუნტის ბოსტნეული 502 მან., მეცხოველეობა — 24320 მან. (მ. შ. რძის წარმოებიდან 130 მან., ხორცის წარმოებიდან 24190 მან.).

ოლადაურის კოლმეურნეობამ მსხვილი რქიანი პირუტყვის ხორცის წარმოებიდან იზარალა 79363 მან., სამოლეთის კოლმეურნეობამ კარტოფილის წარმოებიდან — 1096 მან., ხილის წარმოებიდან — 731 მან., სულ — 1827 მანეთი, მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის ხორცის წარმოებიდან — 32972 მან., რძის წარმოებიდან — 634 მან., სულ — 33606 მანეთი და ა. შ.

როგორც ვხედავთ, ამ მხრივ შუახევის რაიონის კოლმეურნეობებს სოფლისმეურნეობრივ წარმოებაში ბევრი ნაკლოვანება აქვს. მათი გამოსწორებისათვის საჭიროა სოფლის მეურნეობის არსებულ სტრუქტურაში ზოგიერთ კორექტივის შეტანა, სხვადასხვა მეურნეობებში გადაადგილებული სხვადასხვა დარგის და კულტურის ურთიერთშეთანაწყობის ახლებურად გადაწყვეტა, რაციონალური ვაადგილებისა და სპეციალიზაციის ახალი გზების გამოძებნა.

როგორც ანალიზიდან ირკვევა, ეკონომიკურად სუსტი მეურნეობების ჩამორჩენილობის ძირითად მიზეზს წარმოადგენს წარმოებრივი მიმართულების არასწორი შერჩევა, კერძოდ ისეთი მიმართულებების არსებობა, რომელიც არ შეესაბამება მეურნეობათა შესაძლებლობას და მის ბუნებრივ ეკონომიკურ

პირობებს. ამდენად, სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების სწორად შექმნის საკითხს თითქმის არც ერთ მეურნეობაში არ ექცევა სათანადო ყურადღება.

რაიონის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის დამზადების დავალებანი უნდა დაიგეგმოს ადგილობრივ შესაძლებლობათა გათვალისწინებით. თუ რესპუბლიკის საგეგმო ორგანოები გაითვალისწინებენ რაიონის მოთხოვნილებებს, მაშინ ადგილებზე მაქსიმალურად შეგვეძლება გამოვიყენოთ ამა თუ იმ კულტურის წარმოების გადიდების შესაძლებლობანი.

К. М. ЦИКЛАУРИ, Т. Г. КАНДЕЛАКИ

УРОВЕНЬ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ И КОНЦЕНТРАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА И СОЧЕТАНИЕ ОТРАСЛЕЙ И КУЛЬТУР (НА ПРИМЕРЕ ШУАХЕВСКОГО РАЙОНА)

Резюме

В работе рассмотрена отраслевая структура сельскохозяйственных предприятий Шуахевского района, определен уровень специализации для каждого хозяйства.

Проанализирована экономическая эффективность специализации и концентрации, показаны существенные недостатки в сочетании отраслей и культур. Намечены мероприятия по устранению недостатков, существующих в специализации и сочетании отраслей в общественных хозяйствах.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ავტორულ პრობლემათა განყოფილებამ

ლავრენტი აბულაძე, ლიდა ლუნდა

სსრ კავშირის სატრანსპორტო სისტემის განვითარება და მუშაობის დაგეგმვის სრულყოფა

სკკ ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს დადგენილებამ — „დაგეგმვის გაუმჯობესებისა და წარმოების ეფექტიანობის და მუშაობის ხარისხის ამაღლებაზე სამეურნეო მექანიზმის ზემოქმედების გაძლიერების შესახებ“¹ დასაბამი მისცა სოციალისტური ეკონომიკის გაძლიერების მეთოდთა სრულყოფის ახალ ეტაპს. ტრანსპორტისათვის, ისევე როგორც მრეწველობისა და მშენებლობისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს საბოლოო შედეგებზე ორიენტირებას. ამავე დროს აღსანიშნავია, რომ სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში წარმოების ეფექტიანობის ამაღლება განუყოფელია ტრანსპორტის მუშაობის გაუმჯობესებისაგან, მისი მაჩვენებლების სრულყოფისაგან.

სკკ ცენტრალური კომიტეტის ოქტომბრის (1980 წ.) პლენუმზე, ეხებოდა რა ქვეყნის სამეურნეო საქმიანობისა და მართვის ზოგიერთ საკითხს, ლ. ი. ბრეჟნევმა განსაკუთრებით გამოყო დაგეგმვა, რომლის შესახებაც აღნიშნა: „ამ საქმეში ფართოდ უნდა გამოვიყენოთ მიზნობრივი პროგრამების მეთოდი. ყოველი ასეთი პროგრამა უნდა იყოს დასაბუთებული, ზუსტ გაანგარიშებაზე დამყარებული იმ ღონისძიებათა გეგმა, რომელთა მიზანია საბოლოო შედეგის მიღწევა, ამა თუ იმ პრობლემის სრულად გადაჭრა. საქიროა, რომ პროგრამაში განისაზღვროს გადასაწყვეტ ამოცანათა ეტაპები და რიგითობა“².

ცნობილია, რომ ნებისმიერი ქვეყნის ტრანსპორტის განვითარების დონე შეფასდება მიმოსვლის გზათა ქსელის საერთო სიგრძით. საბჭოთა კავშირის სატრანსპორტო ქსელის განვითარების დინამიკა და თანამედროვე მდგომარეობა შეიძლება ნათლად წარმოვიდგინოთ 1-ლი ცხრილის მონაცემების ანალიზიდან³. როგორც ვხედავთ, საბჭოთა ხელისუფლების წლებში შიგა ტრანსპორტის ქსელის სიგრძე 10-ჯერ გაიზარდა; წინმსწრები ტემპით ვითარდებოდა და ვითარდება ტრანსპორტის ისეთ სახეობათა ქსელი, როგორცაა საავტომობილო, საჰაერო და მილსადენი, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ მოძველდა და უპერსპექტივოა რკინიგზის, საზღვაო და სამდინარო ტრანსპორტი. საბჭოთა კავშირი უზარმაზარი საკონტინენტო სახელმწიფოა, სადაც განსაკუთრებით დიდია რკინიგზის მიზანშეწონილი გამოყენების სფერო. ამჟამად ტრანსპორტის მიზანშეწონილ სახეობათა შემდგომი განვითარების პრობლემა

¹ სკკ ცკ და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს დადგენილება „დაგეგმვის გაუმჯობესებისა და წარმოების ეფექტიანობის და მუშაობის ხარისხის ამაღლებაზე სამეურნეო მექანიზმის ზემოქმედების გაძლიერების შესახებ“. გაზეთი კომუნისტი, 1979 წ. 12 ივლისი.
² ან. ლ. ი. ბრეჟნევის სიტყვა სკკ ცკ-ის პლენუმზე 1980 წლის 21 ოქტომბერს. გაზეთი „კომუნისტი“, 22/X—1980 წ.

³ И. Я. Аксенов. Единая транспортная система. Москва, «Транспорт», 1980, с. 175.

განსაკუთრებით აქტუალურია ჩვენი ქვეყნის აღმოსავლეთ რაიონებისათვის, სადაც თავმოყრილია მსხვილი სათბობ-ენერგეტიკული, ნედლეულის და ხე-ტყის რესურსები, აგრეთვე მძლავრი ინდუსტრიული კომპლექსები და მნიშვნელოვანი სათესი ფართობები. ბაიკალ-ამურის მაგისტრალის მშენებლობა დიდად შეუწყობს ხელს ამ რეგიონების ეკონომიკის აღორძინებას.

ცხრილი 1

ტრანსპორტის სახეობა	სსრკ სატრანსპორტო ქსელის საექსპლოატაციო სიგრძე, ათასი კმ				
	1913 წ.	1940 წ.	1950 წ.	1970 წ.	1978 წ.
რკინიგზის (საერთო სარგებლობის)	71,7	106,1	116,9	135,2	140,4
საავტომობილო (მაგარსაფარიანი გზები)	37,7	143,4	117,3	511,6	741,6
შივა წყალთა გზები	46,6	107,3	130,2	137,8	142,6
მაგისტრალური ნავთობსადენები და ხავთობრღეჭტასადენები	1,1	4,1	5,2	37,4	63,7
მაგისტრალური გაზსადენები	—	—	2,3	67,5	117,6
საპაერო ხაზები სსრკ ტერიტორიის ფარგლებში	—	143,9	295,4	596,0	700,0
შივა სატრანსპორტო ქსელის საერთო სიგრძე	175,1	504,8	727,5	1485,5	1905,9

1979 წლი ბოლოსათვის რკინიგზის ქსელის საერთო საექსპლოატაციო სიგრძემ 141,1 ათასი კმ შეადგინა⁴.

ომამდელ ხუთწლედში ტრანსპორტის ახალი სახეობები —საავტომობილო, საპაერო და სამილსადენო ვითარდებოდნენ ნელი ტემპით, ხოლო ომის შემდგომ პერიოდში იწყეს სწრაფი აღმავლობა. სამაგიეროდ, შენელდა რკინიგზის განვითარების ტემპები. ასე, მაგალითად, 27 წლის განმავლობაში, 1918 წლიდან 1945 წლამდე, რკინიგზის საერთო სიგრძე გაიზარდა 43 ათასი კმ-ით, ანუ 1,76-ჯერ, ხოლო 32 წლის განმავლობაში, 1946 წლიდან, 1978 წლამდე, მხოლოდ 26,3 ათასი კმ-ით, ანუ 23%-ით. სამდინარო გზების სიგრძე შესაბამისად გადიდდა 42 და 33 ათასი კმ-ით. გაუმჯობესებული საავტომობილო გზების სიგრძე 1918 წლიდან 1945 წლამდე გაიზარდა მხოლოდ 7,1 ათასი კმ-ით, ხოლო ომის შემდგომ ხუთწლედში (1978 წლამდე) 342 ათასი კმ-ით. ამრიგად ომის შემდგომ წლებში მოხდა რკინიგზის მშენებლობის ტემპის მნიშვნელოვანი შენელება, თუმცა ამ პერიოდში აღინიშნება რკინიგზის ტრანსპორტზე გადაზიდვის მასშტაბების მკვეთრი გადიდება.

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ქვეყნის ეკონომიკის სტრუქტურასა და წარმოების მასშტაბებში მოხდა ძირფესვიანი ცვლილებები. რომლებმაც თავისი გამოხატულება ჰპოვეს აგრეთვე ტვირთბრუნვის დინამიკაშიც. სხვადასხვა სახეობის ტრანსპორტის შედარება ტვირთბრუნვის მიხედვით ნაჩვენებია მე-2 ცხრილში, რომელიც საშუალებას გვაძლევს შევაფასოთ ტრანსპორტის თითოეული სახეობა აღნიშნული მაჩვენებლის მიხედვით და გამოავლინოთ განვითარების ძირითადი ტენდენციები.

⁴ Железнодорожный транспорт (серия экономики) — обзорная информация, выпуск. I. Москва, ЦНИИТЭИ МПС, 1980 (железнодорожный транспорт СССР в 1979), с. 15.

ტრანსპორტის სახეობა	სსრ სატრანსპორტო ქსელის ტვირთბრუნვა მლრდ. ტმ.				
	1913 წ.	1940 წ.	1950 წ.	1970 წ.	1978 წ.
ყველა სახეობა	126 100%	487,6 100%	713 100%	3830 100%	5948 100%
მათ შორის:					
რკინიგზის	76,4 (61%)	415 (85%)	602 (84%)	2495 (65%)	3429 (57%)
საზღვაო	20,3 (16%)	23,8 (5%)	40 (6%)	656 (18%)	828 (14%)
ნავთობსადენი	0,3 —	3,8 (1%)	4,9 (1%)	282 (7%)	1049 (18%)
საავტომობილო	0,1 —	8,9 (2%)	20 (3%)	221 (6%)	395 (7%)
სამდინარო	28,9 (23%)	36,1 (7%)	46 (6%)	174 (4%)	244 (4%)
საჰაერო	—	0,02 —	0,14 —	1,88 —	3 —

მე-2 ცხრილიდან ჩანს, რომ საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ქვეყნის მთლიანი ტვირთბრუნვა გაიზარდა 47,2-ჯერ, რკინიგზის ტრანსპორტზე—44,9-ჯერ, საზღვაოზე—40,8-ჯერ, ნავთობსადენზე—2219-ჯერ, საავტომობილოზე — 3950-ჯერ, ხოლო სამდინარო ტრანსპორტზე—8,4-ჯერ. ეს მონაცემები მეტყველებენ, რომ განსაკუთრებული ტემპით იზრდება საავტომობილო და სამილსადენო ტრანსპორტი. საჰაერო ტრანსპორტიც მართალია სწრაფად ვითარდება, მაგრამ მისი ზვედრითი წილი ტვირთბრუნვაში ჯერ კიდევ ძალზე უმნიშვნელოა, ამიტომ იგი კონკურენციას ამ დარგში ვერ უწევს ტრანსპორტის სხვა სახეობებს. უკანასკნელ პერიოდში საგრძნობლად მცირდება ტვირთბრუნვაში რკინიგზის ტრანსპორტის ზვედრითი წილი, რაც აგრეთვე გამოწვეულია საავტომობილო, სამილსადენო და საზღვაო ტრანსპორტის უპირატესი განვითარებით. ტვირთბრუნვის აბსოლუტური ზრდა ტრანსპორტის ყველა სახეობაზე მოდის.

სატრანსპორტო ქსელის განვითარებაზე სრული წარმოდგენა რომ გვექონდეს, საჭიროა განვიხილოთ ტრანსპორტის თითოეული სახეობის მუშაობა ტვირთბრუნვის მიხედვითაც, რაც ასახულია მე-3 ცხრილში.

მე-3 ცხრილის მონაცემთა ანალიზიც ადასტურებს იმ დასკვნებს, რომლებიც გამოტანილია ტვირთბრუნვის ანალიზიდან: ტვირთბრუნვის საერთო მოცულობა, რვეოლუციამდელ რუსეთთან შედარებით, მკვეთრად გაიზარდა (130-ჯერ), ტრანსპორტის ახალი სახეობები ვითარდება შეუდარებლად უფრო სწრაფად; რკინიგზებისა და სამდინარო ტრანსპორტის ზვედრითი წონა სისტემატურად მცირდება.

ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას, რომ აღნიშნული მაჩვენებლის მიხედვით საავტომობილო ტრანსპორტს პირველი ადგილი უკავია (82%) და მომავალშიც გათვალისწინებულია ამ სახეობით ტვირთბრუნვის ზრდა. საავტომობილო ტრანსპორტის ტვირთბრუნვაში შედის ტექნოლოგიური გადაზიდვებიც, რომელიც ხორციელდება სამრეწველო ტრანსპორტის ჩარჩოებში (შიგასაწარ-

მოო ტვირთზიდვა). ამიტომ, საავტომობილო ტრანსპორტის როლი ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაში ნაკლებია, ვიდრე რკინიგზის ტრანსპორტისა. საავტომობილო ტრანსპორტი უპირატესად ითვლება ადგილობრივი მნიშვნელობის ტრანსპორტად. გარდა ამისა, იგი ემსახურება დამხმარე ტვირთზიდვას (ოპერაციებს) — ტვირთის მიტანას რკინიგზის სადგურებთან და გამოტანას ამ სადგურებიდან.

ცხრილი 3

ტრანსპორტის სახეობა	სსრკ სატრანსპორტო ქსელის ტვირთზიდვა მლნ. ტ.				
	1913 წ.	1940 წ.	1950 წ.	1970 წ.	1978 წ.
ვეელა სახეობა	218 100%	1564 100%	2834 100%	18381 100%	28243 100%
მათ შორის:					
საავტომობილო	10 (5%)	859 (55%)	(%99) 6981	14623 (79%)	23100 (82%)
რკინიგზის	158 (72%)	593 (38%)	834 (30%)	2896 (16%)	3776 (13%)
მილსადენი	—	7,9	15	340 (2%)	589 (2%)
სამდინარო	35 (16%)	73 (5%)	92 (3%)	358 (2%)	546 (2%)
საზღვაო	15 (7%)	31 (2%)	34 (1%)	162 (1%)	229 (1%)
საპაერო	—	0,06	0,16	1,8	3

1950 წელთან შედარებით, 1978 წლისათვის რკინიგზის ტვირთბრუნვა გაიზარდა 5,7-ჯერ, რკინიგზის ხაზების სიგრძე კი მხოლოდ 19,5%-ით, საავტომობილო ტრანსპორტის ტვირთბრუნვა ამაღლდა 19,7-ჯერ, ხოლო საავტომობილო გზების სიგრძე გაიზარდა (მაგარი საფარით) 4,2-ჯერ.

მძლავრი განსაღწევისა და ნავთობსადენების სისტემის შექმნამ ნავთობისა და გაზის გადასაქაჩად აღმოსავლეთ და ჩრდილო რაიონებიდან ურალში და ქვეყნის ევროპულ ნაწილში, საშუალება მოგვცა მნიშვნელოვნად განგვეტვირთა რკინიგზის ტრანსპორტი, მაგრამ ამ ღონისძიებამ არ გამოიწვია წარმოებისა და ტრანსპორტის ბალანსირებული განვითარება.

წარმოებისა და ტრანსპორტის განვითარების პროპორციულობის დარღვევამ გამოიწვია ტრანსპორტის განვითარების ტემპის არსებითი ჩამორჩენა სახალხო მეურნეობის სხვა დარგების განვითარებასთან შედარებით. 1940—1978 წლების პერიოდში ტრანსპორტის საწარმოო ფონდები გაიზარდა 11,6-ჯერ, მაშინ როცა მრეწველობის საწარმოო ფონდები გადიდა 20-ჯერ. ამის შედეგად, შემცირდა ტრანსპორტის ხვედრითი წონა ძირითად საწარმოო ფონდებში. 1940 წელს ტრანსპორტის ძირითადი ფონდების ხვედრითი წონა სახალხო მეურნეობაში შეადგენდა 32,2%, 1965 წელს — 21,7, ხოლო 1978 წელს იგი შემცირდა 13%-დე. უფრო მეტი ზომით შემცირდა რკინიგზის ტრანსპორტის ძირითადი ფონდების ხვედრითი წონა: 1940 წელს იგი რკინიგზის ტრანსპორტისათვის

უღრმად დაახლოებით 27%-ს, ხოლო 1978 წლისათვის — დაახლოებით 9%. შესაბამისად შეიცვალა ტრანსპორტის ხვედრითი წონა კაპიტალდაბანდებათა საერთო მოცულობაშიც, სახელდობრ, შემცირდა, 1940 წელთან შედარებით თითქმის 4-ჯერ, ხოლო 1960 წელთან შედარებით — 1,7-ჯერ.⁵

ჩვენს ქვეყანაში ახლა პირველ პლანზეა წამოწეული მაღალეფექტური სატრანსპორტო სისტემის დაჩქარებული განვითარების ამოცანა. ასეთ სისტემაში იგულისხმება ტრანსპორტის ყველა სახეობის ეკონომიკურად ბალანსირებული ერთობლიობა (რკინიგზის, ზღვის, სამდინარო, საავტომობილო, საჰაერო, სამილსადენო). ეს კი შეიძლება განხორციელდეს მხოლოდ მაშინ, როცა ტრანსპორტის თითოეული სახეობა გამოყენებული იქნება მისთვის ყველაზე უფრო ხელსაყრელ სფეროში.

ამჟამად სსრ კავშირი აწარმოებს მთელი მსოფლიო სამრეწველო პროდუქციის 21%-ზე მეტს, ხოლო მიმოსვლის გზათა ქსელი შეადგენს მაღალი კლასის რკინიგზისა და საავტომობილო გზების მსოფლიო ქსელის 7%-ზე ნაკლებს. რკინიგზის ხაზებისა და საავტომობილო გზების სიხშირით მნიშვნელოვნად ჯეისწრებს ისეთი განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნები, როგორცაა აშშ, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, გფრ. და სხვ. მაგრამ ასეთ პირობებშიც კი საბჭოთა რკინიგზაზე 1978 წელს შესრულდა მთელი მსოფლიო ტვირთბრუნვის 54%-ზე მეტი, რაც აშშ ტვირთბრუნვას 2,8-ჯერ აჭარბებს. ჩვენი რკინიგზის მთავარი მაგისტრალები გაცილებით მეტადაა დატვირთული, ვიდრე აშშ-ში (საშუალოდ 6,6-ჯერ უფრო ინტენსიურად). ეს მონაცემები იმაზე მეტყველებს, რომ ჩვენში გაცილებით უკეთ გამოიყენება რკინიგზის ტრანსპორტის ტექნიკური ბაზა. მაგრამ, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რკინიგზის ზედმეტ გადატვირთვას თავისი უარყოფითი შედეგებიც აქვს: ირღვევა მატარებელთა მოძრაობის რიტმი, იზღუდება მანევრულობა და მობილურობა, ნელდება მოძრავე შემადგენლობის ბრუნვა, მცირდება მოძრაობის სიჩქარე, ყველაფერი ეს კი თავის გავლენას ახდენს რკინიგზის მიმართულებათა გამტარუნარიანობაზე, რაც ამჟამად მნიშვნელოვან ამაღლებას მოითხოვს.

მწვავედ დგას სატრანსპორტო ქსელის ფორმირების საკითხი ქვეყნის აღმოსავლეთ რაიონებში, სადაც შეიმჩნევა ტრანსპორტის განვითარების დიდი ჩამორჩენა (განსაკუთრებით რკინიგზისა და საავტომობილო ტრანსპორტის) სახალხო მეურნეობის განვითარების ტემპებისაგან, არა და ცნობილია, რომ ამ რაიონებშია თავმოყრილი ქვეყნის სათბობ-ენერგეტიკული რესურსების 90%, რომლებიც გამოიყენება ძირითადად ქვეყნის ევროპულ ნაწილსა და ურალში. სწორედ, რომ ქვეყნის აღმოსავლეთ რაიონებისა და ციმბირის სიმდიდრეთა ათვისებას ღიდად შეუწყობს ხელს რკინიგზის ბაიკალ-ამურის მაგისტრალის მშენებლობა, რაც უახლოეს პერიოდში დამთავრდება. ამ რაიონებში გათვალისწინებულია სხვა მრავალი რკინიგზის ახალი ხაზის მშენებლობაც, ეს კი ხელს შეუწყობს აღნიშნული რეგიონის ეკონომიკის სწრაფ აღორძინებას.

თანამედროვე პირობებში საერთო მოხმარების ტრანსპორტის ეკონომიკურობა ხასიათდება შემდეგი მონაცემებით (იხ. ცხრილი 4).

მოსალოდნელია, რომ მომავალში კიდევ უფრო მეტ გავრცელებას მიიღებს სამილსადენო ტრანსპორტი. მისი გამოყენება ნავარაუდევია არა მარტო ნავთო-

⁵ А. Митаншвили. Развитие транспортной системы СССР. Ж. «Вопросы экономики», 1980, № 3, с. 6—15.

2. „მაინე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1982, № 2

პ. მარტოვი სპ. სპ. სპ.
 საბჭოთაო რესპუბლიკა
 5 0 8 2 0 0 0 0 0 0

17358

ბის, ნავთობპროდუქტების და გაზის გადასაქანად, არამედ სხვა მრავალი სახეობის მასობრივი ტვირთის გადასაზიდად: ქვანახშირი, მადანი, მინერალურ-სამშენებლო მასალები, სოფლის მეურნეობის ზოგიერთი პროდუქტი (კარტოფილი, ჭარხალი) და სხვ. ასეთი ტვირთების გადაზიდვა გათვალისწინებულია, პირველ რიგში, მოკლე და საშუალო მანძილებზე. როგორც კვლევები და უკვე დაგროვი-

ცხრილი 4

ტრანსპორტის სახეობა	ეკონომიკური მანქანებელი (კაბ-ში 10 დაყვანილ ტკმ-ზე)		
	საექსპლუატაციო ხარჯი	ხვედრითი კაპიტალური დაბანდება	დაყვანილი ხარჯები
რკინიგზის	2,94	34,4	7,1
საზღვაო	2,59	31,4	6,4
ნავთობსადენი	0,78	9,2	1,7
საავტომობილო (საერთო სარგებლობის)	48,27	42,0	53,3
სამდინარო	2,96	52,3	9,2

ლი გამოცდილებაც (სამამულო და საზღვარგარეთული) გვიჩვენებს პნევმატიკურ და ჰიდრაულურ სამილსადენო ტრანსპორტს საავტომობილო და რკინიგზის ტრანსპორტთან შედარებით, შეუძლია უზრუნველყოს სატრანსპორტო ხარჯების არსებითი შემცირება, გამოათავისუფლოს მნიშვნელოვანი შრომითი რესურსები და შეამციროს უარყოფითი გავლენა გარემოზე. როგორც კომპლექსურ სატრანსპორტო პრობლემათა ინსტიტუტის გაანგარიშებები გვიჩვენებს სამილსადენო ტრანსპორტზე შრომისნაყოფიერება საავტომობილოსთან შედარებით 20-ჯერ მეტია, ხოლო თვითღირებულება 2,5-ჯერ დაბალი. მნიშვნელოვანი პერსპექტიული საკითხია აგრეთვე ავტოტრანსპორტის დიზელისა-ცია და ელექტრომობილების მასობრივი გამოშვება. ავტომობილების გადაყვანა ბენზინის ძრავიდან დიზელის ძრავაზე საშუალებას მოგვცემს შევამციროთ სათბობის ხარჯი დაახლოებით 30%-ით და მნიშვნელოვნად აგრეთვე გარემოს გაჭუჭყიანებაც.

თუ კომპლექსში განვიხილავთ ტრანსპორტის მუშაობის თანამედროვე პირობებს და პერსპექტიულ მოთხოვნილებებს შეგვიძლია გავაცეთოთ შემდეგ დასკვნა: ტრანსპორტის მუშაობის ხარისხისა და ეფექტურობის ამაღლება მჭიდროდაა დაკავშირებული ისეთ საკითხებთან, როგორიცაა გადასაზიდ საშუალებათა გამოყენების არსებითი გაუმჯობესება, სატრანსპორტო ეკონომიკური კავშირების ოპტიმიზაცია, არარაციონალური გადაზიდვების აღმოფხვრა, ტრანსპორტის სხვადასხვა სახეობათა განვითარების პროპორციულობის უზრუნველყოფა და მათი მუშაობის შეთანხმებულობა და კოორდინაცია, გადაზიდვის ახალი პროგრესული მეთოდების დანერგვა, დატვირთვა-გადმოტვირთვის საშუაობების კომპლექსური მექანიზაცია, მართვის ავტომატური სისტემის გამოყენება.

ტრანსპორტის თითოეული სახეობის მაღალეფექტიანად გამოყენებისათვის საჭიროა გადაჭრით გაუმჯობესდეს მათი მუშაობის დაგეგმვა. პირველ რიგში საჭიროა უზრუნველყვით ტრანსპორტის ყველა სახეობის ტვირთზიდვის უფ-

რო სწორი, ეკონომიკურად დასაბუთებული დაგეგმვა იმ ძირითად დებულებათა მიხედვით, რასაც თვალისწინებს სკკპ ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს 1979 წლის ივლისის დადგენილება. ამ დადგენილებაში აღნიშნულია სატრანსპორტო-ეკონომიკური კავშირების და დაგეგმვის გაუმჯობესების აუცილებლობაც.

ტრანსპორტის მუშაობის გეგმები უნდა დგებოდეს საერთო სახალხო-სამეურნეო გეგმის ზედმიწევნით გათვალისწინების საფუძველზე. ტვირთბრუნვის გეგმის შედგენას საფუძვლად უნდა დაედოს ქვეყნის ეკონომიკური რაიონების, საწარმოო ძალთა განლაგების, მრეწველობის, სოფლის მეურნეობისა და თვით ტრანსპორტის ეკონომიკის ღრმა ცოდნა.

ტრანსპორტი სახალხო მეურნეობის შემადგენელი ნაწილია, ამიტომ მისი დაგეგმვაც ემყარება იმავე პრინციპებს, რასაც მთლიანად სოციალისტური სახალხო მეურნეობა. ტრანსპორტის დაგეგმვა უნდა ასახავდეს სახალხო მეურნეობის დარგებსა და ტრანსპორტს შორის, აგრეთვე ტრანსპორტის თითოეულ სახეობათა შორის ობიექტურ ურთიერთკავშირს. ტრანსპორტი, ისე როგორც მთელი სახალხო მეურნეობა, ვითარდება სოციალიზმის ობიექტური ეკონომიკური კანონების ყოველმხრივ გათვალისწინების საფუძველზე და უმაღლესი ტექნიკის ბაზაზე. სოციალისტური ტრანსპორტის განვითარება ყოველ მოცემულ ეტაპზე უნდა შეესაბამებოდეს სახალხო მეურნეობის გეგმავომიერი, პროპორციული განვითარების მოთხოვნილებებს. ტრანსპორტის მუშაობის გეგმების დასაბუთებულად და რაციონალურად შედგენაზე ბევრადაა დამოკიდებული არა მარტო ტრანსპორტის ყველა სახეობის შეთანხმებული და ეფექტიანი მუშაობა, არამედ მთელი სახალხო მეურნეობის დაჩქარებული განვითარება.

როგორც ცნობილია, სახალხო მეურნეობისა და, კერძოდ, ტრანსპორტის პროპორციული განვითარების უზრუნველყოფის ერთ-ერთი უმთავრესი ფაქტორია დაგეგმვის საბალანსო მეთოდი, რომელიც უზრუნველყოფს აგრეთვე წარმოების ზრდის შინაგანი რეზერვების გამოვლენასა და გამოყენებას. ამ მეთოდის მეშვეობით გამოვლინდება ტრანსპორტის მოთხოვნილებანი, განისაზღვრება მათი დაკმაყოფილებისათვის საჭირო წყაროები და რესურსები, შესაძლებელი ხდება ცალკეული დარგების განვითარებაში საჭირო თანაზომიერების დაცვა. ამასთან, აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ტრანსპორტის სხვადასხვა სახეობა იგეგმება როგორც სსრ კავშირის ერთიანი სატრანსპორტო სისტემის შემადგენელი ნაწილი. დაგეგმვის საფუძვლად ფართოდ უნდა გამოვიყენოთ პროგრესული ნორმები და წარმოების ნოვატორთა გამოცდილება.

ტვირთბრუნვისა და მგზავრთა გადაყვანის ორგანიზაციის ძირფესვიანი გაუმჯობესების უმნიშვნელოვანესი მიმართულებებია: ტრანსპორტის განვითარებისა და მუშაობის დაგეგმვის მეცნიერული დასაბუთების მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება; წარმოების (განაწილების), დამზადების (გადაზიდვისათვის მომზადების) და გადაზიდვის გეგმების ბალანსირების უზრუნველყოფა; გადაზიდვების რაციონალური განაწილება ტრანსპორტის სხვადასხვა სახეობებს შორის; ტექნიკურ საშუალებათა გამოყენების მაღალი დონის მიღწევა; სახალხო მეურნეობაში სატრანსპორტო ხარჯების ეკონომიის ღონისძიებათა განხორციელება.

ამის შესაბამისად, საჭიროა უზრუნველვეყოთ ქვეყნის სატრანსპორტო სისტემის, როგორც მატერიალური წარმოების ერთიანი სფეროს მუშაობისა და განვითარების კომპლექსური დაგეგმვა. სახელდობრ, ასეთი დაგეგმვისას უნდა გავითვალისწინოთ რკინიგზის, სამდინარო, საზღვაო, საავტომობილო, სპაერო

და მილსადენი ტრანსპორტის, აგრეთვე ელექტროგადამცემი ხაზებისა და სამრეწველო ტრანსპორტის ერთობლივი შეთავსებული მუშაობა. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს პერსპექტიული გეგმების რაციონალური შედგენა. გეგმების დამუშავებისას უნდა გავითვალისწინოთ პროგნოზები, მეცნიერულ-ტექნიკურ სიახლეთა რეალიზაციის დაჩქარება, შრომის ნაყოფიერების და გადაზიდვების ხარისხის გაზრდის ტემპის დაჩქარება, საწარმოო ფონდების, მატერიალური, შრომითი და საფინანსო რესურსების რაციონალური გამოყენება, ეკონომიის რეჟიმის უზრუნველყოფა.

სატრანსპორტო სისტემის მუშაობის დაგეგმვისას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მივაქციოთ სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის ძირითად მიმართულებებს. სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის კომპლექსური პროგრამის დამუშავებისას (20 წელი და უფრო ხანგრძლივი პერიოდით), მთავარია გავითვალისწინოთ ისეთი მნიშვნელოვანი ღონისძიებები, როგორცაა: ქვეყნის საწარმოო ძალთა უფრო რაციონალური განლაგება და ზედმეტად შორეული გადაზიდვების შემცირება, სატრანსპორტო ფაქტორის უფრო სრულყოფილი გათვალისწინება და სახალხო მეურნეობაში არამწარმოებლური სატრანსპორტო ხარჯების თავიდან აცილება. უნდა დადგინდეს სატრანსპორტო სისტემის კომპლექსური განვითარების მიმართულებანიც.

ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების თანამედროვე ეტაპისათვის დამახასიათებელია: წარმოების უდიდესი მასშტაბები და მისი მაღალი დინამიკურობა, მძლავრი სამეცნიერო-ტექნიკური პოტენციალი, ეკონომიკური კავშირების მნიშვნელოვანი სირთულე. ასეთ პირობებში სახალხო მეურნეობის შემდგომი განვითარების ტემპები და სამეცნიერო-ტექნიკურ მიღწევათა ეფექტიანი გამოყენების შესაძლებლობანი მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია დაგეგმვის ხარისხზე.

ამ ბოლო პერიოდში ბევრი რამ გაკეთდა სახალხო მეურნეობის შემდგომ აღმავლობასა და მთელ რიგ მსხვილ სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემათა გადაჭრაში. ასე, მაგალითად, 1965—1978 წწ. საერთო საზოგადოებრივი პროდუქტი გაიზარდა 420,2 მილიარდი მანეთიდან 992,1 მლრდ მანეთამდე, ანუ 2,4-ჯერ; ძირითადი ფონდები გადიდდა 601 მლრდ მანეთიდან 1540 მლრდ მანეთამდე (2,6-ჯერ); ეროვნული შემოსავალი ამაღლდა 193,5 მლრდ მან-დან 422,5 მლრდ მან-მდე (2,2-ჯერ, მოსახლეობის რეალური შემოსავალი თითქმის 2-ჯერ გაიზარდა.⁶

დიდი განვითარება განიცადა რკინიგზის ტრანსპორტშიც. აღნიშნულ პერიოდში ტვირთბრუნვა გაიზარდა 2413 მლნ ტ-დან 3776,4 მლნ ტ-მდე ე.ი. მატებამ შეადგინა 136,1 მლნ ტონა. ტვირთბრუნვა გადიდდა 1950,2 მლრდ ტკმ-დან 3429,4 მლრდ ტკმ-დე, ანუ 1479,4 მლრდ ტკმ-ით. მნიშვნელოვნად გაიზარდა მგზავრთა გადაყვანაც. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ გადაზიდვაში დასაქმებულ მომუშავეთა კონტიგენტი გაიზარდა მხოლოდ 147 ათასი კაცით, ანუ 7,4%-ით. ეს კი ნიშნავს იმას, რომ ტვირთბრუნვისა და მგზავრთა გადაყვანის ნამატის 90% ათვისებული იქნა შრომის ნაყოფიერების ამაღლების ხარჯზე.

უკანასკნელ წლებში ძალზე გართულდა და გაძნელდა რკინიგზის ტრანსპორტის მუშაობა, ვინაიდან შეიმჩნევა სერიოზული ნაკლოვანებანი: სათანადო

⁶ К. В. Кулаев. Важный этап совершенствования планирования и хозяйственного механизма. Ж. «Железнодорожный транспорт», 1980, № 1, с. 2—8.

არაა ორგანიზებული ტრანსპორტის სხვადასხვა სახეობათა შორის მუშაობის კოორდინაცია, დაშვებულია ტრანსპორტისა და სახალხო მეურნეობის სხვა დარგების განვითარების გეგმების უზალანსირობა. არადაამაკმაყოფილებლდაა გამოყენებული ტექნიკური საშუალებები, არასაკმაო დონეზეა დაყენებული გადაზიდვების ორგანიზაცია. მნიშვნელოვანი ნაკლოვანებებია თვით დაგეგმვასა და მართვაშიც.

დაგეგმვის გაუმჯობესების მნიშვნელოვანი პირობაა ტექნიკურ საშუალებათა, მოძრავი შემადგენლობის პარამეტრების და იმ სატრანსპორტო კვანძების ურთიერთშეთანხმებული განვითარების უზრუნველყოფა, სადაც ურთიერთქმედებს ტრანსპორტის რამდენიმე სახეობა.

ტრანსპორტის მუშაობის დაგეგმვაში ძირითადი ყურადღება ეთმობა ტვირთზიდვის დაგეგმვას. ტვირთზიდვის გეგმა ასახავს სახალხო მეურნეობის დარგთა მეურნეობრივ კავშირებს, აგრეთვე ტრანსპორტის მუშაობის ზომებს.

ტვირთზიდვის დაგეგმვის თანამედროვე მდგომარეობა მეთოდოლოგიურ-ტექნოლოგიურ და ორგანიზაციული თვალსაზრისით, ასევე ხუთწლიანი, ერთწლიანი და ოპერატიული გეგმების შედგენის თანმიმდევრულობის მიხედვით ხასიათდება მათი დამუშავების, საინფორმაციო სტადიონების წესთანხმებლობით: წარმოება—პროდუქციის მოწოდება გადასაზიდვად—ტვირთის გადაზიდვა. ამასთან დაკავშირებით და აგრეთვე იმის გამოც, რომ ტვირთზიდვის გეგმის დამუშავებას აქვს სხვადასხვანაირი საინფორმაციო საფუძველი, ვერ ხორციელდება ტვირთზიდვის გეგმების ბალანსირება წარმოებისა და ტვირთის გადასაზიდვად მიწოდების გეგმებთან, ასევე ეკონომიკის განვითარების დარგობრივ და ტერიტორიულ გეგმებთან.⁷

ცნობილია, რომ ამჟამად ტვირთზიდვის წლიური და კვარტალური დაგეგმვა ემყარება ტვირთის გაგზავნის შესახებ განაცხადთა სისტემას. ტვირთზიდვის დასაბუთება წლიურ გეგმებში არაა გამაგრებული გეგმიური ინფორმაციით სატრანსპორტო-ეკონომიკური კავშირების შესახებ ტვირთის შესაბამისი სახეობების მიხედვით. ნაკლებად სარწმუნოა ტვირთგამგზავნთა მიხედვით ტვირთის გაგზავნის დაგეგმვაც, ვინაიდან ტვირთგამგზავნთა გეგმა-განაცხადები მოსალოდნელი ტვირთზიდვის შესახებ ცნობილი ხდება მხოლოდ იმ წლის მეორე ნახევარში, რომელიც წინ უძღვის დასაგეგმავ წელიწადს, ამიტომ ტვირთზიდვის დაგეგმვის სისტემა სათანადოდ ვერ ასახავს კლიენტურის რეალურ მოთხოვნებს ტვირთზიდვაზე.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ტვირთზიდვაზე მოთხოვნის ზუსტად განსაზღვრის მნიშვნელობა დღემდე სათანადოდ არ არის შეფასებული და უმთავრესად ამის გამო წარმოებას, მოხმარებასა და ტრანსპორტს შორის, ასევე თვით ტრანსპორტის სახეობათა შორის ოპტიმალური თანფარდობა დღემდე არაა მიღწეული. ახალი დადგენილების შექმნე დღის წესრიგშია დაყენებული ტვირთზიდვის კოორდინირებული, კომპლექსური დაგეგმვის სრულყოფის საკითხი. ეს ისეთი უმსხვილესი დარგთაშორისო პრობლემაა, რომელიც მოიცავს სახალხო მეურნეობის ყველა დარგსა და ყველა სახის ტრანსპორტს.

ტვირთზიდვის მოცულობა სისტემატურად გიგანტურად იზრდება, იზრდება ყველა სახის ტრანსპორტის (გარდა რკინიგზისა) ხვედრითი წონაც.

⁷ А. Г. Захаров. Планирование грузовых перевозок в современных условиях. Ж. «Железнодорожный транспорт», 1980, № 5, с. 60—65.

ტვირთიძის დაგეგმვა კი შესაბამისად არ ვითარდება — სატრანსპორტო სა-
მინისტროები ტვირთიძის დაგეგმვას კვლავ უსისტემოდ და ერთმანეთისაგან
განცალკევებულად აწარმოებენ. ეს ზდება იმიტომ, რომ საგეგმო ორგანოებს
ფაქტიურად არ გააჩნიათ ტვირთიძის პერსპექტიული დაგეგმვისა და პროგ-
ნოზირების განმსაზღვრელი, მეცნიერულად დასაბუთებული მეთოდოლოგია. უამი-
სოდ, ბუნებრივია, საქმე წინ ვერ წავა. არის მეორე სერიოზული გარემოებაც.
ქვეყნის ეკონომიკური და სოციალისტური განვითარების გეგმაში ძირითად
დასამტკიცებელ საზომად მიჩნეულია „ტვირთბრუნვა“. ტვირთგამგზავნი ორ-
განიზაციები კი ამ მაჩვენებლის მიხედვით განაცხადს არ უდგენენ სატრანსპორ-
ტო ორგანიზაციებს და ეს უკანასკნელიც ტვირთიძის დაგეგმვას მხოლოდ
წინა პერიოდის საანგარიშო მონაცემებისა და მიღწეული დონის საექსპერტო
შეფასების საფუძველზე ახორციელებენ.

რაც შეეხება ტვირთიძის წლიურ და ოპერატიულ დაგეგმვას, აქაც მთე-
ლი სისტემა აგებულია გაგზავნილი ტვირთების მაჩვენებლებზე. ეს საზომი,
როგორც ცნობილია, უპასუხებს მხოლოდ ერთ კითხვას: რამდენი ტვირთია
გადასაზიდი? ხოლო ეს ტვირთი სად უნდა იქნეს მიტანილი, ან რომელი მიმარ-
თულებით უნდა გადაიზიდოს, გაუგებარია. ამას სატრანსპორტო ორგანიზა-
ციები გებულობენ მხოლოდ საგეგმო თვის დაწყებამდე 14 დღით ადრე და
ამ შემთხვევაშიც დანიშნულების სადგურის გაგება შეიძლება მხოლოდ იმ ტვი-
რთისათვის, რომელიც გადაიზიდება ტვირთგამგზავნი რკინიგზის ფარგლებში.
დანარჩენი ტვირთისათვის ცნობილია მხოლოდ ის რკინიგზა, სადაც იგზავნება
მოცემული ტვირთი.

ტვირთიძის დაგეგმვის ასე გაგრძელება შეუძლებელია. საჭიროა დაკა-
ნონდეს ისეთი წესი, როცა ტვირთგამგზავნები სატრანსპორტო ორგანიზაციებს
აუცილებლად წარუდგენენ განაცხადებს ზუთწლიანი გეგმის შესადაგენად
წლებისა და კვარტლების მიხედვით გადასაზიდი ტვირთის სახეობის, მოცულო-
ბის, გამგზავნი და დანიშნულების ადგილების ჩვენებით. ამის გაკეთება რთუ-
ლია, მაგრამ აუცილებელია. ესაა ტვირთიძის დაგეგმვის სრულყოფის ერთ-
ერთი აუცილებელი პირობა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ტრანსპორტის მუშაობის ზუთწლიანი და ერთ-
წლიანი გეგმებს აქვთ ორი მაჩვენებელი: ტვირთიძე და ტვირთბრუნვა. ამჟა-
მად ფართო ექსპერიმენტები და დისკუსია მიმდინარეობს ამ მაჩვენებელთა
ირგვლივ, იმის თაობაზე, თუ რომელ მათგანს მიეცეს უპირატესობა.

სსრ კავშირის საგეგმო კომიტეტმა სატრანსპორტო და სხვა სამინისტროებ-
სა და უწყებებთან ერთად, აგრეთვე სწავლულებთან და პრაქტიკოსებთან (წარ-
მოების სპეციალისტებთან) ერთად დაამუშავა ძირითადი ღონისძიებანი, რომლე-
ბიც საფუძვლად დაედება ტრანსპორტის მუშაობის ახალ დაგეგმვას. დიდი
ყურადღება ექცევა ნატურალური ნომენკლატურისა და ხარისხის მაჩვენებლებს.
სახელდობრ, ეკონომიკური და სოციალური განვითარების გეგმებში უნდა
განმტკიცდეს ისეთი დავალებები, რომელთა ბალანსირებაც შესაძლებელი იქნე-
ბა მატერიალური წარმოების სხვა დარგების, აგრეთვე მოსახლეობის მოთხოვ-
ნებთან.

ტრანსპორტი ხელს უწყობს და განამტკიცებს დარგთაშორისო კავშირებს.
მისი მუშაობის შეხამება (შეთავსება) სხვა სფეროების წარმოების მოცულობას-
თან შეიძლება მხოლოდ ისეთი მაჩვენებლების გამოყენებისას, რომელთაც
შეუძლიათ დაახასიათონ საბოლოო შედეგები. ვინაიდან სატრანსპორტო წარმო-

ების მიზანია ტვირთის მოხმარების ადგილზე მიტანა, გადაზიდვების დროს მაჩვენებლად შეიძლება გამოვიყენოთ მხოლოდ ტვირთის მოცულობა ტონებში. ამჟამად, სწორედ ეს მაჩვენებელია შემოთავაზებული როგორც საფუძველი ზუთწლიან და ერთწლიან სახელმწიფო გეგმებში.

ტრანსპორტისათვის დამტკიცებულ მაჩვენებელთა შემადგენლობაში ტვირთის ნომენკლატურის ჩართვა, ნაწილობრივ გაძნელებულია იმით, რომ ჩვენ საქმე გვაქვს ათი ათასობით სახეობის ტვირთის გადაზიდვასთან, აგრეთვე დიდი რაოდენობით ტვირთამგზავნებთან და ტვირთმიმღებებთან. ზოგიერთი ეკონომისტი ამ არგუმენტს იყენებს იმისათვის, რომ გაამართლოს მუშაობის შეფასების პროგრესულ კრიტერიუმთა ნელი დანერგვა. მაგრამ ზომ ცნობილია, რომ პროდუქციის მრავალნომენკლატურიანობა ითვლება არა მარტო ტრანსპორტის სპეციფიკად, არამედ იგი დამახასიათებელია მატერიალური წარმოების სხვადასხვა დარგებისათვისაც.

ამიტომ, მიზანშეწონილად უნდა ჩაითვალოს სახელმწიფო ზუთწლიან და წლიურ გეგმებში დავალებათა დამტკიცება წარმოების არა ყველა დაწვრილებით ნომენკლატურის, არამედ პროდუქციის მხოლოდ უმნიშვნელოვანესი სახეობების მიხედვით.

ჩვენ კვლავ მივიღივართ იმ ჭეშმარიტ დასკვნამდე, რომ ტრანსპორტის განვითარებისა და მუშაობის გაუმჯობესების საკითხები უნდა ვადაიქრას კომპლექსურად, ზუსტ და რეალურ საფუძველზე დაყრდნობით. ასეთ საფუძველს კი გვაძლევს პარტიისა და ხელისუფლების დადგენილება სამეურნეო მექანიზმის სრულყოფის შესახებ.

Л. В. АБУЛАДЗЕ, Л. К. ДУНДУА

РАЗВИТИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПЛАНИРОВАНИЯ РАБОТЫ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ СССР

Резюме

Рассматриваются основные данные развития транспортной системы нашей страны, показатели ее работы и недостатки планирования перевозок; характеризуются важнейшие требования, поставленные перед транспортом в современных условиях развития народного хозяйства и научно-технического прогресса.

Описываются существенные сдвиги в планировании на транспорте, а также пути улучшения показателей оценки работы, исходя из интересов дальнейшего подъема всех отраслей народного хозяйства, отмечено большое значение постановления партии и правительства о совершенствовании хозяйственного механизма.

წარმოადგინა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არასამრეწველო საწარმოთა ეკონომიკისა და ორგანიზაციის კათედრამ

მიხეილ სვანიძე

მეცხოველეობა სამცხე-საათაბაგოში „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით

მეცხოველეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (სამცხე-საათაბაგოში) უძველესი დროიდან იყო განვითარებული, რაც დასტურდება არქეოლოგიური მასალებით¹.

ფეოდალურ ხანაში სამცხე-საათაბაგოში მეცხოველეობის განვითარების დონის გასარკვევად მეტად საყურადღებო ცნობები მოეპოვება ვახუშტი ბატონიშვილს. იგი სამცხე-საათაბაგოს აღწერისას მეცხოველეობასთან დაკავშირებით წერს: „პირუტყუნე ყოველნი მრავალნი... ცხოვარნი, მრწოელნი და ჭოგნი მრავალი“².

XVI საუკუნეში საქართველოს ამ კუთხეში მეცხოველეობის შესასწავლად ერთ-ერთი ყველაზე ძვირფასი წყაროა „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“³, რომელიც ოსმალთა მოხელეებმა სამცხე-საათაბაგოს მოსახლეობაზე გადასახადების გაწერის მიზნით 1595 წელს შეადგინეს⁴. „დავთარში“ ფიქსირებული საგადასახადო ნუსხების ანალიზი საშუალებას იძლევა გავარკვიოთ, თუ როგორ იყო იმ დროს აქ განვითარებული სოფლის მეურნეობა და კერძოდ, მეცხოველეობა.

„დავთრის“ ანალიზიდან ირკვევა, რომ სამცხე-საათაბაგოში მეცხოველეობა სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთი წამყვანი დარგი იყო. მეცხოველეობის განვითარებას ხელს უწყობდა ხელსაყრელი გეოგრაფიული პირობები და მდიდარი და ნოყიერი საკვები ბაზა: დიდი რაოდენობით არსებული საძოვრები⁵,

¹ ტ. ჩუბინიშვილი, ამირანის გორა, თბ., 1963, გვ. 85; Т. Н. Чубинишвили, О. С. Гамбашидзе, Археологические разведки в южных районах Грузии в 1953—1955 гг., «Советская археология», 1957, № 4, с. 126; თ. ჯაფარიძე, ი. კიკვიძე, გ. ავალიშვილი, მესხეთ-ჯავახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1970—1971 წწ. და 1972—1973 წწ. მუშაობის ანგარიში, სსმე, ტ. III, თბ., 1974, ტ. IV, თბ., 1975; ა. წერეთელი, ახჩიის ველის ყორღანული სამაროვანი არტაანის მტკერის აუზში. „მაცნე“ ისტ. არქ. სერია, 1979, № 4, გვ. 134—151.

² ვახუშტი, აღწერა..., ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 660, 672.

³ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, თურქული ტექსტი ვამოსცა და თარგმნა ს. ჭიქიაშვილი, თურქული ტექსტი, წგ. I, თბ., 1947, წგ. II, თარგმანი, თბ., 1941, წგ. III, გამოკვლევა, თბ., 1958, შემდგომ შემოკლებით „დავთარი“.

⁴ „გურჯისტანის დავთარში“ აღწერილია არა მთელი სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორია, არამედ მისი ნაწილი. ოსმალეთის მიერ დაპყრობილი პროვინციები დაყოფილი იყო თურქულ ადმინისტრაციულ ერთეულებად ლიეებად (სანჯაყი) და რაიონებად (ნაჰიე). „დავთრის“ მიხედვით სამცხე-საათაბაგო შემდეგი ლიეებისაგან შედგებოდა: 1. ახალციხის, 2. ხერთვისის, 3. ახალქალაქის, 4. ჩალდირის, 5. ფოცხოვის, 6. პეტრეს, 7. ფანაქის, 8. დიდი არტაანის.

⁵ ე. თაყაიშვილი საქართველოს ამ კუთხეში მეცხოველეობის განვითარებისათვის ხელსაყრელი პირობების გამო წერდა: „სახაფხულო და საზამთრო საძოვრები ჭოგების მოშენების საშუალებას იძლეოდა და მეჯოგებმა კიდევაც დიდი მასშტაბით იყო განვითარებული. ე. თაყაიშვილი, სუმბათ-დავითის ძის ქრონიკა, თბ., 1945, გვ. 51.

იალალები, სათიბები. საქონლის საკვებად გამოიყენებოდა მარცვლოვანი პარკოსანი კულტურები: უგრეხელი, იონჯა, ფივი /ბარდა/, ყოლანგარი და სხვა⁶. საქონლის საკვებად ფართოდ იყენებდნენ, აგრეთვე, ზეთის სელის გამობდის შემდეგ დამზადებულ კოფტონს⁷ და სხვა.

მ ე ც ხ ვ ა რ ე ბ ა. „დავთრის“ ანალიზიდან ირკვევა, რომ მეცხვარეობა მესაქონლეობის დარგებიდან საათაბაგოში ყველაზე მეტად იყო განვითარებული. ცხვარი ისეთი დიდი რაოდენობით ყოფილა, რომ 1573 წლის „გურჯისტანის კანუნ-ნამეში“ ჩაწერილია: „ფარაში სამასი ცხვარია, ჩვეულებრივ ორასია, ყველაზე უმნიშვნელო ფარა ასი-ასორმოცდაათი თავისაგან შედგება“⁸.

„დავთარში“ ყველაზე მეტად სარწმუნო ცნობები მეცხვარეობასთან დაკავშირებით მოიპოვება. 1595 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის კანონთა წიგნში“ მითითებულია თუ ადგილობრივ მოსახლეობას თითოეულ ცხვარზე რა რაოდენობით უნდა გადაეხადა ფულადი გადასახადი, რაც საშუალებას გვაძლევს დაახლოებით გამოვიანგარიშოთ საათაბაგოში იმ დროს რამდენი თავი ცხვარი იყო.

1595 წ. „გურჯისტანის კანონთა წიგნში“ ჩაწერილია: „ორ ცხვარზე ერთი ახჩა⁹. დაკანონებულია, რომ ცხვარი და ბატკანი ორივე ერთად ითვლებოდეს ერთ მთელად. დაკანონებულია, აგრეთვე, რომ ცხვრის გამოსაღები აღებულ იქნეს აპრილის თვეში. თუ მას შემდეგ, რაც ვილაიეთის აღწერის დროს ცარიელად აღრიცხულს სოფელში, გარეშე რეიადან მოვა ვინმე და ცხვარი მოამენა, მაშინ, თუ ცხვრის გამოსაღები მისგან არაა მიწერილი სხვა სიფაჟზე (ფეოდალზე, ის (გამოსაღები) აღება ისე, როგორც ჩაწერილია და იმის სასარგებლოდ, ვისთვისაც ეს გამოსაღები განკუთვნილია ამ ვილაიეთში. ორ ცხვარზე ერთი ახჩის აღების შემდეგ აღება კიდევ ერთი ახჩისა (ყოველ ათ ცხვარზე), ჩუბურეჟის სახით, და თითო ცხვრისა თითოეულ ფარაზე, შიშლიგის სახით, ეწინააღმდეგება სულთანის ნებას. ეს არ უნდა იქნას აღებული“¹⁰.

ამრიგად, „დავთრის“ მიხედვით ორ ცხვარზე ერთი ახჩა ფულადი გადასახადი უნდა გადაეხადა გლეხს¹¹.

ამავე ოდენობით იხდიდა ცხვარზე გაწერილ გადასახადს ოსმალეთის იმპერიის სხვა პროვინციების მოსახლეობაც.

⁶ მ. შ ა კ ა ლ ა თ ი ა, მესაქონლეობა მესხეთში (სამცხე-ჯავახეთი), მასალები მესხეთ-ჯავახეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის, თბ., 1972, გვ. 42, 43.

⁷ ლ. ბ ე რ ი ა შ ვ ი ლ ი, მიწათმოქმედება მესხეთში, თბ., 1973, გვ. 65.

⁸ O. L. Barkan, XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zira Kkonominin Hukukî ve Malî Esasları, c. 1, Kanunlar, İstanbul, 1943, s. 198, 199. თარგმანი ნ. შენგელასი, ოსმალური დოკუმენტური წყაროები ამიერკავკასიის ქვეყნების ისტორიისათვის, „კავკასიურ-ახლოლორისაგური“ კრებული, ტ. II, თბ., 1963, გვ. 225.

⁹ ახჩა—ვერცხლის ფული ოსმალეთში. პირველად მოიჭრა ორპანის (1326—1359) დროს ქ. ბურსაში 1328 წ. თავდაპირველად მისი წონა შეადგენდა 6 კირატს ანდა 1/4 მისხალს/1, 154, გრ. 90 % სინჯით. თანდათანობით მისი წონა მცირდებოდა. XVI ს-ის შუა წლებში მისი წონა შეადგენდა 31/2 კირატს 1 კირატი — 2,0047 გრ. 85 % სინჯით. Аграрный строй Османской империи XV—XVII вв. Документы и материалы. Составление, перевод и комментарии А. С. Тверитиновой, Москва, 1963, с.

¹⁰ „დავთარი“, წგ. II, გვ. 3.

¹¹ ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით ოსმალთა ბატონობის დროს საათაბაგოში „ცხვარზედ ორი შაური“ გადასახადი იყო შეწერილი. ვახუშტი, აღწერა..., ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 726.

ჩვენი გამოანგარიშებით, „დავთრის“ მიხედვით, ცხვარზე შეწერილი გადასახადი შეადგენდა 146144 ახჩას. ამ თანხას თუ გავამრავლებთ ორზე (146144 X 2) მივიღებთ ცხვრის საერთო რაოდენობას (=292288), რადგან როგორც ზემოთ მიუთითეთ, ორ ცხვარზე ერთი ახჩა იღებოდა. ამრიგად, სულ „დავთრის“ მიხედვით საათაბაგოში 292288 თავი ცხვარი იყო¹². მაგრამ ეს რიცხვი არ არის სრული, რადგან ცხვრის რაოდენობას უნდა დავმატოს ბატკნის რაოდენობაც, ვინაიდან „გურჯისტანის კანონთა წიგნის“ მიხედვით „ცხვარი და ბატკანი ორივე ერთად ითვლება ერთ მთელად“¹³. თუ ცხვრის რაოდენობას დავუმატებთ ბატკანთა რიცხვს, მაშინ მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად გადიდება.

„დავთრიდან“ ირკვევა, რომ საათაბაგოში რეგისტრირებული 711 სოფლიდან მეცხვარეობას მისდევდა 633 სოფელი. ლიეების მიხედვით ყველაზე დიდი რაოდენობით ცხვარი ახალციხის ლივაში იყო: 87682 თავი (29,9%), დიდი არტაანის ლივაში — 64442 (22%), ხერთვისის ლივაში — 37394 (12,7%), ახალციხის ლივაში მეცხვარეობა განსაკუთრებით განვითარებული იყო უდეს (25310), ასპინძის (12280) და ჭკპრაქის (12042) რაიონებში. უდეს რაიონის 51 სოფლიდან 49 სოფელი მეცხვარეობას მისდევდა, ასპინძის რაიონის 35 სოფლიდან — 29 სოფელი და სხვა. მეცხვარეობა მეცხოველეობის წამყვანი დარგი იყო, აგრეთვე, დიდი არტაანის ლივაში. ამ ლივას 135 სოფლიდან 130 მეცხვარეობას მისდევდა. მისი ტყიანი არტაანის რაიონში 27774 სული ცხვარი იყო, ხოლო მზვარეს რაიონში — 23486. მეცხვარეობას დიდი ყურადღება ექცეოდა, აგრეთვე, ხერთვისის ლივას ტყიანი — ჭავახეთის რაიონში, სადაც იყო 19200 თავი ცხვარი.

სამცხე-საათაბაგოში საშუალოდ ყოველ სოფელში 300 — 400 ცხვარი ჰყავდათ. მაგრამ იყო ისეთი სოფლებიც, სადაც მეცხვარეობა დიდად იყო განვითარებული და ჰყავდათ 1000 და უფრო მეტი ცხვარი. სამცხე-საათაბაგოს 27 სოფელში ცხვრის რაოდენობა ათასს აღემატებოდა. მათ შორის, ახალციხის ლივას 11 სოფელში, დიდი არტაანის ლივაში — 7, ახალქალაქის ლივაში — 4, ფანაქის ლივაში — 2, ხერთვისის ლივაში — 2 და ჩალდირის ლივაში — 1. მეცხვარეობით განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ შემდეგი სოფლები: ფიკლობი კიხილ დიდი არტაანის ლივაში (1500 თავი ცხვარი), ველი ამავე ლივაში (1700), ოკამი ახალქალაქის ლივაში (18000) და სხვა. ცხვრის ფარის ყველაზე დიდი რაოდენობა რეგისტრირებულია სოფ. ანბარაკში /დიდი არტაანის ლივა/ — 38000 ცხვარი. სამცხე-საათაბაგოში საშუალოდ ერთ კომლზე 23 თავი ცხვარი მოდიოდა.

¹² გ. ტივაძის გამოანგარიშებით „გურჯისტანის ვილაიეთზე“ ცხვარზე გაწერილი გადასახადი 147 635 ახჩას შეადგენდა, ხოლო ცხვრის რაოდენობა — 295270 სულს, გ. ტივაძე, სამცხე-საათაბაგო „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის მიხედვით, „მნათობი“, 1946 წ. № 8, გვ. 129. XIX ს-ში სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიის ერთი ნაწილის განთავისუფლების შემდეგ ახალციხისა და ახალქალაქის მარაში 1886 წ. მონაცემების მიხედვით სახაზინო სოფლებში ითვლიდნენ 180000-ზე მეტ ცხვარსა და თხას. К. Вермишев, Экономический быт государственных крестьян в Ахалцихском и Ахалкалакском уездах Тифлисской губернии МИЭБГКЗК, т. III, ч. II, Тифлис, 1886, с. 165. 1973 წ. მესხეთ-ჭავახეთში 363200 თავი ცხვარი და თხა იყო. საქართველოს საბჭოთა ეკონომიური რაიონი, თბ., 1976, გვ. 105.

¹³ დავთარი, წგ. II, გვ. 3.

1595 წელს ოსმალეთში ერთი ცხვარი 100—120 ახჩა ღირდა, ხოლო ერთი ოყა¹⁴ ცხვრის ხორცი — 4 — 6 ახჩა¹⁵.

„დავთრის“ მიხედვით, როგორც ზემოთ მიეუთითეთ, საათაბაგოში 292288 თავი ცხვარი იყო და მისი საერთო ღირებულება ოსმალეთის იმდროინდელი ბაზრის ფასების მიხედვით დაახლოებით 30 მილიონ ახჩას შეადგენდა. ეს კი მაშინ საკმაოდ მნიშვნელოვანი თანხა იყო.

ვახუშტი ბატონიშვილი სამცხე-საათაბაგოში მესაქონლეობაჰქთან დაკავშირებით სრულიად მართებულად შენიშნავს, რომ „პირუტყუნი მრავლად, არამედ ცხოვრანი უმრავლესად“¹⁶, რაც სავსებით დასტურდება „დავთრის“ მონაცემებით.

ერთი სიტყვით, მეცხვარეობა სამცხე-საათაბაგოში მეცხოველეობის ერთ-ერთი წამყვანი დარგი იყო.

მ ე ლ ო რ ე ბ ა . სამცხე-საათაბაგოში მელორეობას დიდი ყურადღება ექცეოდა. მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა (684 სოფელი) მელორეობას მისდევდა, ხოლო მეცხვარეობას კი — 633. ღორის ხორცი ზამთრობით ქართველის ერთ-ერთი მთავარი საკვები პროდუქტი იყო.

„დავთარი“ ძვირფასი წყაროა სამცხეში მელორეობის შესასწავლად. მართალია, „გურჯისტანის კანონთა წიგში“ არაა მითითებული, თუ თითოეულ ღორზე გაწერილი გადასახადი რამდენ ახჩას შეადგენდა, მაგრამ ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა პროვინციებისათვის შედგენილი კანუნ-ნამეების მონაცემებიდან შეგვიძლია დაახლოებით ვივარაუდოთ საათაბაგოში რამდენი ახჩა იყო შეწერილი თითოეულ ღორზე. ოსმალეთის იმპერიის კანუნ-ნამეებიდან ირკვევა, რომ ღორზე გაწერილი გადასახადი სხვადასხვა რაოდენობით აიღებოდა და საშუალოდ თითოეულ ღორზე ერთი ან ორი ახჩა იყო შეწერილი. ასე, მაგალითად, სულეიმან კანონის (1520—1566) დროინდელი (გელიზოლუს) ვილაიეთის კანუნ-ნამეს მიხედვით „ორ ღორზე ერთი ახჩა აიღება, ხოლო გასუქებული ღორებიდან — თითოზე თითო ახჩა“¹⁷.

1520 (927) წლის თირპალას კანუნ-ნამეში ჩაწერილია: „ორ ღორზე ერთი ახჩა აიღება, ქაფირების (ქრისტიანების) სახლში გაზრდილ და დაკლულ ღორზე თითო — თითო ახჩა“¹⁸.

1569/70 (977) წლის ამფისას (საბერძნეთი) კანუნ-ნამეს მიხედვით „იმ ღორებზე, რომლებიც მინდორში იკვებებიან ორ ღორზე ერთა ახჩა აიღება, ხოლო იმ ღორებზე, რომელთაც სახლში ასუქებენ და კლავენ ერთ თავზე — ერთი ახჩა“¹⁹.

საფიქრებელია, რომ „გურჯისტანის ვილაიეთშიც“ თითოეულ ღორზე გაწერილი გადასახადი, ერთ ახჩაზე მეტი არ უნდა ყოფილიყო. სამცხე-საათაბაგოში ღორზე გაწერილი გადასახადი, ჩვენი გაანგარიშებით, 80959 ახჩას შეადგენდა²⁰ და სავარაუდებელია, რომ ღორების რაოდენობაც ამდენივე უნ-

¹⁴ ერთი ოყა-1280 გრ.

¹⁵ M. Akadağ, Celali isyanları 1550—1603, Ankara, 1963.

¹⁶ ვ ა ხ უ შ ტ ი. აღწერა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 668.

¹⁷ O. L. Barkan, Kanunlar, s. 230.

¹⁸ იქვე, გვ. 270.

¹⁹ И. Кабрда, Законоположение об Амфисе, Восточные источники по истории Юго-Восточной и Центральной Европы, Москва, 1964, с. 225.

²⁰ ნ. შენგელის გამოანგარიშებით ღორზე შეწერილი გადასახადი 84480 ახჩას შეადგენდა. იხ. ოსმალური გადასახადები და ვალდებულებანი „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის მიხედვით“, თსუ შრომები, ტ. 91, 1961, გვ. 297.

და ყოფილიყო. პროფ. გ. ტივაძის ვარაუდით, ერთ ლორზე გაწერილი გადასახადი 5 ახჩას შეადგენდა. ამის საფუძველზე (81865 ახჩა:5=16373) მისი გამოანგარიშებით „დავთარის“ მიხედვით საათაბაგოში 16373 თავი ლორი იყო²¹, რასაც ჩვენ ვერ დავეთანხმებით, რადგანაც ოსმალეთის იმპერიის არცერთ: კანუნ-ნამეში არ არის ფიქსირებული და ასეთი დიდი სხვაობა ლორზე გაწერილ გადასახადზე მოსალოდნელი არ არის.

სამცხე-საათაბაგოში „დავთარის“ მიხედვით 711 სოფლიდან 684 სოფელი მელორეობას მისდევდა და სულ 80959 თავი ლორი იყო. ამ რიცხვს თუ დავუმატებთ გოჭების სულადობას, მაშინ საერთო მაჩვენებელი ერთი ორად და უფრო მეტად გაიზრდება.

ლიეების მიხედვით ყველაზე მეტი ლორი ახალციხის ლიეაში იყო. ამ ლიევას 246 სოფლიდან 240 მელორეობას მისდევდა და იქ 29933 ლორი იყო (36,9 %). ლორების სულადობის მიხედვით მეორე ადგილზე დიდი არტაანის ლიეა მოდიოდა 135 სოფლიდან 126 სოფელი მელორეობას მისდევდა და 14671 ლორი ჰყავდათ (18,1 %). მელორეობა ფართოდ იყო გავრცელებული ახალქალაქისა და ჩალდირის ლიეებში, რომელშიაც ყველა სოფელი მისდევდა მელორეობას. ახალქალაქის ლიეაში 8855 ლორი იყო (11,6 %), ხოლო ჩალდირის ლიეაში — 7044 (8,7 %).

რაიონების მიხედვით მელორეობა განსაკუთრებით განვითარებული იყო უდეს, აწყურისა და ჭაჭარაქის რაიონებში. უდეს რაიონის ყველა სოფელი მისდევდა მელორეობას და 8278 ლორი ჰყავდათ, აწყურის რაიონის 36 სოფლიდან მხოლოდ ერთ სოფელში არ იყო მელორეობა და 4900 ლორი ჰყავდათ, ხოლო ჭაჭარაქის რაიონის 43 სოფლიდან 41 სოფელს 4030 ლორი ჰყავდა.

სამცხე-საათაბაგოს ყოველ სოფელზე საშუალოდ 100 — 150 ლორი მოდიოდა, მაგრამ იყო ისეთი სოფლები, სადაც 200, 300, 400 და უფრო მეტიც ჰყავდათ. საშუალოდ ერთ კომლზე „დავთარის“ მიხედვით 7 ლორი მოდიოდა.

ოსმალთა ბატონობის ხანაში თანდათანობით მოსახლეობის გამაჰმადიანების შედეგად მესაქონლეობის ეს დარგი დაქვეითდა და ახალციხის მხარის განთავისუფლების (1829 წ.) დროისათვის ფაქტიურად მთლიანად მოშლილი იყო.

მ ს ხ ვ ი ლ ფ ე ხ ა მ ე ს ა ქ ო ნ ლ ე ო ბ ა. „დავთარში“ არაა ცნობები მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის შესახებ. ჩვენთვის, ჯერჯერობით, გაურკვეველია, თუ რატომ არ არის „დავთარში“ რეგისტრირებული მსხვილფეხა რქოსანი საქონელზე გაწერილი გადასახადი. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, როდესაც ოსმალებმა სამცხე-საათაბაგო აღწერეს „შეჰკუეთეს ხარკი... ზროხანზედ აბაზი, ცხენსა და კამბეჩზედ ექვსი შაური“²².

საფიქრებელია, რომ საათაბაგოში მეცხოველეობის ეს დარგიც უნდა ყოფილიყო განვითარებული, რადგან სოფლის მეურნეობის ინტენსიური წარმოება და განსაკუთრებით, მარცვლული კულტურების ხენა-თესვა და ლეწვა-დაბინავება მოითხოვდა გამწევი საქონლის დიდ რაოდენობას. საათაბაგოში იმ დროს ხმარებაში იყო დიდი გუთანი, რომელსაც 8—10 წყვილი საქონელი საჭიროებდა. ფართოდ იყო გამოყენებული, აგრეთვე, „ჯილა“ გუთანი,

²¹ გ. ტივაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 129, 130.

²² ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 726.

რომელშიც 4—5 უღელი საქონელი იყო შებმული²³. რაც უფრო მეტი მუშა-პირუტყვი ჰყავდა გლეხს, მით მეტი მიწის მოხვნა-დამუშავებას შესძლებდა და მეტ მოსავალს მიიღებდა. ამ დებულების დასასაბუთებლად ე. ორჯონიკიძეს მოაქვს მაგალითები XIX ს-ის საქართველოს ისტორიიდან:

1818 წ. გორის მაზრაში მცხოვრებ 3278 საბატონო გლეხს ჰყავდა 15177 სული მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი, აქედან 768 კომლს, ანუ საერთო რაოდენობის 23,4 % საერთოდ არ ჰყავდა პირუტყვი. 379 კომლს კი ჰყავდა 10 და მეტი სული საქონელი. საერთოდ, მათ მფლობელობაში იყო სულ 4929 სული პირუტყვი, ანუ კომლთა საერთო რაოდენობის 11,5 %-ის ხელში იყო თავმოყრილი მთელი საქონლის 32,5 %. დანარჩენი 10246 სული პირუტყვი კი 2131 კომლზე იყო განაწილებული. აქედან, როგორც წესი, 1—2 დღიური მიწის მქონე გლეხებს თითო-ოროლა პირუტყვი ჰყავდათ, დანარჩენებს კი 4—5, ზოგიერთებს 8—9 სულიც. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ იმ გლეხებს, რომლებსაც 10 და მეტი პირუტყვი ჰყავდათ წელიწადში მოჰყავდათ 100 და მეტი კოდი პური.²⁴

ასეთივე მდგომარეობა იყო, აგრეთვე, კახეთში. 1842 წ. კახეთში 5160 კომლ სახელმწიფო გლეხს ჰყოლია სულ 25776 სული მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი. აქედან 2368 კომლს, ანუ კომლთა საერთო რაოდენობის 45,9 %-ს საერთოდ არ ჰყავდა პირუტყვი. 904 კომლს კი ჰყავდა თითოეულს 10 და მეტი სული საქონელი; მათ მფლობელობაში იყო 13352 სული პირუტყვი, ანუ კომლთა საერთო რაოდენობის 17,5 %-ის ხელში თავმოყრილი იყო მთელი საქონლის 67,3 % და სწორედ ეს გლეხები იყვნენ მარცვლეულის დიდი რაოდენობით მომყვანი²⁵.

მსგავსი ვითარება იყო, აგრეთვე, ახალციხის მაზრაში. 1842 წ. 1302 კომლ სახელმწიფო გლეხს ჰყავდა სულ 8938 სული მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი. აქედან, 174 კომლს საერთოდ არ ჰყავდა პირუტყვი. 410 კომლს კი ჰყავდა თითოეულს 10 და მეტი სული. საერთოდ მათ ჰყავდათ 5864 სული პირუტყვი, ანუ კომლთა საერთო რაოდენობის 34,8 %-ის ხელში თავმოყრილი იყო მთელი მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის 65,6 %, როგორც წესი, ეს გლეხები იყვნენ 100 და მეტი კოდი პურის მომყვანი²⁶.

მოტანილი მაგალითებიდან აშკარად ჩანს, რომ მარცვლეულის დიდი რაოდენობა მოჰყავთ იმ გლეხებს, რომელთაც 10 და მეტი მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი ჰყავდათ. მათ საშუალოდ წელიწადში 100 კოდი (5 ტ) და უფრო მეტი მარცვლეული მოჰყავდათ. ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა ის, რომ ახალციხის მაზრაში, ჩვენ საკვლევ რაიონში, საშუალოდ ერთ კომლზე მოდიოდა 7 სული მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი.

„გურჯისტანის დავთრის“ ანალიზიდან ჩვენ მიერ დადგენილია, რომ სამცხე-საათაბაგოში წელიწადში საშუალოდ თითოეულ კომლს მოჰყავდა 5—6 ტ მარცვლეული. მაგრამ იყვნენ ისეთი კომლიებიც, რომლებსაც მოჰყავდათ

²³ ლ. ბერიშვილი, მიწათმოქმედება მესხეთში, თბ., 1973, გვ. 137, 148. გ. ჯილბაძე, მემინდერობა მესხეთ-ჯავახეთში, მასალები მესხეთ-ჯავახეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის, თბ., 1972, გვ. 20.

²⁴ ე. ორჯონიკიძე, XIX საუკუნის რეფორმადელი ხანის საქართველოს აგრარულ ურთიერთობათა ევოლუცია, თბ., 1979, გვ. 66, 67.

²⁵ იქვე, გვ. 75, 76.

²⁶ ე. ორჯონიკიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 82, 83.

8—10 ტ და უფრო მეტიც. ცხადია, ამ რაოდენობის მარცვლეულის მოსაყვანად საჭირო იყო დიდი რაოდენობით მუშაპირუტყვი. ერთ კომლზე საშუალოდ 8 სული მსხვილფეხა საქონელი რომ ვიანგარიშოთ, მაშინ სამცხე-საათაბაგოში „დავთრის“ შედგენის დროისათვის „დავთარში“ რეგისტრირებულია 12630 კომლი) სულ ცოტა 100000 სული მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი უნდა ყოფილიყო.

ამრიგად, ჩვენი ვარაუდით, სულ ცოტა საათაბაგოში 100000 მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი იყო. ლივების მიხედვით მარცვლეულს წლიური მოსავლის შესაბამისად თუ გაიანაწილებთ, საქონლის სულადობა შემდეგნაირად განაწილდება: ახალციხის ლივაში 30000 თავი, დიდი არტანის ლივაში — 16000, ახალქალაქის ლივაში — 13000, ხერთვისის ლივაში — 12000 და ა. შ. (იხილეთ ცხრილი).

ჩანს მესხეთ-ჯავახეთში უპირატესობა ეძლეოდა მუშა პირუტყვს. ძროხები შედარებით ცოტა ჰყავდათ. ადგილობრივი ძროხა პატარა ტანისა იყო და მცირე რაოდენობით იძლეოდა რძეს, მაგრამ მალაღცხიმოვანს.

სამცხე-საათაბაგოში რომ დიდად იყო განვითარებული მესაქონლეობა, ამაზე ისიც მეტყველებს, რომ „დავთარში“ დიდი რაოდენობითაა რეგისტრირებული საძოვრებზე და ბალახებზე შეწერილი გადასახადები. ასე, მაგალითად, „დავთრის“ მიხედვით, იონჯა-თივაზე გაწერილი ყოველწლიური გადასახადი დაახლოებით 130 000 ახჩას შეადგენდა, ხოლო იალალსა და იათალზე შეწერილი გადასახადები კი 80000 ახჩას. ამრიგად, საქონლის საკვებზე გაწერილი ყოველწლიური გადასახადი 200000 ახჩას აღემატებოდა. „დავთრის“ საგადასახადო ნუსხებში, მარცვლეულის შემდეგ, საქონლის საკვებზე გაწერილი გადასახადი თავისი სიდიდის მიხედვით მეორე ადგილზე იდგა.

საქართველოს ამ კუთხეში მრავლად რომ იყო საქონელი, ამას ერთი ხალხური გადმოცემაც ადასტურებს:

ერთხელ მეფე ერეკლე II ლაშქრით ჯავახეთში ჩავიდა და დანახა მთაზე საქონლის დიდი ჯოგი და ცხვრის ფარა. ბრძანა ძროხები და ცხვრები ეყიდათ და ჯარისკაცებისათვის სადილი დაემზადებინათ. მეჯოგემ უარი თქვა სატონლის გაყიდვაზე. „მე მეფეს არაფერს მიეყიდიო და თუ გამაბედნიერებს თავისი მობრძანებით ჯარიანა და ჩემს პურ-მარილს იკადრებსო, შესაფერისად ვემსახურებო“. მეფემ მიიღო მწყემსის პურ-მარილი. მწყემსი, გვარად ზურაბიშვილი, დიდებულად გაუმასპინძლდა მას. ერეკლემ ბრძანა სიგელი დაეწერათ და მწყემს აზნაურობა უბოძა. მწყემსმა იფიქრა: „ცარიელი აზნაურობა რად მინდა, ეს მთა რომ ებოძა კიდევ, კარგი იქნებოდაო“ და მეფეს მოახსენა:

მეფეო, მწყემსის ცხოვრება სუყველამ იცის მთა არის,
 შვილი ათასი ცხვარი მყავს, ექვსი ათასი თხა არის;
 შვიდასი ძროხა მეწველი, ხარკამეჩი სხვა არის,
 მე ესე სარჩოდ მეყოფის, აზნაურობა რა არის! *28

ბუნებრივია, რომ ამ ფოლკლორულ ჩანახატში რიცხვები გაზვიადებულია.

*27 1973 წ. მონაცემების მიხედვით მესხეთ-ჯავახეთში 135300 სული მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი იყო. საქართველოს სამხ. ეკონომიური რაიონი, გვ. 105.

*28 იხ. მიხ. ჩიქოვანი, ექვთიმე თაყაიშვილი და ხალხური სიტყვიერება. კრ. „აქადე-მეოსი ექვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა“, თბ., 1966, გვ. 157.

პირუტყვის სულადობა „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით*

ლოცები (სანჯაი) და რაიონები (ნაპიე)	ც ხ ვ ა რ ი					ლ ო რ ი				მსხვილდება საქონელი		
	რამდენი სოფელი იყო რამდენი სოფელი მიხ. დედა მეცხვარეობას	რამდენი ახმა იყო შეურელი	რამდენი ცხვარი იყო	%	რამდენი სოფელი მიხ. დედა მეცხვარეობას	რამდენი ახმა იყო შეურელი	რამდენი თავი დიორი იყო	%	რამდენი თავი მსხვილდება რქ. საქონელი იყო	%		
I ახალციხის ლივა												
1. მჭვარეს რაიონი	18	16	2834	5668	6,4	17	2159	2159	7,2			
2. ჩრდილის "	22	13	2061	4122	4,7	21	2215	2215	7,3			
3. უღეს "	51	49	12655	25310	28,8	51	8278	8278	27,6			
4. ქვაბლიანის "	7	7	1300	2600	2,9	7	1016	1016	3,3			
5. აწყურის "	38	35	7520	15040	17,1	38	4900	4900	16,3			
6. ალთუნჯაღის "	14	13	4130	8260	9,4	14	2580	2580	8,6			
7. ოცხეს "	18	10	1180	2260	2,6	17	1470	1470	4,9			
8. ასინისის "	35	29	6140	12280	15	35	3305	3305	11,			
9. კაპარაქის "	43	27	6021	1242	13,7	41	4030	4030	13,4			
ჯამი	246	199	43841	87682	29,9	240	29933	29933	36,9	30000	30	
II ხერთვისის ლივა												
1. ხერთვისის რაიონი	32	30	7167	14334	38,3	30	3160	3160				
2. ტუიანი - ჯავახეთის "	35	33	9600	19200	51,3	35	4350	4350				
3. ზუზმარეთის "	8	8	1930	3860	10,3	8	780	780				
ჯამი	75	71	18697	37394	12,7	73	8290	8290	10,2	12000	12	
III ახალქალაქის ლივა												
1. აკშვირის რაიონი	45	44	10923	21846	64,2	45	5450	5450				
2. ამოჯვის "	10	9	1810	3620	10,6	10	935	935				
3. ნიალისკურის "	20	16	4280	8560	25,1	20	2470	2470				
ჯამი	75	69	17013	34026	11,6	75	8855	8855	10,9	13000	13	
IV ჩილდლის ლივა												
1. ჯანაზის რაიონი	27	27	5945	11890	47,7	27	3330	3330				
2. ჯანარბელის "	22	22	5176	10352	41,5	22	3090	3090				
3. მგელციხის "	7	7	1342	2684	10,7	7	624	624				
ჯამი	56	56	12463	24926	8,5	56	7044	7044	8,6	1000	10	
V ფოც'ოვის ლივა												
1. მჭვარეს რაიონი	35	31	5040	10080	57,3	35	2801	2801				
2. ჩრდილის "	21	18	3746	7492	12,6	23	3016	3016				
ჯამი	59	49	8786	17572	6	58	5817	5817	8,1	9000		
VI პეტრეს ლივა*												
1. პეტრეს რაიონი	3	3	466	932		3	222	222				
2. ჭაბუკეთის "	1	—	—	—		1	388	388				
ჯამი	4	3	466	932	0,3	4	610	610	0,08	800	0,1	
VII დიდი არტაანის ლივა												
1. მჭვარეს რაიონი	48	45	11743	23486	36,4	44	5998	5998				
2. ჩრდილის "	25	25	6591	13182	20,4	23	2366	2366				
3. ტუიანი არტაანის "	60	60	13887	27774	43	59	6307	6307				
ჯამი	130	130	32221	64442	22	126	14671	14671	18,1	16000	16	
VIII ფანაკის ლივა												
1. ფანაკის რაიონი	32	30	6748	13496	53,3	26	2598	2598				
2. ჭიამხისის "	8	5	1276	2552	10	8	1106	1106				
3. ფანასკერტის "	23	21	4633	9266	36,6	20	2005	2005				
ჯამი	63	56	12687	25314	8,6	54	5709	5709	7	1000	10	
სულ მთლიანად ჯამი	711	633	146144	292288		684	80959	80959		100000		

* პირუტყვის სულადობა გამოანგარიშებულია ჩვენს მიერ „დავთრის“ საფუძველზე.
 * პეტრეს ლივა, (ზორჯომ-ზაკურიათის მხარე) ფაქტურად დაცარიელებულია მოსახლეობისაგან.

მაგრამ რეალურ ვითარებას არაა მოკლებული. რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ამ მხარისათვის დამახასიათებელი იყო განვითარებული მესაქონლეობა.

„დავთრის“ მონაცემები მეცხოველეობასთან დაკავშირებით არაა სრული: „რეესტრში“ მითითებულია „დავთრის გარეშე“ მყოფი 57 სოფელი, რომელთა შესახებ ნაჩვენებია მხოლოდ გადასახადების საერთო ჯამი. ცხადია, ამ სოფლებშიაც მისდედნენ მეცხოველეობას. „დავთარში“ აღნუსხულია, აგრეთვე, 303 ცარიელი სოფელი, რომლებიც ომის შედეგად განადგურდა, ანდა მოსახლეობა აიყარა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს შეაფარა თავი. ე. ი. 360 სოფლის მონაცემი სხვადასხვა მიზეზით „დავთარში“ არაა აღნუსხული. თუ ყოველივე ამას გაეითვალისწინებთ, მაშინ მეცხოველეობის საერთო მაჩვენებელი ოსმალთა დაპყრობამდე კიდევ უფრო მეტად გადიდდება.

ამრიგად, „დავთრის“ ანალიზიდან ჩანს, რომ სამცხე-საათაბაგოში მეცხოველეობა საქმაოდ განვითარებული იყო, მაგრამ ოსმალთა ბატონობის შედეგად საქართველოს ეს კუთხე თანდათანობით დაცემა-დაქვეითების გზას დაადგა.

М. Х. СВАНИДЗЕ

ЖИВОТНОВОДСТВО В САМЦХЕ-СААТАБАГО ПО «ПРОСТРАННОМУ РЕЕСТРУ ВИЛАЙЕТА ГЮРДЖИСТАН»

Резюме

«Реестр» является первостепенным источником для изучения экономического положения и сельского хозяйства в конце XVI века в Самцхе-Саатабаго. «Реестр» содержит сведения, касающиеся животноводства.

Из анализа «Реестра» выясняется, что животноводство было одной из ведущих отраслей сельского хозяйства, его развитию способствовали благоприятные географические условия края: обилие летних и зимних пастбищ, богатая и разнообразная кормовая база.

Из отраслей животноводства наиболее было развито овцеводство. Из 711 деревень, зарегистрированных в «Реестре», овцеводством занимались 633. По нашему подсчету, в этой части Грузии было около 300 тысяч голов овец. Немалое внимание уделялось и свиноводству. Из 711 деревень свиноводством занимались 684 деревни и там было свыше 80 тысяч годов свиней. В «Реестре» нет сведений о крупнорогатом скоте, однако нужно полагать, что и эта отрасль животноводства была развита, т. к. интенсивное ведение сельского хозяйства требовало большого количества крупнорогатого рабочего скота. По нашему предположению, там было не менее 100 000 голов крупнорогатого скота.

В период османского господства животноводство, как и другие отрасли сельского хозяйства, постепенно пришло в упадок.

მ. ჩ. დჯიბუტი

ЗАКОН СТОИМОСТИ И ОБЩЕКОМУНИСТИЧЕСКИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗАКОНЫ

Общекommунისტические отношения — это тот круг отношений в системе производственных отношений социализма, который объединяет первую и вторую фазы коммунизма в единый способ производства. Общекommунისტические отношения выражают экономический способ соединения рабочей силы со средствами производства с целью производства потребительных стоимостей и тот порядок, по которому распределяются средства производства и труда по различным отраслям и характеризуются как «непосредственно общественное соединение общественных средств производства с «ассоциированной рабочей силой членов общества» и как «непосредственно общественная организация общественного производственного процесса»¹. Основные связи этих отношений отражают закон планмерности и основной экономический закон, которые поэтому и принято называть общекommунისტическими экономическими законами. Закон планмерности выражает «внутреннюю, существенную, необходимую связь между непосредственной обобщественностью средств производства и труда, с одной стороны, и общенародным хозяйствованием, централизованным плановым управлением народным хозяйством, с другой стороны»². Планмерность — всеобщая форма движения производства при социализме. Основной экономический закон определяется основным производственным отношением социализма, т. е. планмерным соединением ассоциированных производителей с обобщественными средствами производства и выражает связь между целью производства — обеспечением полного благосостояния и свободного всестороннего развития всех членов общества и средствами его достижения — развитием и усовершенствованием этого производства. Это — главенствующие в социалистической экономике законы. При этом закон планмерности является главенствующим регулятором, а основной экономический закон — главенствующим законом движения общества. Они определяют планмерно регулируемое движение общества к коммунизму.

Взаимодействие закона стоимости с общекommунისტическими законами надо рассматривать как отражение взаимодействия отношений товарного производства и общекommунისტических отношений.

¹ Актуальные проблемы политической экономии. Под ред. Н. А. Цаголова, М., 1979, с. 27.

² Курс политической экономии. Под ред. Н. А. Цаголова, М., 1974, т. II, с. 101.

Общекommунისტические отношения, как уже отмечалось, охватывают важнейшие, коренные отношения производства. При социализме рядом с ними сохраняются отношения товарного производства, которые остаются в подчиненном виде и поэтому правильно говорить, что «...планомерность и товарность при социализме суть различные в тождестве»³. Отношения товарности и планомерности — это отношение неравных, их сосуществование не является мирным. Так же, как планомерность, даже выходя за рамки отдельных предприятий, всегда при капитализме остается неполной⁴, так и товарность при социализме всегда остается подчиненной, ограниченной, без возможности охватить общественное производство в целом. Общекommунისტические отношения и отношения товарного производства, составляя единство противоположностей в рамках единой системы производственных отношений, характеризуются взаимодействием.

Вопрос о взаимодействии вообще имеет большое методологическое значение и особенно постольку, поскольку нет единства в подходе к изучению производственных отношений социализма. Одни авторы⁵ утверждают, что для изучения социализма как системы, развивающейся на собственной основе, следует рассмотреть общекommунისტические отношения в чистом виде, абстрагируясь от отношений товарного производства, другие исключают возможность такого абстрагирования⁶. И та и другая концепция в силу своей крайности неверна. Правы те авторы⁷, которые признают возможность и необходимость рассмотрения общекommунისტических отношений в чистом виде; при этом они считают, что итоги такого исследования неполные и неадекватно отражают реальную жизнь. Недостаточность анализа только общекommунისტических отношений дает о себе знать не во время изучения вопросов поступательного движения формации на собственной основе, а во время изучения функционирования способа производства. Такой подход недостаточен и для определения реальной зрелости социализма. Ведь состояние отношений товарного производства помимо того, что выражает реальные процессы, является обратным показателем меры зрелости социализма — чем больше подорваны отношения товарного производства, тем более зрелы общекommунისტические отношения. Почему тогда не рассмотреть отношения товарного производства, наряду с общекommунისტическими при социализме. Вот как стоит вопрос.

³ Тодуа Г. С., Актуальные проблемы диалектической взаимосвязи экономических категорий, Тбилиси, 1979, с. 130.

⁴ Куликов В. В., Становление социалистических производственных отношений, М., 1978, с. 41.

⁵ Актуальные проблемы политической экономии, с. 84.

⁶ Конник И. И., Социалистическая экономика и механизмы ее функционирования, М., 1974, с. 13.

⁷ Актуальные проблемы политической экономии, с. 108.

Одно дело вопрос об изучении социализма вообще и другое — с чего начинать системную политико-экономическую характеристику социализма. По первому вопросу наша позиция такова: изучить общекommунистические отношения, абстрагируясь от отношений товарного производства, потом раскрыть механизм товарных отношений и уяснить взаимоотношения в рамках единой системы производственных отношений. Чтобы не быть неправильно понятым, остановлюсь вкратце и на второй стороне дела. По поводу того, как и с чего начинать характеристику социализма, существуют разногласия. Бытует мнение⁸, что при характеристике социализма как коммунизма можно абстрагироваться от отношений товарного производства, а для характеристики социализма как низшей фазы коммунизма — нельзя. И раз социализм — низшая фаза, надо начинать с отношений товарного производства. Авторы, придерживающиеся данной точки зрения, обвиняя других, сами исходят из будущего к вещам настоящим. Разбирать, начинать характеристики социализма, смотреть на него как на коммунизм или как на фазу коммунизма, т. е. как незрелый коммунизм — это абсолютно одно и то же. Эти авторы «приходят» к тому, чего они не хотели даже признать. В чем дело? Дело в том, что характеристику социализма как политико-экономической системы надо начинать с вопроса: чем отличается социализм от капитализма? С точки зрения такой постановки вопроса, социализм с начала не низшая фаза коммунизма, а коммунизм. Другая характеристика здесь не нужна. Именно здесь надо показать общекommунистические отношения, абстрагируясь от отношений товарного производства, показать собственную основу социализма как коммунизма. Характеристика должна начинаться не с того, является ли социализм самостоятельной фазой коммунизма, а с того, что социализм — это самостоятельный способ производства, коммунистическая формация. Здесь и начало предмета науки «политическая экономия коммунизма».

После того, как будет изучен социализм как новая общественно-экономическая формация и раскрыто его развитие на собственной основе, круг исследований можно более конкретизировать: взять социализм в соотношении со зрелым коммунизмом, как фазой последнего. На этом этапе раскрываются те отношения, которые возникли при социализме и присущи только ему и элементы тех отношений, которые при полном коммунизме найдут свое полное развитие. И после этого для полного охвата действительности в анализ включаются отношения товарного производства. При этом не сами по себе, а в соотношении с другими отношениями в системе производственных отношений.

Нельзя вопрос ставить альтернативно: или товарность или пла-

⁸ Там же, с. 104—105.

номерность. Это недialeктическое противопоставление⁹ как этих отношений, так и выражающих их законов: закона стоимости и закона планомерного развития.

Взаимодействие надо рассматривать в обоих направлениях: как действие общекommунистических отношений на отношения товарного производства, так и наоборот. Надо уяснить влияние общественного производства в целом на хозяйствование предприятия и связь обратного порядка. Немаловажно разобрать вопрос о степени соподчинения закона стоимости с общекommунистическими законами и границы и возможности воздействия закона стоимости на главенствующие экономические законы.

Отношения товарного производства как реальные выявляются на уровне хозяйствования предприятий, где и действует закон стоимости. Основное отношение при социализме является нетоварным. Большинство отношений по движению совокупного продукта охватывается на уровне хозяйствования в общественном масштабе, а на уровень предприятий приходится в движении вся совокупность факторов производства, из них часть в товарной форме. И на этом уровне вся деятельность пронизана планомерностью. Соединение рабочей силы и средств производства является непосредственно общественным. Те авторы, которые против абстрагирования, обычно против уровней в хозяйствовании¹⁰. А возможность абстрагирования на уровне общественного хозяйствования зависит от отношений товарного производства и состоит в его выделении. Так же, как недостаточность только такого анализа — в выделении хозяйствования на уровне предприятий.

Для уяснения вопроса о взаимоотношении закона стоимости и общекommунистических законов надо выделить такую характеристику, как взаимопроникновение отношений. Оно не делает возможным характеризовать непосредственно общественные отношения товарными или товарные — планомерными. Каждое из отношений имеет свою сферу, при этом отношения товарного производства играют подчиненную роль, что и делает их не планомерными, а сознательно используемыми. Это взаимопроникновение новой, господствующей системы планомерно организованного производства¹¹ и сохраняющихся (в рамках всей системы социалистических производственных отношений) отношений товарного производства. Правильное понимание этого дункта имеет не только теоретическое и практическое, но и по-

⁹ Рекомендации научной конференции — Вестник Моск. ун-та, экономика, 1969, № 4, с. 87.

¹⁰ Валовой Д. В., Лапшина Г. К., Социализм и товарные отношения, М., 1972, с. 190

¹¹ Цаголов Н. А., В. И. Ленин и развитие методологии политической экономии. — В кн.: Ленин и развитие политической экономии (тезисы докладов), изд. Московского ун-та. 1970, с. 6.

литическое, идеологическое значение. Ведь планомерная организация производства является тем преимуществом социализма перед капиталистической товарной организацией системы общественного хозяйства, которая в итоге и становится преимуществом в производительности труда.

Исходя из тезиса о взаимопроникновении отношений общекommунистических и товарного производства, нельзя сделать вывод о взаимопоглощении соответствующих законов. Наоборот, каждый из них имеет реальное существование.

Общекommунистические законы не только определяют характер и сферу действия закона стоимости, но и в основном под их воздействием меняются его социальные функции. Закон стоимости используется для роста производства потребительных стоимостей.

Воздействие отношений на уровне отдельного производственного звена на хозяйствование в общественном масштабе выражается в том, что почти все процессы в последнем принимают денежную форму. Например, бюджет и национальный доход, не являющиеся товарами, выражаются в деньгах.

Взаимодействие общекommунистических законов и закона стоимости характеризуется и противодействием. Направление действия общекommунистических законов, в конечном счете, всегда определяет направление действия закона стоимости, но временами направление действия закона стоимости может совпадать или не совпадать с действием общекommунистических законов. Несовпадение отрицательно сказывается на практике. Выражается это в несовпадении интересов общества и отдельных предприятий. Интересы общества и интересы коллектива, при всей определенности направляющей роли первых, остаются разными и не всегда совпадают. Вызвано это тем, что, если цель общества всегда выражает требование общекommунистических законов, цель хозяйствования предприятия подчиняется общенародным интересам, но в связи с действием закона стоимости имеются некоторые самостоятельные локальные интересы. Стремление, интересы отдельных коллективов реализуются, если они не противоречат общественным. Бывает, предприятия в ущерб выпуску продукции, необходимой для общества, но менее прибыльной часто нарушают ассортимент, установленный государством, и выпускают продукцию не только более прибыльную и необходимую для общества, но иногда для общества невыгодную.

Общество, обнаруживая явление негативного характера, способно не только устранить его, но и предотвратить его повсеместно.

В. П. ГУРГЕНИДЗЕ, Ж. А. ЦЕРЦВАДЗЕ

РАСШИРЕНИЕ КОЛХОЗНОЙ ДЕМОКРАТИИ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ КОЛХОЗНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЗРЕЛОГО СОЦИАЛИЗМА (НА МАТЕРИАЛАХ ГССР)

Объективные закономерности развития советского общества, экономические и социально-политические процессы, происходящие в условиях строительства коммунизма в нашей стране, делают необходимым всестороннее развертывание социалистической демократии, которое является центральным направлением развития политической системы советского общества, коренным принципом Советской Конституции. Только раскрыв этот принцип и можно дать характеристику политической системы развитого социализма в действии, показать, с одной стороны, те реальные права и свободы, которые он представляет трудящимся¹, и, с другой стороны, способствует повышению роли общественных организаций и в частности, производственной сельскохозяйственной кооперации в коммунистическом строительстве.

Колхозная демократия — разновидность и неотъемлемая часть советской социалистической демократии. Закономерность развития советской демократии как подлинного народовластия является и закономерностью развития колхозной демократии. Обеспечить дальнейшее развертывание колхозной демократии — такова одна из важнейших задач, поставленных программой КПСС². Колхозная демократия означает самоуправление колхозников, которые под руководством КПСС и Советского государства, на основе законодательного закрепления правового положения (статуса) колхоза и его членов обеспечивают широкое и активное участие колхозных масс в решении внутрихозяйственных вопросов колхозной жизни, в управлении делами колхоза.

В процессе развития колхозного строя идет дальнейшее совершенствование колхозного самоуправления. «С одной стороны, укрепляется хозяйственная самостоятельность колхозов, расширяется круг вопросов, которые решают сами колхозники, — отмечалось на III Всесоюзном съезде колхозников, — с другой, совершенствуются формы их участия в управлении общественными делами»³. Процесс раз-

¹ См. Развитый социализм; проблемы теории и практики, М., 1980, с. 241; Кобалия И. А. Концепция развитого социалистического общества, Тб., 1979, с. 21—22, (на груз. яз.).

² См. Программа КПСС, М., 1976, с. 83.

³ См. Торжество ленинского кооперативного плана, М., 1969, с. 55.

вития колхозной демократии включает участие колхозников в управлении всей деятельностью коллектива: производственной, социальной, воспитательной.

Сущность колхозной демократии состоит в том, что все важнейшие вопросы жизни и деятельности своего общественного хозяйства решают колхозники; колхозная демократия — это принадлежащая колхозникам власть решать все вопросы жизни и деятельности колхоза⁴. Дальнейшее возрастание роли Коммунистической партии, совершенствование деятельности партийных организаций колхозного села закономерно ведут к укреплению демократических основ колхозной жизни.

Особенность колхоза как школы коммунизма заключается в том, что эта школа предназначена для крестьянства. Задачи работы с крестьянством сложны и грандиозны: постоянно вовлекать миллионы труженников колхозов в управление, учить их сложному искусству хозяйствования и на этой основе развешивать творческую инициативу колхозников, воспитывать их в духе коммунизма. Достигнуть указанных целей можно лишь через активное функционирование колхозной демократии.

Колхозная демократия имманентна самой природе колхоза. «Колхоз — это общественная, кооперативная организация, она не может нормально жить и развиваться, если нарушены ее демократические основы»⁵, — говорил Л. И. Брежнев на мартовском (1965 г.) Пленуме ЦК КПСС.

Абсолютное большинство руководящих кадров колхозов понимает значение коллегиальности руководства и осуществляет его на практике. Но, к сожалению, не все руководители колхозов проявляют должную заботу о неукоснительном, полном соблюдении демократических основ управления.

Беседы на эту тему с председателями колхозов, бригадирами, специалистами, изучение протоколов общих собраний ряда колхозов Амбролаурского, Хашурского, Гурджаанского и других районов позволили установить, что недооценка демократических основ управления допускается ими порой неосознанно: в силу отсутствия опыта, загруженности текущими делами, стремления решить вопрос оперативно, неумения (вследствие недостаточной подготовленности) руководить коллективным органом (последнее характерно для некоторых работников среднего звена), желания (нередко подсознательного) избежать критики снизу и т. д.

В материалах XXVI съезда КПСС прямо указана необходимость участия трудовых коллективов (в том числе производственной сель-

⁴ Советское колхозное право, М., 1978, с. 153.

⁵ Пленум Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза 24—25 марта 1965 года. Стенографический отчет, М., 1965, с. 28.

скохозяйственной кооперации) в планировании и управлении производством⁶.

Вопросы расширения колхозной демократии связаны с проблемой колхозного управления. При этом необходимо подчеркнуть, что как объект управления, колхоз является системой в единстве производственной социальной, духовной ее стороны, а субъектом управления в нем служит система самоуправления, имеющая свой состав, иерархию, структуру и функции.

Иерархия системы управления во многом зависит от взаимоотношений высшей и низшей ступеней управления, от его организации. Различаются: 1) линейный тип управления, когда отношения ответственности и подчинения проявляются через прямые непосредственные связи каждого исполнителя с одним руководителем; 2) функциональный тип управления, когда исполнитель подчинен нескольким руководителям соответственно функциям, которые он в данный момент выполняет; 3) линейно-функциональный (штабной) тип, когда линейное подчинение непосредственно одному руководителю сочетается с управлением функциональным.

В колхозном производстве преобладает смешанный тип управления. Исполнитель непосредственно подчинен руководителю бригады (подразделения) и, в то же время, выполняет указания специалистов колхоза. Вместе с этим типом управления в колхозах используются и линейный и функциональный типы. В последнее время с развитием специализации производства и повышением роли специалистов в некоторых хозяйствах преобладает линейный тип управления. Специалисты становятся во главе той или иной отрасли, и работник подчинен в управленческой деятельности только одному руководителю. В Примерном Уставе колхоза нет конкретных указаний о распределении функций управления, соподчинения, типах управления. В практике эти вопросы требуют решения, так как постоянно возникает несогласованность, параллелизм в руководстве и т. д. Построить модель оптимальной структуры колхозного самоуправления можно с учетом взаимосвязи производственной, социальной и воспитательной функции, развития видов непосредственного и представительного управления в колхозной демократии, соподчинения действий коллективных органов и должностных лиц, общеколхозного и внутриколхозного управления, соотношения распорядительства и исполнения и т. д.

Одним из главных условий расширения колхозной демократии и повышения роли производственной сельскохозяйственной кооперации в политической системе является значительное расширение правовой основы деятельности колхозов, увеличение их прав. Этот процесс неразрывно связан с качественным изменением содержания работы колхозов, возрастанием их роли и расширением функций в коммунистическом строительстве. Правовое положение колхозов — это

⁶ См. Материалы XXVI съезда КПСС, М., 1981, с. 66.

своеобразный показатель, в котором отражается их фактическое положение и роль в обществе, поэтому, на наш взгляд, не раскрыв этого вопроса, нельзя достаточно полно и правильно определить место и показать роль колхозов в политической системе развитого социализма.

С построением социализма в СССР правовое положение колхозов, установленное после победы социалистической революции, не только сохранилось, но и получило дальнейшее развитие. Прежде всего это относится к праву (свободе) объединяться в колхозы и другие общественные организации, которое получило свое отражение в Конституции СССР 1936 года. В статье 126 зафиксирована свобода объединения и сделан упор на обеспечение этой свободы советским государством.

«В соответствии с интересами трудящихся и в целях развития организационной самостоятельности и политической активности народных масс, — говорится в этой статье, — гражданам СССР обеспечивается право объединения в общественные организации»⁷. При этом на одном из первых мест указаны колхозы.

Ярким свидетельством заботы партии и государства об укреплении правового положения и роли служит Новая Конституция СССР. Сохраняя преемственность с прежними Конституциями, она содержит важные новые моменты, обусловленные построением развитого социалистического общества⁸. Таким образом в развитом социалистическом обществе свобода объединения в колхозы становится еще более полной и всеобъемлющей.

Правовое положение колхозов в обществе получило отражение в первой главе Основного закона «Политическая система». В этой главе в 7, 8, 9 статьях говорится об участии кооперативных и других общественных организаций в управлении государственными и общественными делами, в решении политических, хозяйственных и социально-культурных вопросов⁹.

Особую роль при этом в условиях развитого социализма играют трудовые коллективы и, в частности, трудовые коллективы колхозников, которые принимают активное участие в планировании сельскохозяйственного производства и социального развития, улучшения условий труда и быта, использования средств, предназначенных для

⁷ См. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик, М., 1974, с. 28.

⁸ Имеется прежде всего в виду содержание 51-ой статьи, являющейся как бы логическим продолжением 126 статьи Конституции 1936 года, которая уже в условиях развитого социализма предоставляет гражданам СССР и в частности колхозному крестьянству право объединения в общественные организации, способствующие развитию политической активности и самостоятельности, удовлетворению их многообразных интересов.

⁹ См. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик, с. 6—7.

развития производства, а также на социально-культурные мероприятия и материальное поощрение¹⁰.

Из Новой Конституции явствует, что колхозы вместе с другими общественными организациями являются органической составной частью политической системы развитого социализма. Это означает, что в Конституции теперь не только раскрыто фактическое положение колхозов и других кооперативных организаций в нашем обществе, их место в общем механизме управления экономическими, социальными и духовными процессами, но и принципиальным образом, то есть конституционно определено их правовое положение (правовой статус) в этом механизме. Отсюда и вытекает наиболее общее и наиболее важное право общественных организаций — право участвовать в управлении. Отсюда же вытекает неразрывно связанная с этим правом почетная обязанность общественных организаций активно участвовать в управлении, в решении задач, стоящих перед политической системой в целом, их громадная и растущая ответственность за состояние дел в стране, за судьбы общего дела.

Огромную роль в оформлении правового положения колхозов в условиях развитого социализма играет колхозное законодательство и колхозное право¹¹, которые прошли в своем развитии четыре основных этапа¹². Рассматривая колхозное законодательство и колхозное право с точки зрения отражения в них особенностей их объективного, фактического положения в политической системе развитого социализма, мы отчетливо видим, что, с одной стороны, все больше укрепляется правовая основа колхозов в качестве одного из самостоятельных, структурных элементов политической системы, а с другой — раздвигаются рамки их сотрудничества с государством в разрешении экономических и социальных задач.

Развитие и совершенствование колхозной демократии не самоцель, оно подчинено выполнению основных задач, стоящих перед колхозами как социалистическими кооперативными сельскохозяйственными предприятиями.

Среди этих задач на первое место по своей социально-экономической значимости выдвигаются задачи производственного характера. Поэтому критерием целесообразности развития и совершенствования колхозной демократии являются прежде всего производственно-хозяйственные интересы колхозов. Именно необходимость дальнейшего подъема колхозного производства была главным побудительным мотивом введения в практику новых форм управления внутриколхозными делами, расширения хозяйственной инициативы и самостоятельности в ведении своего производства и т. д.

Большой вклад в развитие колхозной демократии внес III Всесоюзный съезд колхозников. Решение съезда о принятии Примерного

¹⁰ Там же, с. 7.

¹¹ См. Советское колхозное право, М., 1978, с. 26—48.

¹² Там же, с. 27.

Устава колхоза и «Об образовании Советов колхозов» положило начало новому этапу в развитии колхозного строя и колхозной демократии¹³.

Третий Всесоюзный съезд колхозников является самым представительным съездом в истории колхозов¹⁴. Более четырех с половиной тысяч его делегатов, в числе которых было 2202 рядовых колхозника¹⁵, 859 представителей колхозов, 1490 дипломированных специалистов сельского хозяйства, 437 бригадиров и 139 заведующих фермами¹⁶ воплощали интересы и волю всего колхозного крестьянства. С утверждением ЦК КПСС и Советом Министров СССР Примерный Устав колхоза стал выражать волю всего советского народа.

Буржуазные фальсификаторы заявляют, что, якобы, коммунистическая партия и Советское государство всячески старались ограничить рамки дискуссии только уточнениями некоторых процедурных моментов и деталей. Они утверждают, будто бы опубликование в печати проекта Устава преследовало цель не допустить обсуждения сколько-нибудь существенных уставных вопросов и что, дескать, осуществляя эту задачу, «партийная и государственная пресса» производила отбор поступающих предложений¹⁷. В подобных писаниях нет ничего, кроме клеветы и искажения фактов советской действительности. Публикация проекта не только не сузила возможности дискуссии, а напротив, существенно расширила их, ибо проект давал основу для раздумий, сопоставлений с собственными мыслями и пожеланиями, с реальной обстановкой в колхозе, районе, области, республике.

Безусловно, опубликованный проект не был подвергнут коренной переделке. Но это результат не мнимого «давления сверху», как изображают буржуазные фальсификаторы, а глубокой демократичности и тщательности подготовки проекта еще до его появления в печати. Колхозники были единодушны в высокой оценке проекта в целом, ибо он отвечал их думам и чаяниям.

По своему содержанию новый Примерный Устав колхоза является воплощением ленинских принципов демократизма. Основой колхозной демократии признается коллективная собственность членов колхоза на средства производства, на имущество и пользование землей. Именно она придает колхозной демократии характер подлинной демократии в отличие от демократии буржуазной. В. И. Ленин указы-

¹³ См. Брежнев Л. И. Ленинским курсом. Речи и статьи, т. 2, М., 1970, с. 504—505.

¹⁴ На Первом Всесоюзном съезде колхозников-ударников (февраль 1933 г.) присутствовало 1513 делегатов, на Втором — 1443, на Третьем — 4521 (Советское правительство, М., 1970, с. 257; Третий Всесоюзный съезд колхозников. Стенографический отчет, М., 1969, с. 115—121).

¹⁵ См. Третий Всесоюзный съезд колхозников. Стенографический отчет, с. 322—469.

¹⁶ Там же, с. 114—117.

¹⁷ Georg Brunnez, Klaus Western. Die sowjetische Kolchosordnung. Von den Anfängen sum. 3. Masterratut. 1969, Stuttgart, Berlin, Rölln, Mainz, 1970, с. 7

вал: «Пока собственность остается за капиталистами, всякая демократия будет только лицемерно прикрытой буржуазной диктатурой»¹⁸.

В Уставе закреплены широкие социальные права колхозников: право на труд, на гарантированную оплату труда, на отдых, на материальное обеспечение в старости и в случае потери трудоспособности и т. д. В Примерном Уставе осуществлена дальнейшая демократизация системы внутриколхозного управления.

Главное содержание колхозной демократии состоит в коллективной форме управления социалистическим общественным хозяйством. Это находит выражение, в частности, в том, что колхозники участвуют в управлении хозяйством путем коллективного решения важнейших вопросов колхозного строительства. Сложившийся с годами принцип коллективного управления сочетается с персональной ответственностью избираемых руководящих лиц, с повышением роли должностных лиц и специалистов сельского хозяйства, с расширением их полномочий в организации колхозного производства.

Партия и государство всегда придавали вопросам колхозной демократии большое значение. Особое внимание этому вопросу уделил мартовский (1965 г.) Пленум ЦК КПСС. Наряду с мерами по укреплению экономики колхозов, Пленум обязал партийные, советские и сельскохозяйственные органы добиваться решительного укрепления демократических основ колхозного строя, строгого соблюдения принципов управления делами артели, широкого участия колхозников в решении основных вопросов колхозного производства¹⁹.

За последнее десятилетие был осуществлен ряд эффективных мер по развитию демократических основ колхозного строя. Третий Всесоюзный съезд колхозников сохранил и развил оправдавшие себя принципы колхозной демократии, которые были отражены в Уставе 1935 года.

Колхозной демократии, основанной на общественной социалистической собственности, как всякому общественному явлению, свойственны особенности, составляющие ее сущность, принципы. К их числу относятся: разрешение всех важнейших вопросов в жизни колхоза самими членами коллективного хозяйства; сочетание государственного руководства с участием колхозных масс в управлении производством и социальными процессами; выборность исполнительно-распорядительных и ревизионных органов колхоза; коллективность в управлении делами колхоза; подконтрольность колхозникам ответственных перед ними исполнительных органов управления и должностных лиц, свобода критики деятельности органов управления, должностных лиц, колхозников; выборность на срок и сменяемость состава исполнительно-распорядительных органов; право колхозников отзывать в

¹⁸ Ленин В. И., Полное собр. соч., т. 37, с. 437.

¹⁹ См. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 8, М., 1972, с. 505.

любое время выборов лиц, которые не оправдали их доверия²⁰. Указанные принципы складывались и развивались вместе с развитием различных форм коллективных хозяйств. Добровольность объединения в колхозы явилась предопределяющей основой демократического управления производством.

В соответствии с Примерным Уставом колхозы могут в своих уставах допускать образование трех групп управления: **первая**—общее собрание, правление, бригадные собрания, совет бригады; **вторая** группа — те же органы, что и в первой, но в дополнение к общему собранию создается собрание уполномоченных; **третья группа** — включает органы первой, но вместо общего собрания высшим органом может быть собрание уполномоченных. Созыв же собраний уполномоченных обусловлен тем, что в крупных колхозах созыв общих собраний затруднителен. Возможность образования собрания уполномоченных в роли высшего органа управления и в положении дополнительного органа вытекает из пункта 48 Примерного Устава колхоза.

В условиях зрелого социализма происходит дальнейшее расширение колхозной демократии. До принятия Нового Устава делами колхоза управляли общее собрание, собрание уполномоченных и правление. Действовавшие ранее органы в колхозе не обеспечивали активного участия колхозников в управлении производством.

На современном этапе колхозного строительства Примерный Устав колхоза с учетом опыта прошедших лет достаточно определенно регулирует организацию управления делами колхоза, обеспечивающую активное участие колхозников в деятельности хозяйств. И в связи с этим в настоящее время необходимо добиваться в деятельности колхозов того, чтобы на основе Примерного Устава работа органов управления строилась с учетом условий отдельных хозяйств. По характеру деятельности и компетенции различаются высшие (общее собрание либо собрание уполномоченных), исполнительно-распорядительные (правление) и контрольно-ревизионные (ревизионная комиссия), **внутриколхозные органы управления**. Отдельные органы или группа органов по содержанию их работы, связи между собой имеют свои, только им свойственные особенности. Это вызывает необходимость их классификации. Все коллегиальные органы управления можно разделить по порядку образования на органы непосредственной демократии (общие собрания, собрания подразделений) и органы представительной демократии (собрания уполномоченных, правления колхоза, советы бригад). По кругу деятельности различаются общеколхозные органы управления и органы управления внутриколхозных подразделений. Это деление отражает характерные особенности отдельных органов.

Управление делами колхоза, как это подчеркнуто в пункте 45 Примерного Устава колхоза, осуществляется на основе широкой де-

²⁰ См. Григорович М. А., Правовое регулирование деятельности колхоза по управлению производством и социальными процессами, Минск, 1980, с. 10; Основы колхозного права, М., 1979, с. 67—69; Советское колхозное право, М., 1978, с. 154.

мократии, активного участия колхозников в решении всех вопросов колхозной жизни²¹. Делами колхоза управляет общее собрание членов колхоза. Общее собрание — высший орган управления делами колхоза. Только ему свойственны такие особенности, как массовость и непосредственность участия всех членов колхоза в управлении хозяйством. В работе общего собрания принимают участие члены колхоза. Это не только их право, но и обязанность. Об этом говорится в пунктах 4 и 5 Примерного Устава²². Член колхоза, гласит статья 4 Устава, имеет право участвовать в управлении делами колхоза, избирать и быть избранным в органы его управления; вносить предложения по улучшению деятельности колхоза, устранению недостатков в работе правления и должностных лиц; активно участвовать в управлении делами колхоза. Это и обязанность, вытекающая из демократических основ управления отражена в пункте 5 Примерного Устава. Согласно 47 пункту Примерного Устава, общее собрание правомочно решать вопросы, если на нем присутствуют не менее 2/3 всех членов колхоза. На общих собраниях колхозники анализируют хозяйственную и социальную деятельность.

В 46 пункте Примерного Устава дан перечень исключительной компетенции общего собрания колхозников²³, она дополняется и конкретизируется другими пунктами Устава (3, 7, 10, 13, 25, 29, 31, 34, 40, 42, 44, 56). На общем собрании колхозники решают такие жизненно-важные проблемы колхозной жизни как: **организационные вопросы** — принятие Устава колхоза, дополнений и изменений к нему; выборы правления, председателя колхоза, ревизионной комиссии; определения способа голосования при выборах правления, председателя колхоза и ревизионной комиссии; установление количества членов правления и ревизионной комиссии; укрупнение и разукрупнение колхоза; **вопросы личного состава** — прием в члены колхоза и исключение, рассмотрение заявлений о выходе из колхоза, наложение дисциплинарных взысканий на председателя колхоза, председателя ревизионной комиссии, членов правления и членов ревизионной комиссии, применение мер поощрения; предоставление льгот отдельным категориям работников; утверждение решений правления колхоза о назначении на работу и об освобождении от работы главных (старших) специалистов и главного бухгалтера колхоза; подготовка кадров; **вопросы планирования и организации хозяйственной деятельности колхоза** — утверждение организационно-хозяйственного, перспективного и годового производственно-финансового планов колхоза; вопросы организации ведения хозрасчета; **производственно-трудовые вопросы** — принятие Положения об оплате труда, правил внутреннего распорядка; **вопросы распоряжения собственностью колхоза** — утверждение годового отчета и размеров натуральных и денежных фондов, установ-

²¹ См. Примерный Устав колхоза, Краснодар, 1969, с. 20.

²² Там же, с. 6—7.

²³ См. Примерный Устав колхоза, с. 20—21.

ление порядка продажи и приобретения, выбраковки и списания основных средств и других материальных ценностей; **вопросы отношений колхоза с другими организациями** — участие колхозов в межколхозных и государственно-колхозных предприятиях и организациях, вступление его в объединение, союз; земельные вопросы; вопросы социально-культурной жизни и т. д.²⁴.

Работа общего собрания колхоза весьма разнообразна. На демократической основе решаются все вышеперечисленные вопросы. В этом можно убедиться на примере собраний колхоза села Велисиче Гурджаанского района, колхоза села Осиаури Хашурского района, колхоза села Никорцминда Амбролаурского района²⁵.

Упомянутый перечень вопросов компетенции общего собрания не является границей. Эта компетенция лишь основа, обеспечивающая закрепление волеизъявления колхозников по **ведущим** вопросам деятельности хозяйства. Общее собрание разрешает и вопросы об организации производственных бригад, ферм подсобных предприятий, принимает положения об оплате труда и о внутрихозяйственном расчете.

Нами были изучены многие протоколы колхозных собраний Цителцкаройского, Гурджаанского, Махарадзевского, Хашурского, Амбролаурского районов за 1970—1980 гг. Часто присутствовали на собраниях члены колхозов в указанных районах, ознакомились с газетными и другими материалами по данному вопросу. Факты свидетельствуют, что за последние годы происходили серьезные качественные сдвиги в самом характере собраний колхозников. Ныне отличительной чертой собраний все чаще становится отказ от мелочей, от высказывания малозначительных обид и претензий. На смену народному стилю, нередко имевшему место в прошлом, приходит квалифицированный анализ вопросов хозрасчета, себестоимости, внедрения достижений науки и передового опыта.

Одним из значительных показателей расширения колхозной демократии является деятельность собрания уполномоченных. В работе собрания уполномоченных ярко проявляются принципы колхозной демократии. Собрание уполномоченных — это представительный орган колхоза. Оно является новым звеном в системе органов управления делами колхоза. Уполномоченные избираются на собраниях колхозников в бригадах и других подразделениях колхоза согласно п. 48 Примерного Устава колхоза. Собрание уполномоченных в колхозах, где созывается общее собрание, подконтрольно общему собранию колхозников, которые вправе пересмотреть, изменить, дополнить любое его решение. Уполномоченные подотчетны избравшим их колхозникам. О принятых на собрании решениях уполномоченные обязаны докладывать колхозникам на собраниях бригады. Работа собрания уполномо-

²⁴ См. Григорович М. А., Правовое регулирование деятельности колхоза по управлению производством и социальными процессами, Минск, 1980, с. 28.

²⁵ Авторы лично присутствовали на общих собраниях в Велисиче 8 января 1981 года, в Осиаури — 12 ноября 1980 года, в Никорцминда — 19 февраля 1981 года.

ченных ограничивается определенным сроком. Это дает возможность привлекать всех членов колхоза к более активному осуществлению управленческих функций. Срок участия в работе собрания может прекращаться ранее установленного, если уполномоченный не оправдал доверия колхозников. Такого уполномоченного отзывают досрочно. В этом суть одного из принципов колхозной демократии. В работе собрания уполномоченных вправе участвовать любой член данного колхоза с правом совещательного голоса. Право участия уполномоченных в работе собрания это личное право. Передача его другим недопустима.

В пункте 45 Примерного Устава сказано: «Делами колхоза управляет общее собрание, а в период между собраниями — правление колхоза»²⁶. Его место в системе органов управления и соотношение между ними отражено в пункте 49 Устава²⁷.

По отношению к общему собранию, а также к собранию уполномоченных правление колхоза является исполнительно-распорядительным органом, ответственным перед ними. Оно руководит работой бригадных собраний, советов бригад.

В Уставе отражаются принципы колхозной демократии, определяющие сущность работы органов колхозного самоуправления. В деятельности правления проявляются такие принципы, как выборность, подотчетность, коллегиальность, оперативность, гласность выбора на определенный срок.

В колхозах республики, как правило, в состав правления в основном избираются от 7 до 15 человек с учетом размеров хозяйства. Выборы правления проводятся открытым или тайным голосованием, как это определено уставом. В условиях колхозов Гурджаанского района (колхоз «Заветы Ленина» села Велисцихе, колхоз имени М. И. Калинина села Чумлаки) записано, что состав правления избирается открытым голосованием. В уставах таких колхозов, как ордена Красного Знамени колхоз имени Л. Кецохели села Тквиави Горийского района, колхоз им. С. Орджоникидзе селения Шрома Махарадзевского района, колхоз села Осиаури Хашурского района, колхоз села Никорцминда Амбролаурского района и др. указано, что общее собрание решает выбирать правление открытым или тайным голосованием. Это решение принимается в день отчетно-выборного собрания. Практика колхоза по установлению порядка голосования различна. Это право дано колхозам 56 пунктом Примерного Устава.

Работа правления гласная и доступна каждому члену колхоза. Примерный Устав колхоза максимально демократизировал порядок создания и деятельности правления колхоза. Это соответствует общей линии партии на дальнейшее расширение и укрепление демократических начал в деятельности колхозов. Как сказано в Уставе, в своей деятельности правление колхоза должно постоянно опираться

²⁶ См. Примерный Устав колхоза, с. 20.

²⁷ Там же, с. 20—21.

на широкий колхозный актив, развивать и поддерживать творческую инициативу членов колхоза по совершенствованию организации общественного производства и повышению производительности труда, проявлять постоянную заботу об улучшении условий труда и быта колхозников, чутко и внимательно относиться к рассмотрению их просьб и предложений. Умелая организация работы правления, развитие демократических начал в руководстве общественным хозяйством являются одним из главных средств подъема инициативы колхозников в борьбе за увеличение производства продукции при минимальных затратах труда и средств.

Непосредственной деятельностью колхозного коллектива во взаимодействии всех его сторон руководит председатель колхоза и правления, избираемый на три года общим собранием колхозников. В повседневной работе председатель выполняет решения общеколхозных органов и представляет колхоз в отношениях с государственными органами и другими учреждениями и организациями²⁸.

Оперативное руководство сложным хозяйством требует больших организаторских способностей. Социальное и экономическое развитие деревни требует от руководителя колхоза глубоких специальных знаний политической зрелости. Председатель колхоза—центральная фигура, к которой тянутся все нити колхозного самоуправления. В его деятельности, как правило, сочетается оперативное и общее руководство различными сторонами жизни коллектива: организационно-технической, общественной и воспитательной. Условия жизни колхозного коллектива показывают, насколько велика и ответственна роль колхозного председателя. Поэтому такому значительному и важному для колхоза мероприятию, как выборы председателя колхоза, должна предшествовать большая работа по подготовке общего собрания и главная роль по праву здесь должна принадлежать райкому партии и первичной партийной организации колхоза. Для характеристики личности возможных кандидатов на должность председателя колхоза, а также главных специалистов колхоза с точки зрения их организационных возможностей можно воспользоваться примерной социальной картой-схемой личности, разработанной авторами для этой цели.

Примерная социальная карта-схема личности руководителя колхоза или производственных подразделений колхоза²⁹

1. Анкетные данные личности
  1. Фамилия, имя, отчество.
  2. Пол, возраст.
  3. Национальность.

²⁸ См. Примерный Устав колхоза, с. 22.

²⁹ Социальная карта-схема составлена авторами по принципу, предложенному исследователем Шаматава О. в работе «Вопросы социологии физической культуры и спорта», Тб., 1976.

4. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სავაჭრობის სერია, 1982, № 2

4. Социальное происхождение.
5. Где работает, в качестве кого (должность), какими специальностями обладает.
6. Сколько времени является членом данного коллектива.

II. Подготовленность личности

1. В каких видах деятельности проявляет способности, чему отдает предпочтение (общественно-политической, трудовой).
2. В какой деятельности проявляет организаторские способности.
3. Какие поручения выполнял в течение последних трех лет.
4. Какое общественное поручение выполняет в настоящее время.
5. Пользуется ли авторитетом как организатор (высокий авторитет, авторитет заметен, нет авторитета).

III. Направленность личности

Характеристика личности	Качество выражено слабо	Качество выражено	Качество выражено ярко
1. Идеиная убежденность			
2. Целеустремленность			
3. Принципиальность			
4. Бескорыстие			
5. Скромность			
6. Справедливость			
7. Коллективизм			

IV. Общие качества личности

Качества личности	Качество выражено слабо	Качество выражено	Качество, выражено ярко
1. Общительность			
2. Инициативность			
3. Активность			
4. Находчивость			
5. Работоспособность			
6. Настойчивость			
7. Организованность			
8. Самостоятельность			
9. Самообладание			

V. Специфические свойства личности

Общественная воздейственность	Качество выражено слабо	Качество выражено	Качество выражено ярко
1. Способность воздействовать на других убедительностью, логичностью доводов и аргументов			
2. Способность создавать уверенность в успехе дела			

3. Требовательность			
4. Объективность, умение увидеть и выделить существенное, положительное и отрицательное			
5. Обоснованность и логичность критических замечаний			
6. Доброжелательность критических замечаний			
Склонность к организаторской деятельности	Качество выражено слабо	Качество выражено	Качество выражено ярко
1. Потребность в организаторской работе			
2. Бескорыстное включение в организаторскую деятельность			
3. Готовность принять на себя роль организатора, ответственность за дело			
4. Неугомонность в организаторской работе			
5. Удовлетворенность (положительное самочувствие) в процессе организаторской деятельности			

VI. Особенности организаторских способностей

1. Может ли организовывать и сплачивать коллектив (хорошо, посредственно, слабо).
2. Выполняет роль лидера:
  - а) в организации сельскохозяйственного труда (хорошо, посредственно, слабо);
  - б) в организации отдыха (хорошо, посредственно, слабо).
3. Возрастной диапазон. Организует: а) младше себя; б) сверстников; в) сверстников и младших.
4. Предпочитаемый способ руководства: а) дистанционный; б) контактный; в) тот и другой.
  5. Стилль деятельности: а) подвижный, импульсивный, «взрывной», энергичный, живой; б) медлительный, уравновешенный, спокойный.

Карта-схема может быть применена для получения независимых характеристик, объективных суждений о человеке — при исследовании организаторских способностей членов колхозного коллектива.

Для более широкого участия в управлении общественным производством, отмечено в пункте 53 Примерного Устава, в бригадах и других производственных подразделениях колхоза созываются собрания колхозников. Как орган управления, собрание колхозников бригады (подразделения) принимает решения, выражающие волю коллектива данной бригады и обязательные к исполнению его членами. Разумеется, что собрание может решить лишь вопросы, относящиеся к деятельности данной бригады (подразделения).

К компетенции собрания колхозников бригады (подразделения) относятся: избрание бригадира (руководителя подразделения) с последующим утверждением его правлением колхоза; рассмотрение плановых заданий, отчетов бригадира о работе и других вопросов производственной деятельности; обсуждение мероприятий по укреплению трудовой дисциплины и внесение в правление колхоза предложений о мерах поощрения и взыскания. Собрание колхозников бригады (подразделения) может рассматривать и другие вопросы, относящиеся к производственно-хозяйственной и культурно-бытовой и социальной жизни колхозников данной бригады³⁰.

В целях более широкого развития управленческой деятельности членов бригады Новым Уставом колхоза определено право избрания на собрании бригады (подразделения) руководителя — бригадира и совета бригады. Советы бригад первоначально возникли в хозяйствах крупных, со сложной структурой производства. В условиях развитого социализма совет бригады стал органом постоянного, систематического участия колхозников в управлении делами своего подразделения и колхоза.

Совет бригады (подразделения) рассматривает достаточно широкий круг производственных вопросов; обсуждает ход подготовки и проведения сельскохозяйственных работ, выполнение социалистических обязательств, производственные и рабочие планы, а также вопросы о ремонте техники, животноводческих и иных помещений, внедрения передовых методов труда, снижения себестоимости продукции, укрепления трудовой дисциплины, поощрений отличившихся колхозников и др. Коллективное обсуждение указанных вопросов позволяет найти наиболее правильное решение, вскрыть резервы, использовать опыт. Члены колхоза активно участвуют не только в управлении делами колхозов, но и делами всего общества, т. е. в общегосударственном управлении. Их участие в управлении осуществляется через Советы народных депутатов — выборные общенародные органы государственной власти. В состав Верховного Совета ГССР в 1975 году было избрано 77 колхозников, что составило 19,3% от общего количества депутатов в местные советы, в том же году избрано 33, 174 колхозников и рабочих или 67,4% от общего количества депутатов³¹, а в 1980 году в составе Верховного Совета ГССР работало 79 колхозников или 18% от общего количества депутатов, в местные советы было избрано уже 34, 187 колхозников и рабочих или 67,7% от общего количества депутатов³². Советы являются для крестьян школой общественного и государственного управления. За один только 1976 год местными советами было рассмотрено 822 тысячи вопросов³³.

³⁰ См. Советское колхозное право, М., 1978, с. 172.

³¹ См. Ведомости Верховного Совета ГССР, 1975, № 7, с. 545.

³² См. газ. «Заря Востока», 22, 29 февраля 1980 г.

³³ См. Кобаля И. А., Концепция развитого социалистического общества, Тб., 1979, с. 22.

Анализ теоретического, фактического и эмпирического материала дает основание отметить, что во всей жизни современной грузинской деревни происходят важные, поистине исторические социально-политические изменения. На основе мощного роста производительных сил, всемерного использования новейших достижений науки и техники идет процесс сближения деревни с городом, крестьянства с рабочим классом по характеру и степени вооруженности труда, формам общественных отношений, по уровню культуры, духовно-нравственного развития с одновременным расширением колхозной демократии и совершенствованием системы колхозного самоуправления.

Представлена отделом аграрных проблем Института экономики и права АН ГССР

ალენა ჩიკოვანი

სამეცნიერო კადრების კვალიფიკაციური სტრუქტურის
ანალიზისათვის

სკკპ XXVI ყრილობაზე ხაზგასმით აღინიშნა, რომ „...იმ ამოცანების გადაწყვეტისას, რომლებიც დავისახეთ, აღარ შეიძლება ვურიგდებოდეთ მთელი რიგი დარგების... სამეცნიერო და საკონსტრუქტორო ბაზის ჩამორჩენას. ალბათ კარგი იქნებოდა... მუშაობის გაწევა სხვადასხვა დარგის სამეცნიერო და საკონსტრუქტორო ბაზის შესაფასებლად, წინადადებების შემოტანა მეცნიერთა ძალების გარკვეული გადაჯგუფების თაობაზე“¹.

სამეცნიერო ძალების რაციონალური განაწილება მეცნიერების დარგების მიხედვით, სრულყოფილი საკადრო პოლიტიკის შემუშავება მეცნიერების ეფექტურობის ამაღლების გადამწყვეტ პირობას წარმოადგენს. სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუციის პირობებში მეცნიერება მოითხოვს სამეცნიერო კადრების პროფესიული, დარგობრივი და კვალიფიციური სტრუქტურის ისეთ ცვლილებებს, რომლებიც ამაღლებენ მეცნიერების ეფექტურობას და მჭიდროდ უკავშირდებიან მეცნიერების ორგანიზაციის, დაგეგმვისა და მართვის გამჭობრებას, მძლავრი სამეცნიერო აპარატურითა და სხვადასხვა ტექნიკური საშუალებებით მეცნიერების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის აღჭურვას, მეცნიერების ინფორმაციულ უზრუნველყოფასა და ეგმ-ის ფართო გამოყენებას.

მეცნიერების ეფექტურობის ამაღლების მიმართულებით ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს, აგრეთვე, სამეცნიერო კადრების მომზადების ანალიზის, რეგულაციის, ზრდისა და გამოყენების პოლიტიკის შემუშავების პრობლემა.

საყურადღებოა სამეცნიერო კადრების რაოდენობრივი ზრდის საკითხებიც. როგორც ცნობილია, 1978 წლისთვის სსრკ-ში მეცნიერების სფეროში დასაქმებულ იყო დაახლოებით 4069 ათასი კაცი და მისი ზრდა 1950—77 წლებში შეადგენდა 11,2, რაც, თავის მხრივ, აღემატებოდა მოსახლეობისა (1,4), და სახალხო მეურნეობაში დასაქმებულთა (3,1) ზრდას იგივე წლებში². 1976 წლისათვის, ათი ათას მოსახლეზე გაანგარიშებით, მეცნიერ მუშაკთა რიცხვი შეადგენდა 48, 62 (რესპუბლიკაში 48,96) კაცს³.

სამეცნიერო კადრების რაოდენობრივი ზრდის ტემპების უპირატესობა, მოსახლეობისა და სახალხო მეურნეობაში დასაქმებულთა ზრდის ტემპებთან შედარებით, მოითხოვს სამეცნიერო კადრების რაოდენობრივი და ხარისხობრივი ზრდის ანალიზსა და პროგნოზირებას მეცნიერებაში დასაბუთებული საკადრო პოლიტიკის შემუშავების მიზნით. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სამეც-

¹ სკკპ XXVI ყრილობის მასალები, თბ., 1981, გვ. 67.

² Народное хозяйство СССР в 1978 г. Статистический ежегодник. Москва, 1979 г. с. 7, 89, 366.

³ Народное хозяйство ГССР к 60-летию Великого Октября. Юбилейный статистический ежегодник. Тб., 1978 г. с. 31.

ნიერო კადრების სტრუქტურის ანალიზი იმ რესპუბლიკური სამეცნიერო ორგანიზაციებისათვის, რომლებიც სამეცნიერო კადრების ზრდის მაღალი ტემპებით ხასიათდება.

საქართველოს სსრ სამეცნიერო კადრების მნიშვნელოვან კვალიფიციურ-ბულ ნაწილს მოიცავს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემია, სადაც 1978 წლისათვის თავმოყრილი იყო მეცნიერ მუშაკთა 24,1%, მათ შორის მეცნიერებათა დოქტორების — 30,2% და კანდიდატების — 23,8% (იხ. ცხრ. 1).

1960 წელთან შედარებით, მეცნიერ მუშაკთა რაოდენობა 1977 წ. საქართველოს სსრ-ში გაიზარდა 2,6-ჯერ, მათ შორის, მეცნიერებათა დოქტორებისა — 3,1-ჯერ, კანდიდატებისა — 2,6-ჯერ, სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერ მუშაკების რაოდენობა — 2,3-ჯერ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში კი მეცნიერ მუშაკთა რიცხოვნობა იგივე წლებში გაიზარდა, 2,4-ჯერ, მეცნიერებათა დოქტორებისა — 2,9-ჯერ, კანდიდატებისა — 2,3-ჯერ, სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერ მუშაკების რაოდენობა — 2,4-ჯერ.

აღნიშნულ პერიოდში, კვალიფიცირებული კადრების ზრდის ტემპი, როგორც საქართველოს სსრ, ასევე მისი მეცნიერებათა აკადემიისათვის აღმატებოდა სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერ მუშაკთა ზრდის ტემპებს. განსაკუთრებით მაღალი ტემპები ახასიათებდა მეცნიერებათა დოქტორების რაოდენობრივ ზრდას. მეცნიერ მუშაკთა საერთო რაოდენობაზე მოსული მეცნიერებათა დოქტორების რიცხვით, რესპუბლიკისა და მისი მეცნიერებათა აკადემიის მაჩვენებლები საგრძნობლად აღმატებოდა შესაბამის საკავშირო მაჩვენებლებს. კერძოდ, 1960 წლისათვის საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერმუშაკები შეადგენდა მეცნიერმუშაკთა 58,4%, მეცნიერებათა დოქტორები — 5,7%. მეცნიერებათა კანდიდატები — 35,9%. საქართველოს სსრ-ში შესაბამისად — 60,4%, 4,6% და 35,0%. შესაბამისი საკავშირო მაჩვენებლები კი უდრიდა 69,1%, 3,1% და 27,8%.

გამომდინარე 1960 წ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში ყოველ მეცნიერებათა დოქტორზე მოდიოდა 6 მეცნიერებათა კანდიდატი და 10 სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერი მუშაკი, მაშინ, როდესაც ეს მაჩვენებელი საქართველოს სსრ-თვის შეადგენდა 1:7:13 და სსრკ-თვის 1:9:22 (იხ. ცხრ. 1). საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში 1 მეცნიერებათა დოქტორზე მოსული სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერმუშაკთა რაოდენობა ნაკლები იყო საკავშირო მაჩვენებლებთან შედარებით. გაჩნდა რა სამეცნიერო კადრების ზრდას ექსტენსიური ხასიათი, 1960—72 წლებში რესპუბლიკის და მისი მეცნიერებათა აკადემიის შემადგენლობაში, იზრდებოდა სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერმუშაკთა რიცხვი. 1972—77 წლებში კი შეიმჩნევა დოქტორებისა და კანდიდატების რიცხვის უპირატესი ზრდა სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერ მუშაკთა საერთო რაოდენობასთან შედარებით. ასე, რომ 1977 წლისათვის საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში მეცნიერებათა დოქტორების რიცხვი აღწევს მეცნიერ მუშაკთა რაოდენობის 6,8%, მეცნიერებათა კანდიდატები — 33,1% და სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერი მუშაკები 60,1%. საქართველოს სსრ-ში შესაბამისად — 5,3%, 33,3%, 61,4%. თანაფარდობა დოქტორებს, კანდიდატებს და სამეცნიერო ხარისხის

მეცხოვეთების ეკონომიკური სტრუქტურა 1960—78 წწ.*

წელი	საქართველოს სსრ მეცხოვეთების ეკონომიკა					საქართველოს სსრ					სსრ							
	მეცხოვეთების ბრუნე (ლარ)	შავ შიხის %:			ლარები: კანკა, სამ, ხაბის და არქონი ზეგნ. ზეგნე	მეცხოვეთების ბრუნე (ლარ)	შავ შიხის %:			ლარები: კანკა, სამეცხოვეთ ხაბის, არქონი ზეგნ. ზეგნე	მეგნ. ზეგნის სიჩინო ბრუნე (ლარ)	შავ შიხის %:			ლარები: არქონი, სამეცხოვეთ ხაბის, არქონი ზეგნ. ზეგნე			
		ზეგნ. ლარები	ზეგნ. კანკა	სამეცხოვეთ ხაბისის არქონი ზეგნ. ზეგნე			ზეგნ. ლარები	ზეგნ. კანკა	სამეცხოვეთ ხაბისის არქონი ზეგნ. ზეგნე			ზეგნ. ლარები	ზეგნ. კანკა	სამეცხოვეთ ხაბისის არქონი ზეგნ. ზეგნე		ზეგნ. ლარები	ზეგნ. კანკა	სამეცხოვეთ ხაბისის არქონი ზეგნ. ზეგნე
1960	2345	5,7	35,9	58,4	1:6:10	9137	4,6	35,0	66,4	1:7:13	353,2	3,1	27,8	69,1	1:9:12			
1965	3041	6,0	28,1	65,9	1:5:11	14225	4,5	38,8	66,7	1:6:15	654,6	2,2	20,2	77,6	1:9:35			
1970	4124	6,2	30,7	63,1	1:5:10	20160	4,9	29,0	66,1	1:6:13	927,7	2,5	24,1	73,4	1:10:29			
1975	5493	6,0	31,6	62,4	1:5:10	24941	4,9	30,8	64,3	1:6:13	1223,4	2,6	26,7	70,7	1:10:27			
1976	5437	6,4	34,0	59,6	1:5:9	24239	5,2	33,2	61,6	1:6:12	1253,5	2,8	27,5	69,7	1:10:25			
1977	5477	6,8	33,1	60,1	1:5:9	24893	5,3	33,3	61,4	1:6:12	1279,6	2,8	28,0	69,2	1:10:25			
1978	5828	6,6	33,3	60,1	1:5:9	24181	5,2	33,7	61,0	1:6:12	1314,0	2,8	28,2	69,0	1:10:25			

* გამოთვლები ჩატარებულია საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს ცს ეკონომიკის განყოფილების მასალების და Народное хозяйство СССР в 1975 году, в 1970 г., в 1965 г. в 1960 г. в 1978 г. მხედველად.

არმქონე მეცნიერ მუშაკებს შორის შესაბამისად შეადგენს: პირველში—1:3:9, მეორეში—1:6:12.

ზრდის მაღალი ტემპებით ხასიათდება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში დასაქმებულთა რიცხვიც. კერძოდ, 1963—1979 წ. დასაქმებულთა ზრდის ტემპი შეადგენდა 201,7%-ს (იხ. ცხრილი 2), მათ შორის, მეცნიერმუშაკებისა — 270,2%, მეცნიერებათა დოქტორებისა—225,4%, მეცნიერებათა კანდიდატებისა 282,6%, სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერი მუშაკე-

ცხრილი 2

დასაქმებულთა ზრდის დინამიკა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში
1963—1979 წლებში⁵

წლები	მეცნიერებაში დასაქმებულთა რიცხვი (კაცი)	მეცნიერი მუშაკები	მათ შორის			დამხმარე პერსონალი
			მეცნ. დოქტ.	მეცნ. კანდ.	სამეცნ. ხარის. არმქონე მეცნ. მუშ.	
1963	5652	2012	169	709	1134	3640
1971	8053	4452	277	1364	2811	3601
1979	11401	5437	381	2004	3052	5964

ბისა—269,1%, სამეცნიერო დამხმარე პერსონალის—163,8%. აღნიშნულ პერიოდში, დასაქმებულთა ზრდის ტემპი საგრძნობლად ჩამორჩებოდა მეცნიერ მუშაკთა ზრდის ტემპს, ხოლო სამეცნიერო დამხმარე პერსონალის ზრდის ტემპი კი — მეცნიერმუშაკთა ცალკეული (კვალიფიკაციის მიხედვით) კატეგორიების ზრდის ტემპებს. სამეცნიერო ტექნიკური პროგრესის გავლენა მეცნიერებაზე და მეცნიერების ტექნიკური აღჭურვილობის გაუმჯობესება, საწინააღმდეგო ტენდენციასზე უნდა მიგვანიშნებდეს. მეცნიერების მომსახურების ზრდა, ძისი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გაფართოება, დასაქმებულთა საერთორიცხვში ტექნიკური და დამხმარე პერსონალის შედარებით უფრო სწრაფ ზრდას შოიხვავს. ამ ტენდენციის ერთგვარი გამოსწორება შეიმჩნევა ბოლო წლებში. კერძოდ, თუ განვიხილავთ დასაქმებულთა ზრდის ტემპს 1971—79 წლებში, იგი შეადგენს 141,5% და აღემატება მეცნიერმუშაკთა ზრდის ტემპს (122,1 იგივე წლებში). 1979 წლისათვის აქ მეცნიერი მუშაკები შეადგენდნენ დასაქმებულთა 47,7%, მათ შორის, დოქტორები მეცნიერი მუშაკების — 7,0%; კანდიდატები — 36,8%; სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერი მუშაკები — 56,2%, სამეცნიერო დამხმარე პერსონალი—52,3%, ხოლო სსრკ-სათვის, 1978 წლის მონაცემებით, მეცნიერებაში დასაქმებულთა 32,3%-ს შეადგებს მეცნიერი მუშაკები, 67,7% კი — დამხმარე პერსონალი⁶. ასე რომ რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიაში, საკავშირო მაჩვენებლებთან შედარებით, დამხმარე პერსონალის შედარებით დაბალი ხვედრითი წილი შეიმჩნევა.

⁵ ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საქმიანობის ანგარიშის კრებულების მიხედვით.

⁶ Народное хозяйство СССР в 1978 году, Статистический ежегодник, Москва, 1979, г., с. 89, 366.

სამეცნიერო კადრების სტრუქტურაში ხრსებული განსხვავება, მეცნიერებაში 100 დასაქმებულზე გაანგარიშებით, აისახება სამეცნიერო კადრების თითოეული კატეგორიის ანალიზის ჩატარების დროსაც (იხ. ცხრილი 3).

ცხრილი 3

სამეცნიერო კადრების რაოდენობა მეცნიერებაში 100 დასაქმებულზე გაანგარიშებით⁷

წლები	მეცნიერი მუშაკი	მეცნიერებათა დოქტორი	მეცნიერებათა კანდ.	დამხმარე პერსონალი
1963	35,6	3,0	12,5	64,4
1971	55,2	3,4	16,9	44,8
1979	47,7	3,3	17,6	52,3

1963—1979 წლებში, მეცნიერი მუშაკების რიცხვი 100 დასაქმებულზე გაანგარიშებით 35,6-დან 47,7 კაცამდე გაიზარდა. მეცნიერებათა დოქტორებისა—2,99-დან 3,3-მდე, მეცნიერებათა კანდიდატებისა კი —12,5-დან 17,6-მდე. მეცნიერებაში 100 დასაქმებულზე დამხმარე პერსონალის რაოდენობა შემცირდა 64,4-დან 52,3 კაცამდე.

1979 წელს მეცნიერებათა აკადემიაში ერთ მეცნიერებათა დოქტორზე მოდიოდა 5 მეცნიერებათა კანდიდატი, 8 სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერი მუშაკი და 16 დამხმარე პერსონალი. თუ განვიხილავთ სამეცნიერო კადრების კვალიფიციური სტრუქტურის დინამიკას წლების მიხედვით (იხ. ცხრილი 4), შევნიშნავთ, რომ 1963 წლიდან 1979 წლამდე იზრდებოდა ერთ მეცნიერებათა დოქტორზე მოსული მეცნიერებათა კანდიდატების რიცხვი,

ცხრილი 4

სამეცნიერო კადრების კვალიფიციური სტრუქტურის დინამიკა 1963—79 წწ.

წლები	1963	1968	1973	1976	1977	1978	1979
დოქტ.: კანდ.: მეცნ. მუშ. მეცნ. ხ. გ.: დამხმ. პერსონალი.	1:4:7:22	1:5:6:23	1:5:10:14	1:5:9:15	1:5:8:14	1:5:9:14	1:5:8:16

ერთ დოქტორზე მოსული სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერმუშაკთა რაოდენობის ზრდა მიმდინარეობდა არათანაბრად, ორწლიანი შუალედებით და გახიცილდა შემცირებისა და ზრდის ტენდენციების მონაცვლეობას. 1979 წლისათვის ერთ მეცნიერებათა დოქტორზე სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერ მუშაკთა რიცხვი 1963 წელთან შედარებით მხოლოდ ერთი ერთეულით გაიზარდა, რაც შეეხება დამხმარე პერსონალს მისი რაოდენობა ერთ მეცნიერებათა დოქტორზე გაანგარიშებით განუხრებლად მცირდებოდა.

სამეცნიერო კადრების კვალიფიციური სტრუქტურის შემადგენლობაში

⁷ ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საქმიანობის ანგარიშის კრებულების მიხედვით.

⁸ ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საქმიანობის ანგარიშის კრებულების მიხედვით.

მეცნიერ მუშაკთა ცალკეული კატეგორიები ხასიათდებიან ცვლილების განსხვავებული ტენდენციებით. იზრდება სამეცნიერო ხარისხის მქონე მეცნიერ მუშაკთა რიცხვი, მაშინ როდესაც დანარჩენი კატეგორიის პერსონალის რაოდენობა მცირდება (მეცნიერებათა კანდიდატების რაოდენობა, ერთ მეცნიერებათა დოქტორზე გაანგარიშებით, 1966 წლიდან სტაბილურია და 5 ერთეულს შეადგენს).

მთლიანობაში კი მეცნიერებათა აკადემიაში დასაქმებულთა და მასში შემაჯავალი ცალკეული კატეგორიის მუშაკთა რაოდენობრივი ცვლილების დინამიკა თითქმის ერთხანრი ტენდენციით ხასიათდება.

თუ გახვიხილავთ მეცნიერ მუშაკთა კვალიფიკაციურ სტრუქტურას მეცნიერების დარგების მიხედვით, აღმოჩნდება, რომ მეცნიერებათა დოქტორებისა და კანდიდატების ხვედრითი წილი მაღალია ისტორიულ (ამავე დარგში მეცნიერ მუშაკთა რაოდენობის 14,1% შეადგენენ მეცნიერებათა დოქტორები, 48,1%—მეცნიერებათა კანდიდატები, 37,8%—სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერი მუშაკები), ფილოლოგიურ (13,5%, 46,9%, 39,6%), გეოგრაფიულ (17,3%, 53,4%, 29,3%) და არქიტექტურულ დარგებში (21,0%, 31,6%, 47,4%). მაშინ, როდესაც საგრძნობლად დაბალია მეცნიერებათა დოქტორებისა და კანდიდატების ხვედრითი წილი ისეთი მრავალრიცხოვანი სამეცნიერო კოლექტივების მქონე დარგების მეცნიერმუშაკთა შემადგენლობაში, როგორცაა: ტექნიკური (2,1%, 29,0%, 68,9%), ქიმიური (3,2%, 27,6%, 69,2%) და ფიზიკა-მათემატიკური (3,0%, 23,3%, 73,7%). თუმცა ამ დარგების ხვედრითი წილი, მეცნიერებათა აკადემიის მეცნიერებათა დოქტორებისა და კანდიდატების საერთო რაოდენობაში საგრძნობლად მაღალია. კერძოდ, 1979 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით ფიზიკა-მათემატიკურ მეცნიერებებში დასაქმებული იყო მეცნიერებათა აკადემიის მთელი მეცნიერებათა დოქტორების 11,7%, ბიოლოგიურში—13,6%, ტექნიკურში—6,5%, ისტორიულში—20,1%, ფილოლოგიურში—18,2%; ასევე, მეცნიერებათა კანდიდატების მაღალი ხვედრითი წილით ხასიათდებოდნენ: ტექნიკური (17,9%), ფიზიკა-მათემატიკური (18,0%), ისტორიული (13,4%) და ბიოლოგიური (15,3%) მეცნიერებანი⁹.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში (ცხრილი 4) ოთხი მაჩვენებლებთან (მეცნიერმუშაკთა, მეცნიერებათა დოქტორების, მეცნიერებათა კანდიდატების სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერმუშაკთა რიცხვი) I, III და IV მაჩვენებლის მიხედვით ლიდერობდა ფიზიკა მათემატიკური მეცნიერებაში, რომელსაც მე-4 ადგილი ეკავა მეცნიერებათა დოქტორების რაოდენობის მიხედვით¹⁰.

ამ მაჩვენებლებით ადგილების შეუსაბამობა თვალსაჩინოა დანარჩენ დარგებში (გარდა ბიოლოგიურისა, რომელსაც ყველა მაჩვენებლის მიხედვით მე-3 ადგილი უჭირავს) ახლოგიური მიდგომით სარგებლობენ მრეწველობის დარგების ლიდერობის შესწავლის დროსაც, როცა დარგების ხვედრითი წილის შედარება ხდება რამოდენიმე ძირითადი მაჩვენებლის მიხედვით¹¹. მათემატი-

⁹ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კადრების განყოფილების მასალები: Распределение научных, научно-педагогических работников по отраслям наук и специальностям АН ГССР на 1 января 1979 года.

¹⁰ იქვე.

კური მეთოდების გამოყენების, კერძოდ კი კომპლექსური მაჩვენებლის შემოღების გზით, შესაძლებელია დარგების სპეციალიზაციის გამოვლენა.

ცალკეულ მაჩვენებელთა შედარებით აღმოჩნდა, რომ 1970 წლისათვის, სსრკ-ში მეცნიერმუშაკთა რაოდენობის მიხედვით წამყვანი ადგილი ეჭირა ბიოლოგიურ (12,6%), ქიმიურ (12,3%), ისტორიულ (9,9%) და გეოგრაფიულ (11,5%) მეცნიერებებს. ხოლო, რაც შეეხება სსრკ მეცნიერებათა აკადემიას აქ ყველაზე მეტი მეცნიერმუშაკი დასაქმებული იყო ფიზიკა-მათემატიკურ (25,2%), ქიმიურ (16,1%), ბიოლოგიურ (13,6%) და ტექნიკურ (11,6%) მეცნიერებებში. მეცნიერებათა დოქტორების დიდი რაოდენობაა: იურიდიულ (მეცნიერმუშაკთა საერთო რაოდენობის 19,0%, სამედიცინო (18,2%), ფილოსოფიურ (16,2%), ისტორიულ (13,0%), ხოლო მეცნიერებათა კანდიდატებისა — სამედიცინო (59,1%), იურიდიულ (56,0%), ფილოსოფიურ (54,1%), ფილოსოფიურ დარგებში (48,9%)¹².

რადგან მეცნიერებათა დოქტორებისა და კანდიდატების მხოლოდ აბსოლუტური რაოდენობით შეუძლებელია მეცნიერმუშაკთა სამეცნიერო აქტივობის დადგენა, ამიტომ განიხილავენ სამეცნიერო კოლექტივების უფრო დაწვრილებით სტრუქტურას¹³.

საორიენტაციო ოპტიმალურ თანაფარდობად მეცნიერებათა დოქტორებს, კანდიდატებს, სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერმუშაკებსა და დამხმარე პერსონალს შორის ჩათვლილია¹⁴ 1:7:22:90. ამ თანაფარდობით შეიძლება შეფასდეს სხვადასხვა ტიპის სამეცნიერო დაწესებულებების ოპტიმალური სტრუქტურა თანამშრომელთა მინიმალური რიცხვით — 120 კაცი.

მეცნიერის შრომის შედეგობრიობის ამაღლება შეიძლება საინჟინრო-ტექნიკური (სამეცნიერო დამხმარე) და მომსახურე პერსონალის წილის ზრდით. აუცილებელია დადგენილ იქნეს ოპტიმალური პროპორციები მეცნიერმუშაკებსა, სამეცნიერო ტექნიკურ, საწარმოო, ადმინისტრაციულ-სამეურნეო და უმცროს მომსახურე პერსონალს შორის. შევნიშნოთ, რომ დაწესებულებებში, სადაც ერთ მეცნიერზე მოდის ერთზე ნაკლები დამხმარე პერსონალი, მნიშვნელოვნად იზრდება მაღალკვალიფიციური სპეციალისტის სამუშაო დროის დანახარჯები და მცირდება შრომის შედეგობრიობა.

სამეცნიერო პროცესის ორგანიზაციის თანამედროვე პრაქტიკით დადგენილია, რომ ოპტიმალური თანაფარდობა წამყვან მეცნიერთა რაოდენობას (კანდიდატი, დოქტორი) და დამხმარე პერსონალს შორის არის 1:1 თეორიულ, ხოლო 1:4 გამოყენებითი პროფილის ინსტიტუტებში¹⁵.

სამეცნიერო კადრების კვალიფიკაციური შემადგენლობის ანალიზის ჩატარება მეცნიერების დარგების მიხედვით, დარგების მაჩვენებელთა ურთიერთ შედარება, სპეციალობების მიხედვით მეცნიერების დარგობრივი და კვალიფიკაციური სტრუქტურის შესწავლა, იძლევა კვალიფიკაციური სტრუქტურის

¹¹ Н. Г. Грачев, Классификации и показатели структуры промышленности, М., 1963, с. 74

¹² Научно-техническая революция и изменение структуры научных кадров СССР, под ред. Д. М. Гвишиани, С. Р. Микулинского, С. А. Кугеля, М., 1973 с. 113, таблица, 19.

¹³ Г. М. Идлис, Математическая теория НОТ и оптимальной структуры НИИ Алма-Ата, 1970 г.

¹⁴ В. И. Дуженков, Проблемы организации науки, М., 1978 с. 138.

¹⁵ Г. М. Добров, В. Н. Клименюк, В. М. Одрин, А. А. Савельев, Организация науки, Киев, 1979, с. 71.

ძოსალოდნელი ცვლილებების შესახებ ლოგიკური დასკვნების გამოტანის და მათი გახვითარების ტენდენციის აღწერის საშუალებას.

60-იანი წლების მეორე ნახევარში, მათემატიკური ექსტრაპოლაციის მეთოდების დახმარებით შედგენილ იქნა სსრკ სამეცნიერო კადრების რიცხოვნების უახლოესი (1975 წლამდე) და პერსპექტიული (2000 წლამდე) პროგნოზები¹⁶, რომელთა მიხედვითაც მეცნიერმუშაკთა რაოდენობის ზრდის დინამიკა საბჭოთა კავშირში აღიწერა 1959—66 წლებში ხარისხოვანი დამოკიდებულებით, 1950—61 წწ.—ჰიპერბოლური დამოკიდებულებით, 1962—68 წლებში—ექსპონენციალური, ხოლო 1959—68 წლებში — წრფივი დამოკიდებულებით¹⁷.

1963—79 წლებში სამეცნიერო კადრთა კვალიფიკაციური სტრუქტურის კორელაციური ანალიზის საფუძველზე დადგინდა იქნა, რომ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში მეცნიერმუშაკთა — მეცნიერებათა დოქტორების, მეცნიერებათა კანდიდატების, სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერი მუშაკების რიცხოვნობა (კაცებში) დროსთან (წლები) მჭიდრო კორელაციურ კავშირშია. შესაბამისად, კორელაციის კოეფიციენტებია (r): 0,98; 0,997; 0,998; 0,91.

რეგრესიის განტოლებებს აქვს სახე:

$$x_1 = 143,8 + 16,25 (t-1963) \quad (1)$$

$$x_2 = 693,8 + 84,6 (t-1963) \quad (2)$$

$$x_3 = 930,2 + 172,3 (t-1963) \quad (3)$$

$$x = 1793,5 + 270,8 (t-1963) \quad (4)$$

სადაც x_1 არის მეცნიერებათა დოქტორების, x_2 —მეცნიერებათა კანდიდატების, x_3 —სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერი მუშაკების, x —მეცნიერმუშაკთა საერთო რიცხვი, t —დრო.

დამხმარე პერსონალის ცვლილებების განხილვისას დროსთან კავშირში აღმოჩნდა $r \approx 0,77$, რაც მხოლოდ პირდაპირ ფუნქციონალურ კავშირზე მიგვიბრუნებს:

მჭიდრო წრფივი კავშირის არსებობა დადასტურდა მეცნიერებათა დოქტორებსა და a_i —მეცნიერებაში დასაქმებულთა შორის $r(x_1, a_i) \approx 0,95$, ხოლო მეცნიერებათა კანდიდატებსა და დასაქმებულთა შორის— $r(x_2, a_i) \approx 0,98$.

შესაბამისად, რეგრესიის განტოლებებია:

$$x_1 = -29,4 + 0,036 a_i \quad (5)$$

$$x_2 = -497 + 0,217 a_i \quad (6)$$

შევხიზნოთ, რომ საქართველოს სსრ-ში მეცნიერებათა დოქტორებისათვის 1960—77 წლების მასალების მიხედვით $r \approx 0,996$ და რეგრესიის განტოლებათა: $y = 398 + 56,5 (t-1960)$ (7)

(1)—(7) წრფივი დამოკიდებულება შეიძლება გამოვიყენოთ საქსტრაპოლაციო ფორმულად სამეცნიერო კადრების რაოდენობის პროგნოზირებისათვის.

მეცნიერებაში დასაქმებულთა რაოდენობრივი ზრდის ტემპები გავლენას

¹⁶ Ф. В. Россельс, Численность научных кадров СССР. Экстраполяционные прогнозы. Вестн. АН. СССР, 1978 г. № 8, с. 35—38.

¹⁷ Научно-техническая революция и изменение структуры научных кадров СССР, под ред. Д. М. Гвишиани, С. Р. Микულიнского, С. А. Кугеля, М., 1973.

ახდენს შეცხიერებაზე გაწეული დანახარჯების ზრდაზე. 1979 წლის მონაცემებით საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში ასიგნებანი სახელმწიფო ბიუჯეტიდან შეადგენდა 33433 ათას მანეთს, ხოლო კაპიტალურ დაბანდებათა ღირებულება—1771 ათას მანეთს. მათ შორის, სამშენებლო სამონტაჟო სამუშაოებზე გამოყოფილ იქნა 937 ათასი მანეთი¹⁸.

1964—79 წლებში საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში დანახარჯები 2,4-ჯერ გაიზარდა და მეცნიერებაში ერთ დასაქმებულზე 2932,5 მახეთს შეადგენს. ეს რიცხვი 1964 წლის დანახარჯებზე მნიშვნელოვნად მეტია. 1964 წელს მეცნიერებაში ერთ დასაქმებულზე დანახარჯები შეადგენდა 2465,2 მანეთს (იხ. ცხრილი 5).

სსრ-ში მეცნიერებაში ერთ დასაქმებულზე, 1977 წლისათვის, მოდიოდა 4610,7 მანეთის დანახარჯები¹⁹. დანახარჯების ზრდა მეცნიერებაზე კანონზომიერი პროცესია და მისი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გაფართოებაზე მიგვახიზხებს. ამასთან, შეიმჩნევა სახელმწიფოებო სამუშაოებზე გაწეული დანახარჯების ზრდაც. მეცნიერებაში ერთ დასაქმებულზე გაანგარიშებით.

ცხრილი 5
დანახარჯები მეცნიერებაში 1 დასაქმებულზე²⁰

წლები	ასიგნებანი სახ. ბიუჯეტიდან მეც. ერთ დასაქ. (მანეთებში) კაპ. დაბანდებათა გარეშე	მათ შორის	
		სახელმ. სამ. ჩათვლით	სახელმ. სამუშაოების
1964	2465.2	2537.6	72.5
1970	3348.2	3528.3	180.1
1979	2932.5	3488.1	555.6

1964—79 წლებში ერთ დასაქმებულზე ასიგნებანი სახელმწიფო ბიუჯეტიდან (კაპიტალურ დაბანდებათა გარეშე) სახელმწიფოებო სამუშაოთა ღირებულების ჩათვლით გაიზარდა 2537,6-დან 3488,1 მანეთამდე, ხოლო ერთ დასაქმებულზე სახელმწიფოებო სამუშაოთა ღირებულება 72,49-დან 555,6 მანეთამდე. აღნიშნულ პერიოდში შეიმჩნეოდა სახელმწიფოებო სამუშაოებზე გაწეული დანახარჯების უპირატესი ზრდა (ზრდის ტემპი შეადგენს 152,2%. ასიგნების ზრდის ტემპი კი — 236,3%), რაც როგორც წარმოებასთან მეცნიერების კავშირის ზრდაზე, ისე მეცნიერების დაფინანსების სფეროების გაფართოებაზე მიგვანიშნებს.

მეცნიერებაზე დანახარჯების ზრდის ძირითად მიზეზად მაინც შეიძლება ჩათვალოს დასაქმებულთა რიცხვის გადიდება. 1964—79 წლების მონაცემების კორელაციური ანალიზის შედეგად დადგინდა, რომ დასაქმებულთა რიცხვი და ასიგნებანი დროსთან ფუნქციონალური კავშირებით ვერ გამოისახება

¹⁸ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის 1979 წლის საქმიანობის ანგარიში, თბილისი, 1980, გვ. 231, 232.

¹⁹ Народное хозяйство СССР в 1978 году, Статистический ежегодник, Москва, 1979 г. с. 535.

²⁰ ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საქმიანობის ანგარიშის კრებულების მიხედვით.

$r(a_i, t) \approx 0,17$; მაშინ, როდესაც უშუალოდ მათ შორის მკიდრო კორელაციური კავშირია. კორელაციის კოეფიციენტი $r(a_i, y_i) \approx 0,98$.

a_i — დასაქმებულთა რიცხვი; y_i — ასიგნებული სახელშეკრულებო სამუშაოთა ღირებულების ჩათვლით. $y_i = -7,4 \cdot 10^6 + 3,9 \cdot 10^3 a_i$, ხოლო $r(x_i, y_i) \approx 0,94$. x_i — მეცნიერმუშაკთა რიცხვია. $y_i = 4,7 \cdot 10^6 + 5,5 \cdot 10^3 x_i$.

მეცნიერებაზე გაწეული დანახარჯების ზრდა თავისებურ ასახვას პოულობს მისი თემატიკის ვაფართოებაში. 1977 წლისათვის აკადემიაში კვლევა მიმდინარეობდა 750-ზე მეტი თემის მიხედვით (გაერთიანებულია 207 პრობლემაში). საერთოდ, მეცნიერებათა აკადემიისათვის შეიმჩნევა შესასრულებელ სამუშაოებში გარდამავალი თემების რაოდენობის გადიდება (იხ. ცხრილი 6).

ცხრილი 6
შესრულებული თემების რაოდენობა 1963—77 წლებში²¹

წლები	წლის განმავლობაში გვემით გათვალისწინებულ პრობლემები	შესასრულებელი თემების რაოდენობა	მათ შორის	
			შესრულებული	გარდამავალი
1963	80	949	604	354
1970	153	963	559	404
1977	207	750	157	539

სამეცნიერო თემატიკის გამსხვილება, მეცნიერების პრობლემური ხასიათი, ზემოქმედებას ახდენს კვლევის ვადებზე. ზრდის 2 და მეტი წლიანი თემების რაოდენობას და მაშასადამე, გარდამავალი თემების რაოდენობის ზრდაც სწორედ ამით შეიძლება აიხსნას.

იგივე მიზეზი უდევს საფუძვლად მეცნიერებაში 100 დასაქმებულზე მოსული პრობლემების რაოდენობის გადიდებისა და შესაბამისად თემების რაოდენობის შემცირების ტენდენციას (იხ. ცხრილი 7).

ცხრილი 7
თემების რაოდენობა მეცნიერებაში 100 დასაქმებულზე²²

წლები	პრობლემების რაოდენობა	თემების რაოდენობა
1963	1,4	16,8
1970	2,1	13,3
1977	1,9	6,8

შესასრულებელ სამუშაოთა მოცულობის ზრდა მოითხოვს სამეცნიერო კადრების მომზადების სისტემის სრულყოფას. ამიტომ სულ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს სამეცნიერო კადრების მომზადებისა და ასაკობრივი სტრუქტურის შესწავლის საკითხები.

²¹ ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საქმიანობის ანგარიშის კრებულების მიხედვით.

²² ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საქმიანობის ანგარიშის კრებულების მიხედვით.

მეცნიერის შემოქმედებითი აქტივობა მნიშვნელოვან წილად დამოკიდებულია საქმიანობის სფეროების სპეციფიკაზე. თეორიულ მეცნიერებებში, მათემატიკასა და ფიზიკაში მეცნიერის შესაძლებლობები მკლავდება უფრო ადრე ექსპერიმენტალურთან შედარებით (ბიოლოგია, გეოლოგია), სადაც ცოდნის დაგროვება ხდება უფრო ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში²³. შესაბამისად, მეცნიერმუშაკთა საშუალო ასაკი მეცნიერების დარგების მიხედვით გახსნავებულია. ასე მაგალითად, 1970 წ. ლენინგრადის მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო კვლევით ინსტიტუტებში ფუნდამენტალური მეცნიერების მეცნიერ მუშაკთა საშუალო ასაკი შეადგენდა 40,6 წ. ხოლო დარგების მიხედვით იგი ირყეოდა 37-დან (ფიზიკა-მათემატიკურ მეცნიერებებში) 44,4 წლამდე (საზოგადოებრივ მეცნიერებებში). საერთოდ, კვალიფიცირებული სამეცნიერო კადრების საშუალო ასაკი უფრო მაღალი იყო და შეადგენდა მეცნიერებათა კანდიდატებისათვის — 40,8 წელს, მეცნიერებათა დოქტორებისათვის — 56,3 წელს²⁴.

1977 წ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში მეცნიერმუშაკთა საშუალო ასაკი იყო 40,5 წ., მეცნიერებათა დოქტორებისა — 54,3 წ., კანდიდატებისა — 44,4 წელი.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო და სამეცნიერო-პედაგოგიური მუშაკების ასაკობრივ სტრუქტურაში ყველაზე დიდი ხვედრითი წილი უჭირავს მეცნიერმუშაკებს 30—40 წლის ასაკში (36,5%), ხოლო ყველაზე ნაკლები—მეცნიერმუშაკებს 61 წლის ზემოთ (6,3%) (იხ. ცხრილი 8). ეს მაჩვენებლები შესაბამისად მეცნიერებათა დოქტორებისათვის შეადგენდა 61 წლის ზევით — 36,6%, 30—40 წლებში — 1,1% და 45,1% — 41—50 წლებში მეცნიერებათა კანდიდატებისათვის.

თუ გავიხილავთ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო და სამეცნიერო-პედაგოგიური მუშაკების ასაკობრივ სტრუქტურას სამეცნიერო წოდებების მიხედვით (იხ. ცხრილი 8), ვნახავთ, რომ შესაბამისი სამეცნიერო წოდებების მქონე მეცნიერმუშაკებში ყველაზე დიდი ხვედრითი წილი უჭირავთ აკადემიკოსებს 61 წლის ზევით—83,3%, პროფესორებს 61 წლის ზევით — 45,6%, დოცენტებს — 51—60 წ. — 35,4%, უფროს მეცნიერთანამშრომლებს 41—50 წ., 46,6%, უმცროს მეცნიერთანამშრომლებს 30—40 წლის ასაკში—52,8% და 41—50 წლის ასაკში—26,8%.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მეცნიერმუშაკთა ასაკობრივი სტრუქტურა მოითხოვს სამეცნიერო კადრების საშუალო ასაკის შესამცირებლად ღონისძიებათა გატარებას. განსაკუთრებით კი მეცნიერთანამშრომელთა საშუალო ასაკის შემცირებას, სადაც ყველაზე დიდი ხვედრითი წილი მოდის უფროს მეცნიერთანამშრომელთათვის 41—50 წელზე და უმცროსთათვის—30-40 წელზე. ამ მაჩვენებლების შეცვლას ხელს შეუწყობდა ასპირანტურაში მიღებული და სამეცნიერო ხარისხის არმქონე მეცნიერმუშაკთა (რომელთა საშუალო ასაკი საქმაოდ მაღალია—33,5-დან 39 წლამდე აღწევს საკვშირო მაჩვენებლების მიხედვით)²⁵ საშუალო ასაკის შემცირება, რაც სამეც-

²³ Научные кадры Ленинграда, под. ред. С. А. Кугеля, Ленинград, 1973 г. с. 57.

²⁴ Там же.

²⁵ Там же, с. 58.

ნიერო კადრების საშუალო ასაკის შემცირების და მისი ნაყოფიერი მეცნიერული მუშაობის ასაკამდე დაყვანის საშუალებას იძლევა.

სამეცნიერო კადრების საშუალო ასაკის შემცირებას ხელს უწყობს კადრების მომზადება ასპირანტურის მეშვეობით, რომელსაც ძირითადი წვლილი შეაქვს სამეცნიერო კადრების კვალიფიკაციური მანასიათებლების შეცვლაში.

ცხრილი 8

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო და სამეცნიერო-პედაგოგიური მუშაკების განაწილება ასაკის მიხედვით (%) მდგომარეობა 1978 წ. 1 იანვრისათვის²⁶

	№	სულ	მათ შორის							
			აქეთ სამეცნ. ხარისხი		აქეთ სამეცნიერო წოდება					
			მეცნ. დოქტ.	მეცნ. კანდ.	აკადემ. წამდ.	წევრი	პროფესორი	დოცენტი	უწყისი მეცნ. მუშ.	უმცროსი მეცნიერ თანამშრომ.
სამეცნიერო და სამეცნიერო პედაგოგიური მუშაკების რაოდენობა	1	100	100	100	100	100	100	100	100	
მათ შორის ასაკში 29წლამდე (სრული წლები)	2	18,5	—	1,7	—	—	—	—	0,1	16,8
30—40 „	3	36,5	1,1	31,8	—	0,7	8,5	13,8	52,8	
41—50 „	4	29,0	30,6	45,1	5,6	21,8	31,7	46,6	26,8	
51—60 წელი	5	9,7	31,7	13,4	11,1	31,9	35,4	24,3	2,4	
61 წელი და ზევით	6	6,3	36,6	8,0	83,3	45,6	24,4	15,2	1,2	

მეცნიერების განვითარების ინტენსიურ ფორმაზე გადასვლის დროს გასათვალისწინებელია რიგი თავისებურებანი. უპირველეს ყოვლისა, ის რომ მეცნიერების განვითარება წამყვანი მეცნიერების გარეშე შეუძლებელია. ტალახტების შესარჩევად კი აუცილებელია კადრები მომზადდეს ჭარბად.

შრომაში [27] აღნიშნულია, რომ მეცნიერმუშაკთა საერთო რაოდენობა ვერ აკმაყოფილებს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის თანამედროვე მოთხოვნებს (1977 წ. ბოლოსათვის საბჭოთა კავშირში 1279,6 ათასი მეცნიერი მუშაკი იყო და მათი ხვედრითი წილი მოსახლეობის საერთო რაოდენობაში დაახლოებით 0,5 პროცენტს უდრიდა), ტექნიკური პროგრესის ტემპის დაჩქარება მოითხოვს მეცნიერმუშაკთა ხვედრითი წილის ამაღლებას, როგორც მოსახლეობის, ასევე დასაქმებულთა საერთო რაოდენობაში²⁷.

საქართველოს სსრ-ში ასპირანტებს ამზადებს 65 სამეცნიერო კვლევითი დაწესებულება და 10 უმაღლესი სასწავლებელი (55 რესპუბლიკური და 10 რესპუბლიკის ტერიტორიაზე განლაგებული საკავშირო დაქვემდებარების). 1978 წ. რესპუბლიკაში მომზადდა 1198 ასპირანტი, მათ შორის 10 უმაღლეს სასწავლებელში—561. წლის განმავლობაში ასპირანტურის გამოშვება შეადგენდა 237, მათ შორის უმაღლესი სასწავლებლებიდან — 85²⁸.

²⁶ გამოთვლები ჩატარებულია: Сводный отчет по АН ГССР по состоянию на 1 января 1978 г., с. 4. — მიხედვით.

²⁷ ა. ლ. გუნია, საქართველოს მეცნიერული პოტენციალის საკითხისათვის, ჟურნ. „ეკონომისტი“, № 10, 1979, გვ. 31.

²⁸ Краткий обзор подготовки научных и научно-педагогических кадров в ГССР, Тб., 1978 г.

მეცნიერებათა აკადემიაში 1965—79 წწ. ასპირანტთა რაოდენობა გაიზარდა 334-დან 390-მდე (ზრდის ტემპი შეადგენს 116,8%), თუმცა მისი ზრდის ტემპი ჩამორჩება მეცნიერებაში დასაქმებულთა და მეცნიერი მუშაკების ზრდის ტემპებს, სწორედ ამის ასახვას წარმოადგენს მეცნიერებათა აკადემიაში 100 დასაქმებულზე მოსული ასპირანტების რაოდენობის შემცირება 5,3-დან 3,4 ერთეულამდე (1965—79 წლებში).

შეიცვალა ასპირანტების მომზადების ფორმებიც. თუ წინა წლებში ასპირანტების საერთო რაოდენობაში ჭარბობდა დასწრებული ასპირანტების (1965 წელს 334 ასპირანტიდან 220 იყო დასწრებული, 114—დაუსწრებელი) რიცხვი, ამჟამად, მდგომარეობა შეიცვალა და საგრძნობლად გადიდდა სწავლების დაუსწრებელი ფორმის ასპირანტთა რიცხვი²⁹.

სწავლების დაუსწრებელი ფორმის ასპირანტების რაოდენობრივი ზრდა შეტყველებს იმაზე, რომ იზრდება ახალგაზრდობის უშუალოდ სამეცნიერო-კვლევით მუშაობაში ჩაბმის დონე. ზემოთ აღნიშნული რაოდენობრივი ცვლილებები, რაც ასპირანტთა მოძრაობის ფორმებს ასახავს, ამავე დროს ახასიათებს სამეცნიერო კადრების მომზადების ხასიათს და ქმნის საფუძველს, რათა აკადემიის სამეცნიერო დაწესებულებები შევსებული იქნეს მაღალი კვალიფიკაციის მქონე მეცნიერი მუშაკებით.

Е. А. ЧИКОВАНИ

К АНАЛИЗУ КВАЛИФИКАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ НАУЧНЫХ КАДРОВ

Резюме

В работе охарактеризован первичный информационный материал, необходимый для анализа квалификационной и отраслевой структуры научных кадров. Приведены результаты статистической обработки указанного материала. С целью определения форм связей между отдельными показателями (численность научных работников, докторов наук, кандидатов наук, научных работников без ученой степени, вспомогательного персонала, затраты на науку) использован корреляционный анализ и соответственно записаны уравнения регрессии.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციალურ-ეკონომიკური პროგნოზირებისა და ოპტიმალური პროგრამირების განყოფილებამ

²⁹ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საქმიანობის ანგარიში 1965 წ., 1979 წ. თბილისი, 1966 წ., 1980 წ., გვ. 73—75, 231.

Г. Ш. ЦЕРЕТЕЛИ

ИСКУССТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ — ВАЖНАЯ ЗАДАЧА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

1. Природа и общество, их взаимосвязь и взаимодействие

В настоящее время весьма актуальным становится изучение вопросов взаимосвязи и взаимодействия природы и общества, являющихся основой регулирования современного природопользования.

Под природой следует понимать совокупность четырех оболочек нашей планеты — литосферы, гидросферы, атмосферы и биосферы, а общество в свою очередь можно представить как совокупность (группу) людей, находящихся в определенных производственных отношениях и связанных общими материальными и конкретными историческими условиями жизни.

Иначе говоря, природу можно понимать как синоним Вселенной, материального мира в целом, а общество — как составную часть. В этой связи природа и общество представляют собой две части единого целого — материи, тесно связанные между собой.

Вся общественная жизнь (производственная сфера, человек и его сознание) опирается на природные материалы и протекает в соответствии с закономерностями природы. Отсюда следует, что общество является частью природы. Однако нельзя забывать, что общество обладает своей социальной сущностью. К. Маркс в свое время отмечал, что «общество есть законное сущностное единство человека с природой, подлинное воскресение природы, осуществленный натурализм человека и осуществленный гуманизм природы»¹.

Общество, окруженное природой, являющейся первоисточником удовлетворения материальных и духовных потребностей людей, непрерывно взаимодействует с ней в самых разнообразных направлениях.

Процесс взаимодействия общества с природой имеет большое значение во всей общественной жизни, во всей системе общественного бытия, ибо он является базисом материального производства, составляющего условия жизнедеятельности общества, общественного бытия людей.

Проблемы взаимодействия общества и природы не новы. Они занимают видное место в теоретическом наследии мыслителей разных сфер науки и различных эпох. Но сущность этой проблемы можно правильно объяснить только с позиций учения марксизма-ленинизма.

Исходя из этого учения, правильное объяснение закономерностей взаимодействия человека и природы надо искать в причинах необходимости производства.

¹ К. Маркс. Экономико-философские рукописи. 1844 г. — В кн.: Из ранних произведений. М., 1956, с. 590.

Существование общества немисливо без потребления, следовательно, производство не должно останавливаться ни на мгновение. Поэтому всякий общественный процесс производства является в то же время процессом воспроизводства. Именно с такой точки зрения подходит марксизм-ленинизм к анализу глубоких изменений в развитии общества, рассматривая его как сложный процесс взаимодействия человека и природы. По теории марксизма-ленинизма производство в его наиболее обобщенном виде представляет целенаправленное воздействие человека на природу, так как в процессе производства самой жизнедеятельности человека происходит обмен веществ между обществом и природой. Природа для человечества служит не только поставщиком материала, но и условием жизни как в материальном, так и в духовном аспектах. Полезность природы для общества в основном содержится в следующих сферах: производственной, научной, оздоровительной, воспитательной и эстетической.

Природа всегда имела и будет иметь большое значение в сфере развития материального производства, влияя на его структуру. Однако орудия труда и общественные формы производства в свою очередь воздействуют на природу и эффективно преобразуют ее в интересах человека. В конечном итоге любые продукты потребления создаются путем использования природных богатств, будь то почвенное плодородие, растения или животные, воздух, вода и т. д. Все это свидетельствует о большом производственном значении природы.

Научное значение природы связано с тем, что она представляет собой бесконечное разнообразие объектов и процессов, дающих возможность познавать законы развития Вселенной. Объекты и процессы природы с помощью наблюдения, анализа и сравнения становятся первоисточником научных знаний, основой развития различных отраслей науки.

Безгранично оздоровительное значение природы. Чистый воздух лесов, чистая вода горных рек, определенный климат местности и множество других благоприятных природных факторов положительно влияют на организм человека и, тем самым, на развитие общества.

Неоценимо воспитательное и эстетическое значение природы. Благодаря природе и общению с ней человек становится мягче, добрее, в нем пробуждаются все лучшие качества.

Природа со своим ландшафтом и пейзажем выступает в качестве вдохновителя искусства, источника великих творений человечества и т. д.

Таким образом, очевидно, что природа играет огромную роль в существовании и развитии общества. Но, несмотря на это, нельзя, конечно, сказать, что общество (человек) в деле преобразования природы не играет никакой роли. Наоборот, в этом направлении его влияние весьма значительно. Ф. Энгельс писал: «И человек воздействует обратно на природу, изменяет ее, создает себе новые условия существования. От «природы» Германии, какой она была в эпоху переселения в нее германцев, осталось чертовски мало. Поверхность земли, климат, растительность, животный мир, даже сами люди бесконечно изменились, и все это благодаря человеческой деятельности...»².

Действие общества на среду своего обитания играет все большую роль в изменении самой среды. Человек, с помощью своего сознательного, целенаправленного труда и вводя в механизм изменения земной

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 20, с. 546.

кору новые мощные процессы, стал могучей геологической силой, меняющей весь облик нашей планеты. «Лишь человеку, — отмечал Ф. Энгельс, — удалось наложить свою печать на природу: он не только переместил различные виды растений и животных, но изменил также внешний вид и климат своего местожительства, изменил даже самые растения и животных до такой степени, что результаты его деятельности могут исчезнуть лишь вместе с общим омертвлением земного шара»³.

Взаимодействие и единство общества и природы постоянно находится не в застывшем, а динамическом состоянии. С развитием общественного производства одновременно расширяются и углубляются взаимосвязи общества и природы, расширяется и углубляется весь процесс взаимодействия между ними.

В связи с этим интересно рассмотреть основные черты существующих до настоящего времени типов взаимодействия общества и природы и убедиться в их динамичности.

История знает четыре типа взаимодействия общества и природы, соответствующих следующим общественно-экономическим формациям:

1) первобытному обществу; 2) рабовладельческому и феодальному; 3) капиталистическому; 4) социалистическому, как первой фазе коммунистической формации.

Первый тип взаимодействия общества и природы, свойственный первобытному строю, отвечал закономерностям присваивающей экономики и заключался в непосредственном присвоении благ самой природы. Для того времени природные факторы играли весьма актуальную роль, ибо они представляли собой важнейшее условие существования и развития первобытной общины. Действительно, в это же время человек зависел от стихийных сил природы, так как она, вследствие очень низкого уровня познания человеком законов природы и развития орудий труда, господствовала над ним.

Таким образом, первобытный человек не выделялся из природы, будучи ее частью, неразрывно слитой с ней. Следовательно, можно подчеркнуть, что для первого типа взаимоотношений общества и природы была характерна, во-первых, специфика неразрывной связи человечества с окружающей природой, во-вторых, осознание природных явлений в качестве сверхъестественных, неземных сил. При этом отношения человека с природой воспринимались как его взаимоотношения со сверхъестественными силами.

При рабовладельческом и феодальном строе присваивающая экономика уступила место производящей, аграрной экономике, которая постепенно освободила человечество от господства сил природы и привела общество к практическому овладению этими силами. Этому периоду соответствует второй тип взаимодействия общества и природы, где в качестве основного способа добыwania средств существования выступает расширенное производство продуктов природы с помощью человеческой деятельности, а ведущей сферой — земледелие и животноводство, т. е. сельское хозяйство. При таком хозяйстве человечество еще в очень большой степени зависело от природы, от его климатических и иных условий, так как орудия труда и сознание человечества того времени оставались еще на достаточно низком уровне.

Надо отметить, что ни при одном, ни при другом типе взаимо-

³ Там же, с. 357.

связь и взаимодействие общества с природой не носили противоречивого характера. В то время общество использовало природное богатство в такой мере, что природа сама справлялась с воспроизводством и восполнением этих богатств.

Третий тип взаимодействия общества и природы, характерный для капиталистического общества, проявился в результате перехода от одного типа производящей экономики (аграрной) ко второму типу — экономике индустриальной. В этом периоде общество и природа понимались как две внешне противостоящие друг другу стороны, развивающиеся обособленно и независимо одна от другой. Вплоть до последнего времени характерными были следующие принципы: «борьба с природой», «покорение природы», т. е. взять у нее как можно больше, и наконец, принцип — «неисчерпаемость природы», что и привело общество к приближению экологического кризиса.

Причиной третьего принципа явилось то, что природа в тот период представлялась как огромное пространство еще не освоенных человечеством природных территорий и богатств, от чего и казалось, что природа и ее ресурсы практически безграничны и, следовательно, неисчерпаемы по сравнению с потребностями нашей планеты.

Для подкрепления этой мысли уместно привести цитату Шарля Конта, использованную К. Марксом и Ф. Энгельсом в работе «Святое семейство», в которой и говорилось: «свет небесных тел, воздух и вода имеются в таких больших количествах, что человек не может их заметным образом увеличить или уменьшить, каждый может поэтому присвоить себе из всего этого столько, сколько ему нужно для удовлетворения своих потребностей, не нанося никакого ущерба другим лицам в пользовании этими вещами»⁴.

Такое неправильное понимание тогдашним обществом закономерностей природы вызвало постепенное, обеднение окружающей среды. И, наконец, капиталистический способ производства, основной целью которого являлось получение максимальной прибыли, довел хищническое отношение к природным богатствам до крайней меры, до приближения экологического кризиса.

Четвертый тип взаимодействия общества и природы, присущий социалистическому строю, в отличие от предыдущих типов характеризуется благоразумием и научной осознанностью действий. Социалистическое общество, благодаря разнообразным преимуществам соответствующего ему строя над предыдущими имеет возможность для обоснованного взаимодействия с природой.

Исходя из всего вышесказанного, можно подчеркнуть, что типы процессов взаимодействия общества и природы являются исторически вариационными. Сущность, значение и характер этих процессов главным образом зависят от основного экономического закона той или иной социально-экономической формации, т. е. от главной цели ее развития.

2. О возникновении необходимости искусственного регулирования процессов современного природопользования

Настоящее природопользование, представляющее общую систему взаимоотношений современного общества с природой, характеризуется специфическими чертами. Его специфика определяется тем, что

⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 2, с. 48.

существующие природные ресурсы нашей планеты подвергаются опасности истощения. Более того, в настоящее время ощущается приближение экологического кризиса, существенно отличающегося от прошлых кризисов подобного рода. Если, например, раньше они носили локальный или региональный характер, то сейчас они приобрели глобальную масштабность, т. е. возникает угроза глобального экологического кризиса.

Главными районами загрязнения окружающей среды являются капиталистические страны. Среди них на первом месте стоит США. Об этом свидетельствует тот факт, что половина всех загрязнений, сопутствующих человеческой деятельности, выбрасывается в атмосферу, реки и озера этой страны. Известно, что устойчивое загрязнение атмосферы наблюдается почти на трети территории Соединенных Штатов Америки, где потребляется кислорода больше, чем может вернуть в атмосферу их растительный мир. Но страна еще не оказалась в тяжелом положении, так как она получает добавочный кислород от морской растительности и растительности стран с менее развитой или совсем неразвитой промышленностью.

После США досадное положение отмечается в Японии, где величина загрязнения не так велика, как в США, но загрязнение окружающей среды в ней приводит к не менее пагубным результатам, чем в Америке. Это связано с меньшим размером территории Японии и сосредоточенностью производства на незначительной площади, где плотность населения равна приблизительно 10 тыс. чел. на один квадратный километр.

Для наглядности приведем некоторые данные о масштабах загрязнения окружающей среды Японии: предприятия этой страны за один год выбрасывают в виде отходов в атмосферу и морские воды около 700 млн. тонн мусора и грязи. Здесь 1 км³ воздуха состоит из 50 т взвешенных частиц. В районах наиболее индустриального типа страны на 1 км² в месяц оседает 34 т грязи промышленного типа.

На третьем месте по масштабу кризиса выступает Западная Европа, где химические и другие предприятия ежегодно сбрасывают в реки в среднем 24 млн. тонн ядовитых химикатов и грязи. Известно, что на территории ФРГ в среднем за год оседает 20 млн. тонн пыли, грязи и вредных веществ, то есть на одного жителя в год приходится более 3 процентов вредных веществ. От загрязнения среды страдает и Франция. Так, например, в Сене летом содержатся такие объемы канализационной воды, и, следовательно, токсичных веществ, что вода не пригодна ни для купания, ни для рыбных промыслов. Многие другие реки Европы покрыты белой химической пеной, т. е. отходами синтетических моющих веществ.

Сегодня речь идет о признаках экологического кризиса лишь в некоторых регионах нашей планеты, но, как утверждают специалисты, никак не исключена возможность перерастания локальных масштабов этого кризиса в глобальные. Особенно опасна возможность возникновения биоценологического кризиса, т. е. угроза смены растений покрытосеменными. Поэтому сегодня возникает острая задача — никак не допустить возникновения биоценологического кризиса. Эта задача стала ныне единой проблемой для всех прогрессивно мыслящих ученых мира.

Теперь, прежде чем сделать вывод о возникновении необходимости искусственного регулирования процессов современного природопользования, рассмотрим основные причины, вызывающие разруше-

ние его нормального функционирования, и, следовательно, экологического кризиса.

Состояние природопользования во многом зависит от состояния окружающей природной среды⁵. Поэтому в качестве причины, вызывающих разрушение нормального функционирования современного природопользования, рассмотрим факторы, вызывающие ухудшение качества окружающей природной среды. Среди этих факторов основными являются следующие: 1) научно-техническая революция и ее проявление в производственной деятельности человеческого общества; 2) демографические факторы: а) рост численности населения, б) урбанизация.

Известно, что эти основные факторы прежде всего влияют на развитие производительных сил, а последние в свою очередь вызывают интенсивное истощение природных богатств и, следовательно, загрязнение окружающей среды.

Кратко рассмотрим сущность этих факторов и степень их влияния на ухудшение качества окружающей среды.

Научно-технический прогресс, являющийся процессом глубоких качественных изменений, затрагивающих различные стороны жизни общества, заключается не только в постоянных количественных изменениях в научном и техническом уровне производства (эволюционная форма развития), но и в качественных изменениях, скачках (революционная форма развития).

Научно-технический прогресс, являющийся важным элементом взаимосвязи природы и общества, представляет собой одну из главных причин интенсивного вторжения в природу и, тем самым, ухудшения состояния окружающей среды.

В настоящее время существующие количественные и качественные изменения, наступившие во взаимоотношениях общества и природы, связаны именно с развернувшейся научно-технической революцией. Она ставит перед обществом ряд сложных экономических проблем, среди которых важное место занимает проблема взаимодействия природы и общества в его экономическом аспекте.

Во взаимосвязи человека с природой главной целью человека является увеличение своей власти над ней, максимальное использование возможностей среды в собственных интересах и чем в большей мере человеку удается достижение победы над природой, тем в большей степени он проигрывает в конечном результате, так как небрежное отношение к природе и ее богатствам приносит страшные последствия. Об этом в свое время правильно предупреждал Ф. Энгельс, который писал: «Не будем, однако, слишком обольщаться нашими победами над природой. За каждую такую победу она нам мстит. Каждая из этих побед имеет, правда, в первую очередь те последствия, на которые мы рассчитывали, но во вторую и третью очередь совсем другие, непредвиденные последствия, которые очень часто уничтожают значение первых»⁶.

Энгельс писал это в то время, когда благополучие человечества еще

⁵ Под термином «окружающая природная среда» понимается совокупность чисто природных и природно-антропогенных факторов, не являющихся средствами труда, предметами потребления или источниками энергии и сырья, но оказывающих непосредственное воздействие на уровень жизни населения и экономические показатели функционирования отраслей хозяйства.

⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 20, с. 495—496.

не требовало учета отрицательных последствий социально-производственного вмешательства общества в природные процессы. Но сегодня, в момент бурного развития научно-технического прогресса и небывалых темпов и масштабов производства, такой учет уже является жизненно необходимым.

На современном этапе развития общества планируемое человеком производство материальных благ одновременно выступает и как не планируемая им сфера появления разных губительных эффектов на выходе биосферного сверхорганизма. Все это происходит на таком уровне, что серьезно грозит полным уничтожением всего живого на земном шаре. Действительно, человек, вооружаясь современными достижениями науки и техники, стремительно вторгается в природу, увеличивая тем самым масштабы производства материальных благ. Поэтому человечество все чаще не только истощает трудно возобновимые и редкие традиционные природно-ресурсные богатства, но и несознательно рвет жизненно важные связи между отдельными компонентами биосферы, разрушает системы и каналы жизнеобеспечения биосферного сверхорганизма. Так, например, повседневное отрицательное воздействие человека и недопустимое загрязнение мирового океана, как утверждают ученые, приводит к существенной опасности уничтожения фитопланктона, без чего и невозможно не только дальнейшее развитие, но и существование жизни на Земле.

В ряду первой группы факторов, вызывающих ухудшение качества окружающей среды, не менее существенными являются и факторы второй группы (демографические). Они включают в себя рост численности населения планеты и ее отдельных регионов, а также тесно связанные с ним явления урбанизации.

Показатель роста численности населения, тесно связанный с достижениями научно-технической революции, нельзя рассматривать изолированно от нее, а с другой стороны, научно-техническую революцию также нельзя рассматривать отдельно от деятельности человеческого общества, от его демографических и социально-экономических проблем, ибо они являются взаимообусловленными сторонами реальности, о чем и свидетельствуют следующие, например, факты: а) рост объема производства продуктов питания главным образом связан с интенсификацией сельского хозяйства, а это последнее — с достижениями научно-технической революции. С успешным внедрением в медицину этих последних и связаны такие демографические показатели, как увеличение рождаемости и уменьшение смертности населения; б) увеличение численности населения и его вовлечение в трудовую деятельность стимулирует рост производительных сил, а это последнее способствует научно-техническому прогрессу.

Урбанизация, представляющая процесс сосредоточения промышленности и населения в крупных городах, является плодом научно-технической революции, которая весьма способствует массовой миграции населения в городах и интенсивному росту городских поселений.

В наше время в городах сосредоточена довольно большая часть производства, что и вызывает здесь максимальное проявление технологического и механического воздействия на природные ресурсы. Это воздействие находит свое отражение, прежде всего, в увеличении масштабов промышленных и коммунально-бытовых выбросов в атмосферу и гидросферу, т. е. в ухудшении качества окружающей среды, что в свою очередь весьма отрицательно сказывается на сфере

создания санитарно-гигиенических условий жизни человечества, несмотря на невысокий уровень современного городского комфорта.

На изменение состояния окружающей среды отрицательно действует бурный рост численности автомобильного транспорта. С необычайно высокой плотностью автотранспорта в современных городах связано резкое увеличение загрязнения воздуха углекислым газом, пылью и с тетраэтиловым свинцом. Подобные следствия особенно отрицательно сказываются в городах капиталистических стран. Так, например, в США автомобили потребляют в 2 раза больше того кислорода, который высвобождается на территории США в результате естественного обмена природных веществ. Во многих промышленных центрах мира весовое количество оседающей пыли меняется от 100 до 1000 т/км², а если вспомнить тот факт, что в ней содержатся и токсичные вещества, то станет очевидной степень вредности такой концентрации.

На состояние окружающей среды отрицательно действует и фактор высокого уровня современного потребления. Он вызывает загрязнение окружающей среды разнообразными отходами человеческой деятельности. В этой связи уместно привести цифры, выражающие ежегодный уровень отходов человеческой деятельности на каждого современного городского жителя. Он находится в пределах от 100 до 300 килограммов, что является довольно солидной цифрой, так что наряду с другими возникает и еще одна задача охраны окружающей среды — борьба с городскими отходами.

Исходя из сказанного (о демографических факторах) следует, что одной из главных причин ухудшения состояния окружающей среды является демографическое давление на природные ресурсы, что вместе с другими причинами вызывает современный экологический кризис.

Современное состояние природных богатств нашей планеты в настоящее время вызывает озабоченность; во-первых, они своим количеством и качеством не в силах удовлетворить как нынешнюю, так и будущую меры потребности общества; во-вторых, они потеряли свойство самовозобновления, т. е. воспроизводства не только расширенным, но и простым образом; в-третьих, в будущем, продолжая деятельность таким же путем, человечество ожидает истощение этих богатств, и наступление глобального экологического кризиса, что в конечном результате грозит уничтожением жизни на нашей планете.

Следовательно, в связи с этим можно подчеркнуть, что современный уровень качества функционирования сферы природопользования является очень низким. А его повышение до нужной границы требует совершенствования природопользования на научном уровне, что связано с искусственным путем регулирования взаимодействия человека и природы.

Таким образом, на настоящем этапе существования сферы взаимодействия общества и природы возникает необходимость искусственного регулирования процессов природопользования.

3. Оптимальное планирование сферы природопользования — как один из важных видов искусственного регулирования современных процессов взаимодействия общества и природы

Современный процесс воздействия человека на природу по своей сложности, интенсивности и масштабам сравнялся с геологической

силой. В результате природа теряет свою способность восстанавливать нарушаемое экологическое равновесие и возобновлять похищенные у нее природные богатства.

Негативные последствия интенсивного воздействия человека на окружающую среду в большой мере сказываются на условиях общественного производства и на состоянии здоровья людей нашей планеты.

Поэтому экологические процессы, проходившие ранее независимо от познаний общества, превращаются ныне в объекты сознательного общественного воздействия, т. е. возникает необходимость искусственного вмешательства в процессы взаимодействия общества и природы с целью их регулирования.

При таком вмешательстве в основном надо решать проблемы трех категорий.

Первая категория проблем связана с определением источника удовлетворения растущих потребностей общества в природных благах (в энергии, сырье, продовольствии и т. д.). Решение таких проблем в основном заключается в осуществлении мероприятий поисков и разведки полезных ископаемых, освоении новых земель и повышении плодородия используемых, культивировании растений и животных, переброске речных стоков, сборе вторичных ресурсов и т. п.

Проблемы второй категории связаны с определением мест отходов производства и потребления, нейтрализацией вредных воздействий загрязнений на человечество и полным избавлением от загрязнений окружающей среды. Решение этих проблем требует осуществления мер, включающих в себя очистку производственно-бытовых стоков и отходящих газов, создание и внедрение замкнутых циклов производства и безотходной технологии, наиболее комплексное использование извлекаемого из природной кладовой сырья, создание звукопоглощающих устройств и т. д.

И, наконец, третья категория проблем связана с сохранением динамичного равновесия в природе, в ее отдельных комплексах, ландшафтах. Решение этих проблем в какой-то степени зависит от решения вышерассмотренных двух, однако существуют и специальные виды деятельности, непосредственно способствующие решению проблем третьей категории. Они заключаются в уходе за естественными лесами и их охране, создании заповедников и заказников, проведении противозерозийных мероприятий, гидротехнического строительства, направленного на охрану водных источников и т. д.

Следует отметить, что хотя вышерассмотренные проблемы различны и содержат в себе разнообразные меры, но их экономическая сущность все-таки одна и та же — воспроизводство природных богатств и воссоздание естественной базы жизнедеятельности общества. Однако надо добавить, что одни мероприятия (очистка сточных вод, создание противозерозийных установок и т. д.) обеспечивают сохранение нужной естественной базы в неизменных, прежних масштабах, а другие (освоение целинных земель, повышение плодородия сельскохозяйственных угодий и т. д.) — в расширенных.

Возможности решения вышеупомянутых проблем заложены прежде всего в самой природе, но их познание и использование зависит от желаний, знаний и квалификации соответственно общества и специалистов разных отраслей науки и практики.

Существенные изменения в природе происходят намного медленнее, чем в общественной жизни. При этом роль человека очень низка.

Все это вызывает возникновение и развитие отрицательных явлений и диспропорций в природопользовании, хотя они сказываются не сразу, а спустя многие годы и десятилетия. После возникновения таких неблагоприятных явлений принимаемые меры нередко оказываются запоздалыми, дорогостоящими, а иногда безрезультатными. Следовательно, бесспорно, что в таких случаях требуется принять меры заранее, намного раньше, чем наступит момент возникновения отрицательных явлений. Все это возможно лишь с помощью заблаговременного планомерного предвидения ожидаемых последствий общественного воздействия на окружающую среду и постановки широких естественно-научных исследований и экспериментов. Значит, необходимо заранее составить план воздействия на природу, т. е. провести планирование процессов природопользования.

Природное богатство в своей натуральной форме является трудно воссоздаваемым, хотя оно ограничено и подвергается опасности истощения. Поэтому цель планирования процессов природопользования заключается в том, чтобы предусмотреть разумное, экономное расходование традиционных природных богатств, охранять и восстанавливать их (в смысле восстановления их первоначальных природных свойств). Эта цель в основном сводится к обеспечению воспроизводства естественной, жизненной среды и предполагает разные пути ее достижения.

Планирование природопользования, проведенное на научной основе, должно опираться, прежде всего, на познание закономерностей и тенденций взаимодействия общества и природы, среди которых наиболее характерными являются следующие:

а) неуклонное повышение интенсивности, мощности, многообразия форм, масштабов и широты охвата воздействия общества на окружающую природную среду, т. е. возрастание роли антропогенного фактора во взаимодействии общества и природы;

б) заметное изменение в соотношении основных форм взаимодействия общества и природы (процессы использования природных сил и веществ характеризуются намного более расширенными масштабами и ускоренными темпами, чем процессы преобразования природных комплексов и особенно возобновления потребных благ);

в) существенные изменения в соотношении между сознательно регулируемым и стихийно происходящими процессами природы. (В настоящее время становится заметным процесс вытеснения случайных, стихийных, разрозненных, локальных усилий по охране среды и преобразования их в комплекс мероприятий, предусматривающих крупномасштабное, целенаправленное и планомерное воздействие);

г) радикально новый подход к использованию природных благ. (Принцип «используй то, что дает природа» заменяется существенно новым принципом — «потребляя, воспроизводи, создавай нормальные естественные условия жизнедеятельности»);

д) необходимость пропорциональности между потреблением природных ресурсов и их воссозданием.

При составлении плана природопользования особое значение имеет метод системного подхода, так как во время разработки такого плана приходится решать вопросы комплексного экономико-экологического характера и обеспечивать интересы системы «общество—природа» в целом. Поэтому при его составлении надо применить не только традиционные методы (например, балансовый, нормативный, систематический и т. д.), но и современные (экономико-математичес-

кие, эвристические и т. п.).

План природопользования характеризуется многовариантностью, т. е. в определенных условиях возможно составление не единственно-го, а множества вариантов такого плана с предпочтением наилучшего. Такой наилучший вариант называется оптимальным планом природопользования, а процесс его составления — оптимальным планированием.

Исходя из сказанного следует, что оптимальное планирование природопользования является важнейшим инструментом совершенствования этой сферы и, поскольку такое совершенствование прежде всего основано на искусственных действиях человека, оптимальное планирование сферы природопользования представляет один из важных видов искусственного регулирования современных процессов взаимодействия общества и природы.

Оптимизация процессов взаимодействия общества и природы отражается в отношении человечества нынешних поколений к будущим. Действительно, потомки обязаны наследовать будущему поколению природу с нужными качествами ее состояния.

Такое разумное отношение к будущему состоянию природы свойственно для социалистического общества. Именно при социализме, благодаря ликвидации антагонизма между производительными силами и производственными отношениями, создаются необходимые условия для оптимизации взаимоотношения человека с его окружающей средой. Это обусловлено тем, что при социализме природные богатства являются общественной собственностью. Поэтому все общество заинтересовано в рациональном использовании природных богатств, их восстановлении и приумножении. Значит, все это вытекает из сущности социалистического общественного строя, из основной цели социализма, заключающейся в дальнейшем повышении благосостояния людей, улучшении условий их труда и быта, образования и культуры. Социалистическое общество подходит к решениям этих проблем, предусматривая не только интересы отдельных предприятий, учреждений или лиц, но и интересы всего общества. Практика социализма свидетельствует о том, что отрицательное воздействие научно-технической революции на окружающую природную среду не является необходимым фактором и фатальной неизбежностью, так как, во-первых, в настоящее время с помощью научно-технической революции создаются средства для обогащения и рационального использования природных ресурсов и защиты жизненной среды от загрязнения, а, во-вторых, социалистическое государство, будучи собственником природных богатств, всегда выступает как заинтересованное лицо их разумного использования.

Однако надо подчеркнуть, что проблемы охраны окружающей природной среды встают и перед современными социалистическими странами. Поэтому социалистическое общество стоит перед неотложной задачей совершенствования, прежде всего, сферы социалистического природопользования, а затем воздействия на сознание современного человечества с целью улучшения качества состояния окружающей природной среды нашей планеты и ее дальнейшей охраны.

Представлена отделом экономических проблем использования природных ресурсов и охраны окружающей среды Института экономики и права АН ГССР

ბაღრი ღვალთუაძე

**საქართველოს სსრ ფინანსების მრეწველობის განვითარების
ზოგიერთი საკითხი X ხუთწლიაში
(1976—1980 წწ.)**

საქართველოს სსრ მსუბუქი მრეწველობა დარგობრივი სტრუქტურის მიხედვით, 1980 წლისათვის, შემდგენიარად იყო წარმოდგენილი: საფეიქრო მრეწველობა—71,5%, სამკერვალო წარმოება—19,7%, ფეხსაცმლის წარმოება—6,3%, ტყავის წარმოება—1,5%, ტყავსაგალანტერიო წარმოება—0,9%, სხვა დარგები—0,1%¹.

1980 წელს საქართველოს ფეხსაცმლის მრეწველობის ხვედრით წილად მოდიოდა რესპუბლიკის მსუბუქი მრეწველობის ძირითადი ფონდების 6,1%, საერთო პროდუქციის 6,8% და სამრეწველო საწარმოო პერსონალის—13,2%.

1976—1980 წლები რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობაში ხასიათდება ნატურპროდუქციის და საერთო პროდუქციის მოცულობის ზრდის ტენდენციით, როგორც დარგში, ასევე ცალკეული საწარმოების მიხედვით (იხ. ცხრ. 1). X ხუთწლიაში რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობაში ნატურპროდუქციის მოცულობა გაიზარდა 119,1%-ით, ხოლო საერთო პროდუქციის მოცულობა — 148,5%-ით, მაშინ, როდესაც იმავე პერიოდში რესპუბლიკის მსუბუქ მრეწველობაში საერთო პროდუქციის მოცულობა გაიზარდა 142,0%.

მნიშვნელოვნად განმტკიცდა რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, საკმარისია აღინიშნოს, რომ 1980 წლისათვის ფეხსაცმლის მრეწველობის ძირითადი ფონდები შეადგენდა 24.849,1 ათას მანეთს, რაც 6 214,1 ათასი მანეთით მეტი იყო, ვიდრე 1975 წელს. (1976—1980 წლებში ფეხსაცმლის მრეწველობაში ძირითადი ფონდები გაიზარდა 133%-ით, რაც მეტი იყო, ვიდრე ძირითადი ფონდების ზრდა საქართველოს სსრ მსუბუქ მრეწველობაში (115%). ძირითადი ფონდების ზრდის ტენდენცია დამახასიათებელია ფეხსაცმლის მრეწველობის ყველა საწარმოსათვის (იხ. ცხრ. 2).

რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობაში ძირითადი საწარმოო-სამრეწველო ფონდების ხვედრითი წილი, 1980 წლისათვის შეადგენდა ძირითადი ფონდების 88,6%, ხოლო არასაწარმოო ძირითადი ფონდების ხვედრითი წილი — 11,4%, ძირითადი საწარმოო-სამრეწველო ფონდების ხვედრითი წილი საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობაში 8,6%-ით მეტი იყო, ვიდრე სსრ კავშირის ფეხსაცმლის მრეწველობაში ხოლო არასაწარმოო ძირითადი ფონდებისა 8,6%-ით ნაკლები.

1976—1980 წლები რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობაში ხასიათდება შრომის ფონდშეიარაღების მაჩვენებლის ზრდით. 1980 წელს, 1975 წელთან

¹ აქ და ყველგან მონაცემები გაანგარიშებულია საქ. სსრ მსუბუქი მრეწველობის სამინისტროს მასალების მიხედვით.

საქართველოს
სტატისტიკის ეროვნული
სამსახური

საერთო შრომუბუნებისა და სატექსტილური წარმოების განვითარების საქართველოს სსრ ფასიანი მარკების მიხედვით 1976—1980 წწ.

№	საქმიანობის დასახელება	საერთო შრომუბუნება (ათს. მან.)					სატექსტილური წარმოება (ათს. მარკა)				
		1976	1977	1978	1979	1980	1976	1977	1978	1979	1980
1	ფასიანი მარკების საერთო წარმოება	32068,0	33209,0	35494,0	39004,0	42594,0	6636,9	6917,9	7154,6	7493,1	7871,9
2	ფასიანი მარკების წარმოება	3978,0	4300,0	4500,0	4790,0	4927,0	1034,3	1057,2	1096,6	1131,5	1085,5
3	შრომუბუნების ფასიანი მარკების წარმოება	6698,0	7616,0	8706,0	9480,0	9658,0	899,1	969,1	1009,1	1023,3	1028,0
4	ქვილის ტექსტილური მარკების წარმოება	17000,4	18338,0	18890,0	19943,0	21246,0	2667,0	2729,0	2624,0	2667,2	2674,5
5	საბურთის ტექსტილური მარკების წარმოება	6752,0	7093,0	7386,0	7019,0	8059,0	1741,2	1801,7	1941,0	1926,0	2070,5
6	შარბურთის ფასიანი მარკების წარმოება	5806,0	5996,0	6174,0	14387,0	14833,0	1021,0	1016,0	1005,0	936,9	997,5
7	სსრ საქართველოს სსრ ფასიანი მარკების წარმოება	72302,4	76552,0	81144,0	93351,0	101617,0	13999,5	14490,9	14830,3	15178,0	15658,6

შედარებით, შრომის ფონდშეიარაღება გაიზარდა, 1,3-ჯერ და შეადგინა 25822 მან. საწარმოო ვაერთიანება „ისანი“ 1980 წელს შრომის ფონდშეიარაღება, 1975 წელთან შედარებით, გაიზარდა 1,03-ჯერ და შეადგინა 2533 მან., იმავე პერიოდში, ფაბრიკა „ნარიყალაში“ აღნიშნული მაჩვენებელი გაიზარდა 1,22-ჯერ და უდრიდა 1113 მან., მოდელური ფეხსაცმლის ფაბრიკაში, ქუთაისისა და სოხუმის ტყავ-ფეხსაცმლის კომბინატში და ბათუმის ფეხსაცმლის ფაბრიკაში, განსახილველ პერიოდში, შრომის ფონდშეიარაღება გაიზარდა შესაბამისად: 1,11-ჯერ, 1,28-ჯერ, 1,62-ჯერ, 3,14-ჯერ და 1980 წლისათვის უდრიდა 3555 მან., 1197 მან., 2644 მან. და 4788 მან., მეათე ხუთწლედში, საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობაში შრომის ფონდშეიარაღება გაიზარდა 1,3-ჯერ, მაშინ, როდესაც რესპუბლიკის მსუბუქ მრეწველობაში იგივე მაჩვენებელი გაიზარდა 1,22-ჯერ. შრომის ფონდშეიარაღების 1980 წელს მიღწეული დონით საქართველოს ფეხსაცმლის მრეწველობაში 233 მან., ანუ 10,1%-ით გადააჭარბა საშუალო საკავშირო დონეს.

ცხრილი 2

ძირითადი ფონდების ზრდის დინამიკა საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობაში
1976—1980 წწ. (ათასი მან)

№	საწარმოთა დასახელება	1976	1977	1978	1979	1980
1	ფეხსაცმლის საწარმოო ვაერთიანება „ისანი“	9704,4	9911,4	9861,4	10067,7	10023,3
2	ფეხსაცმლის ფაბრიკა „ნარიყალა“	455,4	485,0	509,2	515,2	519,0
3	მოდელური ფეხსაცმლის ფაბრიკა	2954,0	2979,0	3075,0	3096,0	3132,0
4	ქუთაისის ტყავ-ფეხსაცმლის კომბინატი	3398,8	4071,5	4194,2	4285,7	4032,2
5	სოხუმის ტყავ-ფეხსაცმლის კომბინატი	1498,3	1570,1	1584,9	1758,1	2316,6
6	ბათუმის ფეხსაცმლის ფაბრიკა	1068,3	1086,6	1098,7	4674,5	4826,0
7	სულ საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობაში	19079,2	20103,6	20323,4	24397,2	24849,1

1976—1980 წლებში, 1975 წელთან შედარებით, რესპუბლიკის ფეხსაცმელების მრეწველობის სამრეწველო-საწარმოო ძირითადი ფონდების სტრუქტურაში შეიმჩნევა შემდეგი ხასიათის ცვლილებები: შენობების ხვედრითი წილი აღნიშნულ პერიოდში შემცირდა 47-დან 42%-მდე, გადამცემი მოწყობილობებისა—2,9%-დან 2,5%-მდე, სატრანსპორტო საშუალებებისა—0,9-დან 0,8%-მდე, ინსტრუმენტების საწარმოო და სამეურნეო ინვენტარისა—1,4%-დან 1,2%-მდე. იმავე პერიოდში გაიზარდა: ნაგებობების ხვედრითი წილი 3,2%-დან 4,1%-მდე, მუშა მანქანებისა და მოწყობილობებისა—43,1%-დან 47,2%-მდე, საზომი და მარეგულირებელი ხელსაწყოების, ლაბორატორიული მოწყობილობების და გამოთვლითი ტექნიკისა—0,3%-დან 0,6%-მდე, ზოლო ძალოვანი მანქანებისა და მოწყობილობების ხვედრითი წილი დარჩა უცვლელი — 1,2%. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 1976—1980 წლებში საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობაში კვლავ აღინიშნა ძირითადი ფონდების აქტიური ნაწილის ზრდით, თუ

1975 წელს ძირითადი ფონდების აქტიური ნაწილის ხვედრითი წილი შეადგენდა 48,1%, 1980 წელს შეადგინა 51,7% ანუ 3,6-ით მეტი.

სსრ კავშირის მსუბუქი მრეწველობას საერთოდ და ასევე მისი ცალკეული დარგები, მიუხედავად ძირითადი ფონდების აქტიური ნაწილის მაღალი ხვედრითი წილისა, არ გამოირჩევიან საწარმოო პროცესების მექანიზაციის მაღალი დონით. ცალკეული დარგების მიხედვით აღნიშნული მაჩვენებელი მერყეობს 50—67%-ის ფარგლებში.

რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობაში ძირითადი ფონდების კვლავწარმოებაზე ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს მათი განახლებისა და მწყობრიდან გამოსვლის კოეფიციენტები (იხ. ცხრ. 3). როგორც ცხრილიდან ჩანს, X ხუთწლედში რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობაში და ასეთი სახის ცალკეულ საწარმოებში ხორციელდებოდა გაფართოებული კვლავწარმოების პროცესი. გამონაკლისს წარმოადგენს ქუთაისის ტყავფეხსაცმლის კომბინატი, სადაც 1980 წელს, ძირითადი ფონდების განახლების კოეფიციენტი ნაკლები იყო მწყობრიდან გამოსვლის კოეფიციენტზე.

ცხრილი 3

ძირითადი ფონდების კვლავწარმოების მაჩვენებლები, საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობაში 1976—1980 წწ. %-ში

№	საწარმოთა დასახელება	1976	1977	1978	1979	1980
		გან. მწყ. გამ.	გან. მწყ. გამ.	გან. მწყ. გამ.	გან. მწყ. გამ.	გან. მწყ. გამ.
1	ფეხსაცმლის საწარმოო გაერთიანება „ისანი“	4,3 2,2	4,4 4,1	3,7 3,2	3,4 1,4	1,6 1,3
2	ფეხსაცმლის ფაბრიკა „ნარიყალა“	13,6 5,9	10,3 4,4	5,3 0,6	2,7 1,6	3,7 0,7
3	მილდელური ფეხსაცმლის ფაბრიკა	3,3 1,0	1,1 0,3	5,6 2,6	1,3 0,6	1,4 0,1
4	ქუთაისის ტყავ-ფეხსაცმლის კომბინატი	2,5 2,1	19,5 3,6	4,4 1,6	4,5 2,4	4,8 10,2
5	სოხუმის ტყავ-ფეხსაცმლის კომბინატი	6,9 3,8	6,8 2,3	10,0 9,2	13,1 3,6	27,0 2,5
6	ბათუმის ფეხსაცმლის ფაბრიკა	3,7 1,3	3,4 1,7	6,1 5,2	10,6 1,3	6,9 3,9
7	საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობაში	4,2 2,2	7,3 3,0	4,8 3,6	5,4 1,6	5,5 3,2

ძირითადი ფონდების გამოყენების განმაზოგადებელ მაჩვენებლად, როგორც სახალხო მეურნეობის; ასევე ღარვისა და საწარმოების მიხედვით, მიღებულია გამოყენებულ იქნეს ძირითადი ფონდების ფონდუკუება. 1977 წელს სსრ კავშირის მრეწველობაში იგი უდრიდა 1,4 მან., მსუბუქ მრეწველობაში—8,8 მან. თუ სსრ კავშირის სამკერვალო წარმოებაში ფონდუკუებას მივიღებთ 1 ტოლად, მაშინ ბეწვის წარმოებაში იგი ტოლი იქნება 0,97, ხელოვნური ტყავის წარმოებაში — 0,28, ტყავსაგალანტერიო წარმოებაში—0,4, ფეხსაცმლის წარმოებაში—0,33, ტყავის წარმოებაში —0,22.

რესპუბლიკის მსუბუქ მრეწველობაში ფონდუკუება X ხუთწლედში, 3,96 მანეთიდან (1975 წ.) გაიზარდა 4,2 მანეთამდე (1980 წ.) იმავე პერიოდში კი, ფეხსაცმელების მრეწველობაში 4 მანეთიდან—4,2 მანეთამდე. მიუხედავად 6. „მაინე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1982, № 2

ზრდის ტენდენციისა, საქართველოს სსრ მსუბუქ მრეწველობაში ფონდუკუგება თითქმის 2-ჯერ ჩამორჩებოდა საერთო საკავშირო მაჩვენებელს.

როგორც გამოკვლევამ გვიჩვენა, რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობაში ძირითადი ფონდების გამოყენების ეფექტიანობის გასაუმჯობესებლად საჭიროა:

ა) ცვლიანობის კოეფიციენტის ამაღლება. რაც უნდა მოხდეს მოქმედ დანადგარების რიცხვის გაზრდით მის საერთო რაოდენობაში, რათა საწარმო პროცესი ჩართული იქნეს ყველა დადგმული დანადგარი და მოწყობილობა (გარდა სარეზერვო და გეგმიურ რემონტზე მყოფისა).

ბ) დანადგარების მოცდენების შემცირება, რაც უნდა განხორციელდეს წარმოების ორგანიზაციის სრულყოფით, მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგების გაუმჯობესებით, გეგმიური და მიმდინარე რემონტის ხარისხის ამაღლებით.

გ) კადრების დენადობის შემცირება და მათი კვალიფიკაციის ამაღლება, რაც იწვევს დანადგარების მოცდენების შემცირებას, მათი ექსპლოატაციის ვადის გახანგრძლივებას, მუშაობის ხარისხის ამაღლებას.

დ) ტექნიკური პროგრესის ტემპების ამაღლება, წარმოებაში მაღალმწარმოებლური ტექნიკისა და პროგრესული ტექნოლოგიის დანერგვა, საწარმო პროცესების კომპლექსური მექანიზაცია, წარმოებაში მრავალმერადიული მანქანების გამოყენება, რაც მნიშვნელოვნად გააუმჯობესებს ძირითადი ფონდების გამოყენებას.

ე) წარმოების სპეციალიზაციისა და კონცენტრაციის შემდგომი განვითარება — საშუალებაა ყველა შემთხვევაში ფაქტორების განხორციელებისა.

ვ) გამოყენებული ნედლეულისა და პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესება, რაც იწვევს შრომითი დანახარჯების შემცირებას მის შემდგომ გაკეთილშობილებაზე, ამცირებს მასალის ფონდტევადობას და ამაღლებს ფონდუკუგებას, პროდუქციის ხარისხის ამაღლება კი ზრდის საერთო პროდუქციის მოცულობას და ასევე ამაღლებს ფუნდუკუგებას.

ზ) უნდა გაუმჯობესდეს შრომის საგნების უკეთ გამოყენების მატერიალური სტიმულირება.

განსახილველ პერიოდში საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობის სანედლეულო ბაზა წარმოდგენილი იყო: თბილისის და ბათუმის ტყავის საწარმო გავრთიანებით, სოხუმისა და ქუთაისის ტყავის ქარხნებით. 1979 წლიდან ბათუმის ტყავის ქარხანა შეუერთდა ბათუმის ფეხსაცმლის ქარხანას, ხოლო ქუთაისისა და სოხუმის ტყავის ქარხნები ჯერ კიდევ ომამდელი პერიოდთან შედოიონდენ ქუთაისისა და სოხუმის ტყავ-ფეხსაცმლის კომბინატების შემადგენლობაში. რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობის სანედლეულო ბაზა ამჟამად ძირითად ნატურალურ ტყავს: ფეხსაცმლის ლანჩებისათვის.

1976—1980 წლებში, 1975 წელთან შედარებით, შეიმჩნევა წარმოების მოცულობის ზრდა, მაგალითად, 1976 წელს საქართველოს სსრ ტყავის ქარხნებმა აწარმოეს 273 687,1 ათასი კვ. დეტ. ტყავი, 1,0%-ით მეტი, ვიდრე 1975 წელს; 1977 წელს — 278 017,4 ათასი კვ. დეტ. 2,7%-ით მეტი; 1978 წელს — 274 560,0 ათასი კვ. დეტ., 1,4%-ით მეტი; 1979 წელს — 268197,0 ათასი კვ. დეტ., 1%-ით ნაკლები, ვიდრე 1975 წელს; ხოლო 1980 წელს წარმოებულ იქნა 276841,0 ათასი კვ. დეტ., 1,1%-ით მეტი. განხილული მასალიდან ჩანს, რომ 1976—1980 წლებში საქართველოს სსრ ტყავის ქარხნების პროდუქციის

მოცულობა ხასიათდება ზრდის არასტაბილური ტემპებით. 1977 წელს პროდუქციის წარმოების მოცულობა მეტი იყო, ვიდრე ყველა სხვა წლებში, ხოლო 1979 წელს უფრო დაბალი, ვიდრე 1975 წელს. 1975—1980 წლებში ტყავის წარმოება გაიზარდა 1,1%-ით, მაშინ, როდესაც ფეხსაცმლის წარმოების ზრდამ შეადგინა 19,0%. ზრდის ტემპებში აღნიშნული დისპროპორცია რესპუბლიკის ფეხსაცმლის წარმოების მომარაგებაში დიდ სირთულეებს და არარიტმულობას იწვევდა.

1976—1980 წლებში საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობისათვის ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალი მზადდებოდა ქუთაისის პოლიტექნიკური ინსტიტუტში, თბილისის ინდუსტრიულ ტექნიკუმში, ხოლო კვალიფიციური მუშები საწარმოო გაერთიანება „ისანთან“ არსებულ პროფესიულ ტექნიკურ სასწავლებლებში და აგრეთვე ცალკეულ საწარმოებში სხვადასხვა ფორმებით: 1/ ტექნიკური სწავლების წრეებში, 2/ინდივიდუალური სწავლებით, 3/შრომის მოწინავე მეთოდების შემსწავლელ წრეებში, 4/მიზნობრივი დანიშნულების კურსებზე, 5/საწარმოო ტექნიკურ კურსებზე.

1980 წელს რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობაში სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის რიცხვი შეადგენდა 9622 კაცს, მათ შორის მუშები—8319 კაცს, 86,4%, მოსწავლეები — 192 კაცს, 2%, ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალი—725 კაცს, 7,6%, მოსამსახურეები—361 კაცს, 3,8%, უმცროსი დამხმარე პერსონალი და დაცვის მუშაკები—25 კაცს, 0,2%. 1980 წელს ფეხსაცმლის მრეწველობაში მიღებულ იქნა 2477 კაცი, მთელი სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის 25,7%, დათხოვნულ იქნა 2616 კაცი, 27,2%. კადრების დიდი დენადობა დამახასიათებელია რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობისათვის არსებობის მთელი პერიოდის მანძილზე, მისი შემცირება უმნიშვნელოვანესი პრობლემაა და მოითხოვს სოციალურ და ეკონომიკურ პრობლემათა ფართო წრის შესწავლას, უპირველეს ყოვლისა, საბინაო, კომუნალურ, სატრანსპორტო და საყოფაცხოვრებო პრობლემების მოწესრიგებას, სოციალისტურ შეჯიბრებაში კადრების ფართოდ ჩაბმას და მატერიალური და მორალური სტიმულირების ბერკეტების ეფექტიან და მოქნილ გამოყენებას.

საქართველოს სსრ ფეხსაცმლის მრეწველობაში 1976—1980 წლებში პროდუქციის მატების 96,7% მიღწეულ იქნა შრომის ნაყოფიერების ზრდის საფუძველზე.

ღირებულებითი მაჩვენებლების მიხედვით, 1975 წელთან შედარებით, ფეხსაცმლის მრეწველობაში 1976—1980 წლებში შრომის ნაყოფიერება გაიზარდა 18,9%-ით და 1980 წლისათვის შეადგინა 10560 მან.

ნატურალური მაჩვენებლის მიხედვით კი იმავე პერიოდში რესპუბლიკის ფეხსაცმლის მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერება გაიზარდა 17,1%-ით და 1980 წლისათვის შეადგინა 1627 წყვილი, სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის ერთ მუშაკზე.

ბ. მ. დვალიშვილი

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ОБУВНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ГРУЗИНСКОЙ ССР В ДЕСЯТОЙ ПЯТИЛЕТКЕ

Резюме

В 1980 году удельный вес обувной промышленности в объеме продукции легкой промышленности составил по основным производственным фондам 6,1%, по валовой продукции — 6,8%, по производственно-промышленному персоналу — 13,2%.

Рост валовой продукции обувной промышленности в 1980 году составил по сравнению с 1975 годом 148%, а натурпродукции — 119%.

В прошлой пятилетке улучшилась материально-техническая база обувной промышленности. Рост основных производственных фондов составил 133%, что обусловило увеличение фондовооруженности труда в 1,3 раза, фондоотдача достигла 4,20 руб., выросло число квалифицированных кадров; за счет повышения производительности труда получено 96,7% всего прироста промышленной продукции.

Для дальнейшего повышения эффективности важное значение имеет применение искусственных и синтетических материалов вместо натуральных, внедрение многооперационной высокопроизводительной техники, прогрессивной технологии, осуществление механизации и автоматизации производственных процессов.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციალისტური ეკონომიკის განვითარების გამოცდილების განზოგადებისა და ეკონომიკური აზრის ისტორიის განყოფილებამ

Г. Ш. ЛЕЖАВА

КРИТИКА БУРЖУАЗНОЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ «ДЕЛИНКВЕНТНОЙ СУБКУЛЬТУРЫ»¹

1. Теория «делинквентной субкультуры», впервые сформулированная Альбертом Коэном в 1955 году в его книге «Мальчики-делинквенты», относится к так называемому социологическому направлению в буржуазной криминологии. Эта теория, по мнению буржуазных криминологов, занимает одно из самых важных мест в ряду «классово-ориентированных», т. е. социологических теорий преступности и делинквентности. В своем учебнике сравнительной криминологии известный английский криминолог Г. Мангейм пишет по поводу этой теории: «Наиболее важными, глубокими и влиятельными из

¹ Необходимо коротко остановиться на терминах «делинквентность», «делинквент», «делинквентный», которые широко употребляются в буржуазной криминологии и социологии отклоняющегося поведения. Авторы вступительной статьи к русскому изданию «Социологии преступности» подчеркивают расплывчатость и неопределенность этого термина и полагают, опираясь на толкование слова «делинквентность» в словаре английского языка, что «делинквентность» — понятие «несравненно более широкое, чем преступность» («Социология преступности», М., 1966, с. 7). По нашему мнению, это определение «делинквентности» не совсем точно, т. к. оно не учитывает того смысла, который в него вкладывают сами буржуазные криминологи. Признавая трудность окончательного определения термина «делинквентность», мы считаем, что тем не менее можно приблизительно очертить тот круг явлений, при описании которых буржуазные криминологи используют этот термин. Это прежде всего различного рода феномены, относящиеся к детской, подростковой и юношеской преступности. Иными словами, этим термином в буржуазной литературе по криминологии чаще всего обозначают менее серьезную и социально менее опасную преступность определенных, чаще не взрослых, возрастных групп. Таким образом, по нашему мнению, термин «делинквентность» шире, чем понятие «преступность несовершеннолетних», употребляемое в советской криминологии, однако уже, чем понятие «преступность», как его понимает и советская и зарубежная криминология. За доказательствами обратимся к работам самих буржуазных криминологов. В учебнике сравнительной криминологии Мангейма читаем: «Коэн считает, что теория анонии может объяснить профессиональную преступность взрослых (adult professional crime) (т. е. по поводу взрослой преступности употребляется термин «crime» прим. наше — Г. Л.) и определенные типы подростковой и юношеской делинквентности (adolescent and juvenile delinquency), (т. е. с помощью термина «делинквентность» выделяются преступления подростков и юношей — прим. наше — Г. Л.)» (Н. Mannheim, «Comparative Criminology», London, 1965, с. 507). В таком же соотношении находятся обычно термины «криминальная субкультура» и «делинквентная субкультура». Например, в уже цитированном учебнике на с. 514 сказано: «То, что в настоящее время называют криминальной (criminal), а в более узком смысле, применительно к подросткам, делинквентной субкультурой (the delinquent subculture), есть только видимая

классово-ориентированных, теорий преступности и делинквентности являются те теории, которые основываются на концепции криминальной субкультуры и аномии. В то время как под влиянием антропологов культуры понятие культуры интерпретируется в объективном, свободном от оценки (*wertfrei*) смысле, термины «массовая культура» и «криминальная субкультура» употребляются с оттенком морального осуждения. В противоположность этому оттенку в последние десятилетия была разработана глубокая и последовательная теория криминальной субкультуры, которая способна объяснить независимым научным языком если не всю, то, по меньшей мере, значительную часть преступности подростков и даже взрослой преступности².

Использование буржуазными криминологами при изучении проблем преступности и отклоняющегося поведения социологического метода само по себе весьма знаменательно. Во вступительной статье к русскому изданию «Социологии преступности» В. Н. Кудрявцев и Б. С. Никофоров справедливо пишут по этому поводу: «...настойчивое обращение многих или большинства американских криминологов именно или главным образом к социологическому методу

часть айсберга, состоящего из тех, кто в действительности нарушает закон». На рассмотрении терминов «делинквентность» и «делинквент» останавливаются в своей работе «К вопросу типологии молодых правонарушителей» супруги Глюк. Они также сетуют на неоднозначность этого термина, однако объясняют его в том же смысле, о котором мы говорили выше. В частности, в этой работе дается «рабочее» понятие «делинквентности». Приведем его полностью. «В настоящее время каждый ребенок, который совершает даже самое незначительное действие в нарушение закона, технически является делинквентом. Например, в штате Массачусетс делинквентным считается субъект в возрасте от 7 до 17 лет, который нарушает городские постановления или совершает правонарушения, не наказуемые смертной казнью. «Трудным» (*wayward*) считается субъект в возрасте от 7 до 17 лет, который привычно общается с порочными и аморальными лицами или воспитывается в условиях, благоприятствующих ведению порочного, аморального или криминального образа жизни.

В настоящем исследовании, однако, под делинквентностью (разрядка наша.— Г. Л.) подразумеваются повторные действия такого рода, которые, будь они совершены лицами в подсудном возрасте, т. е. свыше 16 лет, были бы наказуемы как преступления (разрядка наша.— Г. Л.) за исключением многочисленных случаев устойчивого упрямства, побегов, прогулов школьных занятий, общения с аморальными лицами и т. д. Дети, которые один раз или дважды, при благоприятном случае, украли игрушку из магазина, прошли без билета в метро или кинотеатр, прогуляли занятия в школе или совершили что-то греховное в этом роде, не могут быть названы настоящими делинквентами, хотя они и нарушили закон. И действительно, в настоящее время признано, что дети в возрасте 6—7 лет часто совершают определенное число мелких краж, однако этот факт расценивается как присущий процессу взросления. Нельзя считать детей плохими из-за весьма случайных и отчасти экспериментальных отклонений от социально одобряемых норм поведения. Если они добровольно нарушают эти нормы, то их плохое поведение или неправильную адаптацию нельзя расценивать как проявление глубоко укоренившихся причин». (Sheldon and Eleanor Glueck «Toward a Typology of Juvenile Offenders», New York, London, 1970, с. 4).

² Н. Mannheim, *Comparative Criminology*, London, 1965, с. 499—500.

свидетельствует о том, что биоантропологические и другие подобные объяснения преступности в американской социологии уже не пользуются кредитом. Сам по себе американский образ жизни с такой очевидностью порождает преступность, что попытка объяснить ее с биоантропологической позиции, подобная той, которая была сделана в конце 30-х годов неоломброзианцем Хутоном, в настоящее время могла бы привлечь к себе только обывательский интерес».

Более того, в настоящее время в американской криминологии создалась такая ситуация, когда почти все учебники в этой области знания принадлежат перу социологов. В меньшей степени это относится к Западной Европе, но и там социологическая интерпретация криминологической проблематики распространена весьма широко. «Слово «социология», — писал Парсонс, — все больше становится центральным символом массовых идеологических споров нашего времени. В этом отношении можно, пожалуй, сказать, что идеологически начала вырисовываться «социологическая» эра, сменяющая «экономическую» и более недавнюю «психологическую эру»⁴.

Однако подобная ситуация и подобного рода высказывания не должны вводить в заблуждение читателя, вооруженного научным марксистско-ленинским мировоззрением. Дело в том, что при объяснении социальных феноменов, в том числе и преступности, буржуазные социологи и криминологи используют не истинно научную социологическую методологию Маркса, Энгельса, Ленина, а оперируют псевдонаучными вульгарно-социологическими терминами и теориями. Даже если в рамках этих теорий буржуазные ученые поднимаются до уровня анализа социально-экономических и социально-политических противоречий внутри капиталистического общества, то выводы из этого анализа никогда не бывают революционными, а экономические, социальные и политические устои капиталистического общества рассматриваются как вечные и незыблемые. Идеологическая и политическая функция таких «социологических» концепций в буржуазной криминологии несомненно носит опасный и реакционный характер. Ведь в этом случае буржуазные ученые, стремясь придать своим рассуждениям научный характер, зачастую пользуются некоторыми понятиями из марксистско-ленинской социологии, вкладывая в них, однако, иной произвольно-субъективный, но всегда политически выгодный для класса буржуазии смысл.

Именно поэтому критика и разоблачение реакционной сущности буржуазных «социологически» ориентированных теорий преступности являются особенно важными и злободневными.

2. Суть теории «делинквентной субкультуры» заключается в утверждении, что большая часть преступлений, совершаемых делинк-

³ Социология преступности (Современные буржуазные теории), сборник статей, М., 1966, с. 6.

⁴ T. Parsons, Some Problems Confronting Sociology as a Profession. Цит. по кн.: С. В. Боботов, «Буржуазная социология права», М., 1978, с. 11.

вентами из «низшего (рабочего) класса», объясняется коллективной реакцией со стороны делинквентов на конфликт, существующий между «субкультурами рабочего (низшего) и среднего классов». Таким образом, эта теория основывается на таких социологических понятиях как «класс», «субкультура класса», «классовый конфликт», «конфликт субкультур», в связи с чем в буржуазной криминологии она и попала в разряд социологических теорий. Внешне может показаться, что «условия соблюдены» и теория смело может быть названа истинно социологической. Однако прежде всего необходимо выяснить, какой смысл вкладывает в понятие класса современная буржуазная социология, выдерживает оно или нет критику с позиции марксистско-ленинского понимания общественного класса и классово-структуры общества. Первое, что бросается при этом в глаза, это то, что в буржуазной социологии и криминологии в понятие класса вкладывается принципиально иной смысл, чем в марксистско-ленинской социологии.

Объявив марксистско-ленинское понимание деления капиталистического общества на два антагонистических класса — буржуазию и пролетариат — устаревшим, буржуазные социологи и криминологи предлагают свое «видение» классового разреза капиталистического общества. Так, Мангейм считает, что «...отдавая должное чрезвычайной сложности и изменчивости классовой структуры западного общества, необходимо подразделять два или три первоначальных класса по меньшей мере на пять или даже девять классов»⁵. По мнению датских социологов, каждый из трех первоначальных классов — верхний, средний и нижний — в свою очередь в настоящее время необходимо подразделять на три субкласса, также нижний, средний и высший. Таким образом, по их мнению, скажем, в нижнем классе есть верхний нижний, средний нижний и самый нижний классы⁶.

Американский автор Пэккард различает пять классов: действительно высший, полувывсший, класс людей, добившихся ограниченного успеха, рабочий класс и действительно нижний класс⁷.

Обратим особое внимание в этих классификациях на понятие «средний класс», т. к. в рамках теории «делинквентной субкультуры» понятия «средний класс и присущая ему субкультура» занимают центральное место. Буржуазные социологи считают, что в настоящее время происходит трансформация и уменьшение численности рабочего класса за счет увеличения и повышения социальной значимости «среднего класса», который якобы обладает более высокими по сравнению с рабочим классом ценностями и стандартами. К ним буржуазная социология относит такие социально-психологические

⁵ Н. Маннгейм, указ. раб., с. 446.

⁶ Preben Wolf, Crime and Social Class in Denmark, Brit. J. Crim., Vol. 3, No 1., 1962, с. 5.

⁷ Vance Packard, The Status Seekers, London, 1960, с. 41.

параметры как честолюбие, индивидуальная ответственность, рациональность, умеренность в вознаграждении, сдерживание агрессивности и т. д.

Особое место в этом списке отводится так называемой «концепции отсроченного удовлетворения», которая описывает механизм временного отсрочения или добровольного отказа от удовлетворения какой-либо социально положительной цели со стороны представителей «среднего класса». Этот механизм, с точки зрения буржуазных социологов, свидетельствует о дальновидности и благоразумии членов «среднего класса», позволяет им удерживать и укреплять свой социальный статус. Расхваливая систему ценностей «среднего класса», буржуазные обществоведы отказывают в наличии многих положительных качеств и ценностей представителям рабочего класса. Для них рабочий класс — это «низший класс», куда они произвольно включают деклассированные, а также социально и морально деградированные элементы. Такая трактовка понятия рабочего класса призвана создать впечатление о нем как об изначально преступном и порочном⁸.

Криминолог из ГДР Дж. Лекшас справедливо отмечает по этому поводу, что «...результаты, полученные, например, Коэном, практически неприемлемы, местами они переходят в диффамацию рабочего класса»⁹.

По каким же признакам буржуазные социологи и криминологи классифицируют анализируемое ими общество на столь произвольное число классов?

В учебнике Мангейма на этот счет недвусмысленно заявляется: «Критериями, которые используются для определения классов, являются: богатство, образование, профессия, манера говорить и акцент, происхождение, место жительства и дом, способы воспитания детей, уровень притязаний, проявление интереса к серьезному искусству, литературе, музыке и т. д.»¹⁰.

Дарендорф в отличие от других авторов считает, что вышеупомянутые параметры разделяют общество не на классы, а на страты. По его мнению, главными признаками класса являются власть и авторитет. Он пишет: «Главное неравенство в социальной структуре и причина социального конфликта заключаются в неравенстве власти и авторитета, которые неизбежно присущи социальной организации»¹¹.

⁸ В связи с таким антинаучным толкованием понятия рабочего класса в дальнейшем, в тексте статьи, этот термин, также как и «средний класс» употребляется в кавычках, если речь идет о его интерпретации в рамках буржуазных теорий преступности.

⁹ Э. Бухгольц, Дж. Лекшас, Р. Хартман, Социалистическая криминология, пер. с нем., М., «Прогресс», 1975, с. 129.

¹⁰ Н. Mannheim, указ. раб., с. 446.

¹¹ Ralf Darendorf, Class and Class Conflict in an Industrial Society, London, 1959, с. 64.

В принципе, попытки буржуазных авторов понять взаимосвязь классовой структуры общества с преступностью в капиталистических странах теоретически настолько уязвимы, что читатель, знакомый даже с элементарными постулатами исторического материализма, легко обнаружит их ошибочность и научную неадекватность. Говоря, например, об основаниях разделения общества на классы, буржуазные авторы готовы перечислить все, что угодно, начиная от института власти и кончая типичными меню, но только не те главные факторы, которые в действительности порождают классовое деление общества, классовый антагонизм и, в конечном счете, преступность (отношение классов к средствам производства, их роль в общественной организации труда, способы получения и размеры той доли общественного богатства, которую они получают)¹². Все те критерии, на основании которых буржуазные социологи выделяют «классы», в том числе власть и авторитет (Дарендорф), на деле являются вторичными, третичными, а то и еще более производными от главных материальных основ деления эксплуататорского общества на антагонистические классы. С особой охотой объективные классовообразующие критерии заменяются социально-психологическими признаками, относящимися к категориям образа жизни, деталям быта, или же психологическими характеристиками. (Например, Айзенк использует термин «социальный класс» для измерения субъективного отношения личности к вопросу своей классовой принадлежности, противопоставляя ему в качестве «объективного» индикатор «социального статуса»¹³.

Реакционность политических выводов, которые вытекают из этих буржуазных «классовых» теорий, очевидна. Тезисы о качественном и количественном видоизменении рабочего класса, исчезновении с общественной арены крупной буржуазии и перехода большинства населения в «средний класс» необходимы буржуазным обществоведам для объявления классовой борьбы пролетариата за революционное переустройство капиталистического общества историческим анахронизмом. Взамен столь нежелательных для власть имущих в капиталистическом обществе классовых конфликтов эти теории призывают к «сотрудничеству и партнерству между различными прослойками внутри единого «среднего класса»¹⁴.

Таким образом, буржуазные «социологические» теории преступности, в том числе и теория «делинквентной субкультуры» Козна, используя понятия «рабочий класс», «средний класс», конфликт «классовых субкультур» в том смысле, как их понимает буржуазная социология, затушевывают истинные причины преступности в капиталистическом обществе. В действительности, делинквентность в амери-

¹² В. И. Ленин, Полн. собр. соч., 5 изд., т. 39, с. 15.

¹³ Н. J. Eysenck, *The Psychology of Politics*, London, 1954, с. 14.

¹⁴ Исторический материализм, М., 1972, с. 419.

канском обществе в конечном счете порождается не «конфликтом между субкультурами рабочего и среднего классов», а непримиримостью социальных антагонизмов между двумя полярно противоположными классами: эксплуататорами и эксплуатируемыми.

3. После критического анализа основных социологических понятий, употребляемых в рамках теории «делинквентной субкультуры», перейдем к более детальному комментированию ее конкретного социологического и собственно криминологического содержания.

Теория «делинквентной субкультуры» возникла не в идейном вакууме, а впитала в себя некоторые социологические постулаты, сформулированные в свое время Э. Дюркгеймом (состояние социальной дезорганизации) и развитые Р. Мертоном (типы реакций на конфликт между культурными целями и законными средствами их достижения).

И хотя Коэн в своей работе «Мальчики-делинквенты» не ссылается на концепцию аномии Дюркгейма и лишь коротко упоминает теорию «незаконных средств» Мертона, влияние идей этих двух социологов на теорию «делинквентной субкультуры», по мнению зарубежных исследователей, весьма глубоко. Сам Коэн считал, что теории Дюркгейма и Мертона в состоянии объяснить преступления утилитарного характера, совершаемые против собственности взрослыми преступниками, а также некоторые типы делинквентности, в то время как они (эти теории), по его мнению, проходят мимо того значительного факта, что поведение представителей «делинквентной субкультуры» носит главным образом «неутилитарный, злонамеренный и негативный характер». В связи с этой точкой зрения Коэн подвергается критике со стороны самих буржуазных криминологов за то, что он «не сумел понять глубину и масштаб теоретических идей Дюркгейма и Мертона». Так, Мангейм пишет по этому поводу: «Нет причин полагать, что конфликт между целями, предписываемыми культурой, и ограниченностью, вызванной недостатком законных средств их достижения, не может привести к совершению преступлений неутилитарного характера. Коэн не обращает должного внимания на продолжительность и всеобъемлемость того эффекта, который фрустрация такого рода оказывает на всю личность индивида и потенциально может обусловить иррациональный характер его реакций»¹⁵.

Коэн, соглашаясь с Мертоном в том, что в американском обществе в качестве доминирующей культурной цели провозглашается денежный успех, предполагает, однако, существование в различных «социальных классах» особых систем «стандартов и ценностей». Так, он считает, что свои специфические системы ценностей имеются у «рабочего и среднего классов». На основе этой теоретической предпосылки Коэн утверждает, что перед подрастающим поколением

¹⁵ Н. Маннгейм, указ. раб. с. 508.

каждого «класса» возникают проблемы, однако перед подростком из «рабочего класса» встают такие проблемы, которые отличаются от трудностей, выпадающих на долю детей из «среднего класса», и они с большей вероятностью приводят к делинквентности. При этом, по мнению Коэна, огромную роль играет семья, но не вследствие ее психологической структуры (неблагоприятная атмосфера, отсутствие одного из родителей и др.), а вследствие той позиции, которую она занимает внутри социальной организации общества. Он считает, что «этика среднего класса» сильно отличается от стандартов и ценностей «рабочего класса». Гораздо больше внимания в семьях «среднего класса», на взгляд Коэна, уделяется честолюбию, персональной ответственности, стремлению к достижениям, рациональному планированию, отсрочке удовлетворения желаний, контролю над агрессивностью и уважению к собственности. Жизнь детей из «среднего класса» менее ограничена ближайшими групповыми взаимоотношениями, они культивируют более широкие связи со вторичными группами за рамками семьи. Так или иначе, эти ценности «среднего класса» влияют на ребенка из «рабочего класса», и это сосуществование двух различных статусов и систем ценностей в его жизни неизбежно приводит к конфликту, утверждает Коэн. Дети из «рабочего класса» не могут умалить значение стандартов и ценностей «среднего класса» в пользу собственных. Поэтому, по мнению Коэна, расхождение между стандартами и ценностями «среднего и рабочего классов» более значительно, чем полагают теоретики. Не только родители из семей «рабочего класса» тяготеют к стандартам «среднего класса», но и вся образовательная система пропагандирует идеалы и качества этого «класса». Подросток из «рабочего класса», который является субъектом этого воздействия и который в определенной мере усвоил стандарты «среднего класса», а также желает достичь их в будущем, продолжает далее Коэн, тем не менее понимает, какие препятствия стоят перед ним. Поэтому у него развиваются амбивалентные установки по отношению к этим двум «классам», а вместе с этим появляются и проблемы приспособления и планов на будущую жизнь. В основном, согласно теории «делинквентной субкультуры», могут быть и три способа решения этой проблемы, при описании которых Коэн пользуется различием Вайта между «мальчиками из колледжа и мальчиками с улицы» (*college boys and corner boys*)¹⁶. Оба эти типа происходят из рабочего класса бедного итальянского района г. Бостона, однако по способу решения проблемы выбора будущего сильно различаются. «Мальчики из колледжа» выбирают свой жизненный путь в пользу образования и стандартов «среднего класса» и их карьера похожа на «карьеру мальчика из английской средней классической школы — выходца из рабочего класса». Второй и более общий способ приспособления — это признание пре-

¹⁶ W. F. Whyte. *Street Corner Society*, Chicago, 1955.

пятствий, стоящих на жизненном пути, и ограничение попыток изменить что-то к лучшему рамками образа жизни «рабочего класса». Коэн называет это решение «стабильной реакцией мальчика с улицы»¹⁷. Третий способ приспособления — преступление, т. е. радикальный разрыв с традиционными ценностями своего «класса».

Для характеристики этого третьего способа решения «конфликта между ценностями рабочего и среднего класса» Коэн использует теорию «делинквентной субкультуры». Коэн заявляет, что он хочет «объяснить специфический контекст и причины существования этой субкультуры, а не то, каким путем она передается от одного индивида к другому»¹⁸.

Коэн считает, что существует много разновидностей «делинквентной субкультуры», однако у них имеются некоторые общие черты. Наиболее важная из них — это негативизм, который обуславливается амбивалентностью установок подростков из «рабочего класса» по отношению к нормам и ценностям «среднего класса». Вот что пишет Коэн по этому поводу: «Делинквентная субкультура — это не только свод правил, жизненных предписаний, которые отличаются от норм «распектабельного» общества взрослых, или относятся к ним безразлично, или даже противоречат им. Представляется по меньшей мере вероятным, что она определяется своей «полярной противоположностью» этим нормам.

Иными словами, делинквентная субкультура извлекает свои нормы из норм более общей культуры, выворачивая их, однако, наизнанку. По стандартам этой субкультуры поведение делинквента правильно именно потому, что оно неправильно по нормам более широкой культуры»¹⁹. Таким образом, делинквентный тип «мальчиков с улицы» нарушает в процессе актуального поведения стандарты «среднего класса» и создает для себя субкультуру и статус, который может их удовлетворить. Делинквентная субкультура прославляет такие акты, как воровство и вандализм. Что касается воровства, то оно может носить, по мнению Коэна, и неутилитарный характер.

Типичен для «делинквентной субкультуры» и такой параметр как «недалновидный гедонизм», под которым Коэн понимает отсутствие «интереса к далеким целям, к планированию деятельности и расчету времени или к таким видам деятельности, которые требуют применения знаний или умения, приобретаемых только в результате практического опыта, обдумывания и учения»²⁰.

Вместе с этим Коэн не считает, что отмеченные им доминирующие черты «делинквентной субкультуры» относятся ко всем видам «преступности рабочего класса» в равной степени. Он приписывает

¹⁷ А. К. Cohen, *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, Glencoe, Ill., 1955 с. 128

¹⁸ Там же, с. 18.

¹⁹ «Социология преступности», М., 1966, с. 318.

²⁰ Там же, с. 320.

их только тем делинквентам, чье участие в этой «субкультуре» достигается эффективным взаимодействием с теми, кто находится в том же положении и у кого те же проблемы приспособления — взаимодействием, которое приводит к групповой солидарности и появлению общих стандартов. Только общее признание этих стандартов позволяет участникам выработать статус, отрицающий ценности культуры среднего класса. Из этого следует вывод, что делинквентная субкультура — это культура шайки. Решение проблемы приспособления происходит у делинквентов в группе, а не индивидуально, отсюда и подзаголовок книги Коэна «Культура шайки». Коэн постоянно подчеркивает, что в своей работе он дает ответы на вопросы, касающиеся не индивида, а общества, и объясняет причины существования в определенной части общества и, в частности, в «рабочем классе», «делинквентной субкультуры». Вместе с этим он признает, что могут существовать различные типы подростков — делинквентов, поведение которых определяется частью преимущественно субкультурными, а частью — преимущественно психогенными факторами, но иногда эти обе группы факторов могут выступать в роли одной причины. Таким образом, Коэн концентрирует свое внимание главным образом на субкультурных факторах и не вдается в подробности психологического анализа, хотя в своей работе он отдает дань психоаналитически ориентированным теориям. Так, Коэн полагает, что отказ подростка из «рабочего класса» от стандартов «среднего класса» и переход к иной системе норм и ценностей, в рамках которой он может добиться удовлетворяющего его социального статуса, происходит посредством психоаналитического механизма «формирования реакции».

Кроме этого, много места Коэн уделяет психоаналитически окрашенной теории Талкота Парсонса, называемой «теорией мужского протеста со стороны мальчика на свое феминизированное воспитание».

Однако истинность этой теории подвергается сомнению многими буржуазными криминологами, в том числе Мангеймом. Последний отмечает: «До тех пор, пока не предприняты более специальные исследования вопросов, выдвинутых Парсонсом, мы должны рассматривать любую попытку объяснить делинквентность в среднем классе в рамках теории Коэна в качестве догадки»²¹.

Интересно также отметить, что в теории «делинквентной субкультуры» Коэна рассматриваются проблемы женской преступности в «нижних классах». Коэн старается объяснить женскую преступность на основе предположения, что женщины могут создавать собственную субкультуру, которая регулирует их поведение способами, фундаментально отличающимися от способов регуляции поведения мужчин. Он считает, что социальный статус женщин детерминирован социальным статусом ее мужа, а обратное явление наблюдается довольно редко.

²¹ Н. Mannheim, указ. раб., с. 522.

Коэн соглашается, однако, что женское поведение в «нижних классах» в меньшей степени обуславливается оппозицией к нормам «среднего класса», а также теми криминогенными факторами, которые содержатся в такой оппозиции.

Вместе с этим, Коэн допускает, что его соображения на этот счет могут носить абстрактный и упрощенный характер, т. к. в них не отдается должное тому факту, что женщина в американском обществе является худшей жертвой «статусной мании» (status-seeking mania)²².

Необходимо особо отметить, что у теории «делинквентной субкультуры» А. Коэна нашлись как многочисленные сторонники, которые развили его идеи в рамках своих концепций преступности, так и оппоненты. Однако критика самих буржуазных социологов и криминологов в адрес теории Коэна, естественно, никогда не затрагивает ее методологических оснований (понятие класса, классовой структуры буржуазного общества и др.), а касается лишь ее узко социологических и криминологических выводов. Критикуя теорию «делинквентной субкультуры», они исходят из тех же методологических предпосылок, что и Коэн, оставляют смысл базовых понятий этой теории («средний класс», «низший класс», «классовый конфликт») в неприкосновенности, однако не соглашаются с автором в частных вопросах социологического, социально-психологического и криминологического плана. Так, например, некоторые авторы из лагеря буржуазных криминологов (Торстон, Веблен) высказывают сомнения по поводу «различия в ценностях и поведении праздного, т. е. высшего, среднего и рабочего классов». Веблен заявляет в этой связи: «Идеальный богатый человек ничем не отличается от делинквента в беззастенчивом стремлении использовать товары и услуги в своих собственных целях и бессердечном пренебрежении к чувствам и желаниям других людей, а также к отдаленным последствиям своего поведения»²³.

Другой автор, Шохам, считает, что нормативные барьеры, которые существуют между «высшими и низшими классами», способствуют делинквентности не в «низшем классе», а как раз наоборот, правонарушения в «высших классах». По его мнению, ситуация «конфликта норм» приносит больший вред молодым из «высших и средних классов», т. к. они-де понимают, что им легче преуспеть в криминальной деятельности, чем выходцам из «нижних классов»²⁴.

Американский криминолог Вальтер Миллер тоже не поддерживает мнение о различии в системах ценностей «среднего и нижнего классов», а также ту мысль Коэна, что «субкультура шаек у делинквентов из рабочего класса» является результатом только негативной реакции на ценности «среднего класса». Миллер рассматривает эту

²² A. K. Cohen, *Delinquent Boys*, с. 44, 137.

²³ Н. Mannheim, указ. раб., с. 522.

²⁴ Shlomo Shoham, *Conflict Situations and Delinquent Solutions*, J. Soc. Psychol., 1964, с. 185—215.

«субкультуру» как независимую систему, имеющую свои положительные ценности²⁵.

Английский социолог Раймон Вильямс полагает, что стремление выходцев из «рабочего класса» приобщиться к ценностям «среднего класса» сильно преувеличивается. Он заявляет: «Большинство представителей английского рабочего класса стремится только к материальным стандартам среднего класса, в остальном же они хотят остаться самими собой»²⁶.

Клаурд и Оулин, известные американские криминологи, исходя из теории «делинквентной субкультуры» Коэна, создали собственную концепцию «криминальной, конфликтной и ретритивской субкультуры»²⁷.

Развивая некоторые теоретические идеи Коэна, они критикуют тот преувеличенный акцент, который Коэн делает на амбивалентный и негативистский характер взглядов подростков из «нижнего класса» на будущее. Сами они выдвигают на первый план экономический фактор. Эти же авторы подвергают сомнению мнение Коэна о неутилитарном и злом характере поведения членов делинквентных шаяк. Они упрекают Коэна в том, что тот не принимает в расчет при рассмотрении этого вопроса взаимоотношений между молодыми делинквентами и взрослыми преступниками. В свете этих отношений кажущиеся неутилитарными делинквентные акты, по мнению этих криминологов, окажутся вполне рациональными и дальновидными, т. к., совершая их, делинквенты могут преследовать цель получить доступ к взрослым преступным ролям и заслужить одобрение со стороны взрослой референтной группы преступников²⁸.

Существенным критическим замечанием в адрес Коэна следует признать замечание Мангейма, который подчеркивает: «При оценке книги Коэна следует помнить, что анализ автора базируется на его общих впечатлениях, по-видимому, сложившихся во время его пребывания на посту директора по ориентации института по изучению подростков-делинквентов в штате Индиана, а не на точных данных полевого исследования»²⁹.

Подводя итог этому разделу статьи, можно с уверенностью сказать, что критические замечания самих буржуазных социологов и криминологов в адрес теории «делинквентной субкультуры» выявляют внутреннюю противоречивость, недостаточную аргументированность, сомнительность и гипотетичность многих основных положений этой теории.

Представлена отделением уголовного права и криминальной психологии Института экономики и права АН СССР

²⁵ Walter B. Miller, *Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency*, J. soc. Issues, Vol. 14, 1959, с. 5—19.

²⁶ Н. Мангейм, указ. раб., с. 523.

²⁷ Социология преступности, М., 1966, с. 334—354.

²⁸ Социология преступности, М., 1966, с. 338.

²⁹ Н. Мангейм, указ. раб., с. 511.

В. КУНИЦКА-МИХАЛЬСКА

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ МЕРЫ, НЕ СВЯЗАННЫЕ С ЛИШЕНИЕМ СВОБОДЫ, В ПОЛЬСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ

1. Уголовно-правовые меры, не связанные с лишением свободы, по уголовному кодексу ПНР 1969 г.

1. В статье рассматриваются уголовно-правовые меры, не связанные с безусловным лишением свободы, а именно: условная отсрочка исполнения наказания в виде лишения свободы; наказание в виде ограничения свободы; наказание в виде штрафа; дополнительное наказание, присужденное вместо основного наказания; отступление от наказания; условное прекращение производства.

2. Институт условной отсрочки исполнения наказания в виде лишения свободы является традиционной уголовно-правовой мерой, издавна присущей польскому праву и заимствованной с некоторыми модификациями уголовным кодексом 1969 г. из уголовного кодекса 1932 г.

Согласно уголовному кодексу ПНР 1969 г., условная отсрочка исполнения наказания может применяться в том случае, если лицо приговорено судом к лишению свободы на срок до 2 лет за совершение умышленного преступления или на срок до 3 лет за совершение неосторожного преступления. Кроме того, действующий в Польше уголовный кодекс ставит возможность применения отсрочки наказания в виде лишения свободы в зависимости от двух условий. Первое условие выражается в положительном прогнозе относительно поведения осужденного в будущем, т. е. содержит элемент специального предупреждения. Реализация этой предпосылки заключается в том, что суд при условной отсрочке наказания принимает во внимание личные качества и условия жизни подсудимого, а также его прежний образ жизни, которые обосновывают предположение о том, что и без исполнения наказания это лицо будет соблюдать правопорядок и не совершит нового преступления. Второе условие состоит в том, что отсрочка исполнения наказания не должна противоречить более широкому институту общественного воздействия наказания. Иными словами, суд должен рассмотреть вопрос о том, не противоречат ли общественные мотивы возможности применения условной отсрочки исполнения наказания, т. е. принять во внимание элемент общего предупреждения.

Вместе с этим, кодекс вводит безусловный запрет применения условной отсрочки исполнения наказания в отношении рецидивистов, о которых говорится в §1 и 2 ст. 60 и относительный запрет применения

этого института в отношении лиц, которые совершили умышленное преступление хулиганского характера. Относительность этого запрета заключается в том, что его можно не соблюдать, когда особые обстоятельства указывают на необходимость применения условной отсрочки исполнения наказания.

Условная отсрочка исполнения наказания в виде лишения свободы имеет место в течение испытательного срока, который может длиться от 2 до 5 лет, а если речь идет о преступнике молодежного возраста от 3 до 5 лет. Испытательный срок начинается с момента вступления приговора в законную силу.

При условной отсрочке исполнения наказания в виде лишения свободы суд может применять штраф, если даже его назначение по иному основанию не было предусмотрено, а также возложить на осужденного следующие дополнительные обязанности (§2, ст. 75):

- 1) полного или частичного возмещения ущерба, причиненного преступлением;
- 2) принесение извинения потерпевшему;
- 3) исполнение возложенной на осужденного обязанности по содержанию другого лица;
- 4) исполнение указанных судом работ или повинностей в общественных целях (не выше 20 часов);
- 5) **исполнение работы, прохождения учебы или овладения профессией;**
- 6) воздержание от злоупотребления алкогольными напитками;
- 7) прохождение курса лечения;
- 8) воздержание от пребывания в определенной среде или посещения определенных мест;
- 9) **иное соответствующее поведение в течение испытательного срока,** если этим можно предотвратить совершение новых преступлений.

Возложение вышеуказанных дополнительных обязанностей является факультативным за исключением одного случая, когда дело касается осуждения за лишение общественного имущества и ущерб не был возмещен. В этом случае суд может в принудительном порядке обязать осужденного возместить причиненный ущерб. В остальных случаях при осуждении обязанности возмещение ущерба также является факультативным.

Институту условной отсрочки исполнения наказания может сопутствовать поручительство. Согласно § 1 ст. 76 суд может, но не обязательно должен ставить применение условной отсрочки исполнения наказания в зависимость от поручительства. При этом речь может идти как об общественном поручительстве, т. е. поручительстве общественной организации или учреждения, так и об индивидуальном поручительстве, т. е. поручительстве отдельного лица, заслуживающего дове-

* Согласно § 4 ст. 120 УК ПНР, преступником молодежного возраста является лицо, которому в момент вынесения приговора не исполнилось 21 года (прим. ред).

рия. Поручительство заключается в обеспечении заботы о том, чтобы осужденный соблюдал правопорядок и не совершал новых преступлений.

В польском праве условная отсрочка исполнения наказания может соединяться с судебным надзором со стороны назначенного судом лица, учреждения или общественной организации. Передача осужденного под надзор является факультативной за исключением случая, когда осужденным за умышленное преступление является преступник молодого возраста и суд передает его под наблюдение в обязательном порядке.

Как правило, надзор за лицами, в отношении которых применяется условная отсрочка исполнения наказания, осуществляют общественные кураторы. Система общественного и профессионального поручительства в Польше регулируется соответствующими положениями.

Как уже отмечалось выше, условная отсрочка исполнения наказания имеет место в период испытательного срока. С истечением этого срока связано наступление тех или иных правовых последствий условной отсрочки исполнения наказания. Если испытательный срок проходит благополучно, осужденный пользуется возможностью погашения судимости. В этом случае судимость погашается в силу закона по истечении шести месяцев после окончания испытательного срока (если к осужденному были применены дополнительные наказания, погашение судимости не может иметь места до исполнения этих наказаний).

Если в период испытательного срока осужденный не оправдает оказанного ему судом доверия и нарушит правопорядок, то в этом случае кодекс предусматривает требование факультативного обязательного исполнения наказания в зависимости от вида поведения осужденного.

Так, суд обязан постановить об исполнении наказания, если:

1) осужденный в течение испытательного срока совершил новое умышленное преступление, подобное предыдущему, за которое правомочно назначено наказание в виде лишения свободы;

2) осужденный уклоняется от исполнения возложенной на него судом обязанности возместить ущерб, причиненный вследствие хищения общественного имущества.

Суд может, но не обязан постановить об исполнении наказания, если:

1) осужденный в течение испытательного срока грубо нарушит правопорядок, и в особенности, если он совершит иное преступление, чем то, за которое он был уже осужден; не уплатит штрафа или уклонится от исполнения возложенных на него обязанностей или от установленного за ним наблюдения;

2) осужденный совершил преступление или грубо нарушил правопорядок после вынесения приговора, хотя и до вступления его в законную силу.

Постановление об исполнении наказания может быть вынесено

только в течение испытательного срока или на протяжении последующих шести месяцев.

Институт условной отсрочки исполнения наказания в польском праве относится только к одному виду наказания, а именно лишению свободы и поэтому является единственным видом условного наказания в ПНР.

В настоящем параграфе мы лишь кратко охарактеризовали основные черты, присущие институту условной отсрочки исполнения наказания. В польской юридической литературе этот вопрос рассмотрен довольно подробно, в частности, имеется множество публикаций, в которых затрагиваются как толкование отдельных формулировок кодекса, связанных с условной отсрочкой исполнения наказания, так и проблемы функционирования этого института в судебной практике (1).

3. Новым уголовным наказанием, неизвестным уголовному кодексу 1932 г., является введенное уголовным кодексом 1969 г. наказание в виде ограничения свободы.

Это наказание, предусмотренное ст. ст. 33—35 уголовного кодекса 1969 г., назначается на срок не менее 3 месяцев и не более 2 лет. В период отбывания наказания в виде ограничения свободы осужденный:

1) не имеет права без согласия суда менять место постоянного пребывания;

2) обязан выполнять работу, которая указана судом;

3) лишен права занимать должности в общественных организациях;

4) обязан информировать соответствующие органы относительно хода отбывания наказания.

Самым существенным элементом этого вида наказания является обязанность выполнять работу, предписанную судом.

а) Эта обязанность заключается в исполнении под наблюдением бесплатной работы на общественные цели в пределах от 20 до 50 часов ежемесячно. б) В отношении лица, работающего в общественном секторе, суд вместо обязанности исполнить определенную работу, может назначить удержание по вознаграждению за работу в пределах от 10 до 25% в доход государства или на общественные цели. Вместе с этим в период отбывания наказания в виде ограничения свободы осужденный не имеет права без согласия суда расторгнуть трудовые отношения; заработная плата в этот период не может быть повышена, равно как не разрешается и повышение по должности. в) Лицо, не находящееся в трудовых отношениях, может быть направлено судом, если это отвечает воспитательным целям, на предприятие общественного сектора для исполнения работы с применением тех санкций, о которых речь шла в пункте (б).

Кроме того, наказанию в виде ограничения свободы могут сопутствовать назначенные судом дополнительные обязанности:

1) возместить полностью или частично ущерб, нанесенный преступлением;

2) извиниться перед потерпевшим.

Если осужденный, которому назначено наказание в виде ограничения свободы, уклоняется от исполнения этого наказания, суд может заменить этот вид наказания штрафом, а в исключительных случаях лишением свободы.

Введение в уголовный кодекс наказания в виде ограничения свободы вызвало большой интерес в польской науке уголовного права. Кроме теоретических разработок, начались широкие эмпирические исследования, касающиеся функционирования этого вида наказания в практике (2). Многочисленные исследования по этому вопросу были проведены Институтом государства и права Польской Академии Наук, результаты которых были отражены во многих научных публикациях (3).

4) Традиционным для польского права наказанием, не связанным с лишением свободы, которое было известно и уголовному кодексу 1939 г., является наказание в виде штрафа.

В уголовном кодексе 1969 этот вид наказания отнесен к категории основных наказаний. Штраф назначается на сумму от 500 до 25 000 злотых, а если он назначается наряду с лишением свободы, то определяется в пределах от 500 до 1000000 злотых. В уголовном кодексе указывается, в каких случаях суд должен или может назначить штраф наряду с лишением свободы. Об этом говорится в §3 ст. 36 УК ПНР; а именно: штраф наряду с лишением свободы назначается в обязательном порядке, если лицо действовало с целью извлечения имущественной выгоды, а также в иных случаях, предусмотренных законом. Факультативно такой штраф назначается в случае осуждения за умышленное преступление, которое нанесло ущерб общественному имуществу, а также при условной отсрочке исполнения наказания в виде лишения свободы, о чем речь шла выше.

В случае неуплаты в установленный срок штрафа, превышающего 1000 злотых, суд устанавливает заменяющее наказание в виде лишения свободы, исходя из следующего расчета: один день лишения свободы, соответствует штрафу в пределах от 50 до 150 злотых.

Заменяющее наказание не может превышать 3 лет лишения свободы, исходя из следующего расчета: один день лишения свободы, предусмотренного за совершение данного преступления.

Наказание в виде штрафа явилось предметом обсуждения многочисленных статей, опубликованных в польской юридической литературе.

Весьма обширна также литература, посвященная обобщению практики применения этого вида наказания Верховным Судом ПНР. Особенно следует выделить в этой связи директивы органов правосудия относительно применения наказания в виде штрафа. /КВП 15/17/5/. Большое место в них уделяется как самостоятельному наказанию в виде штрафа, так и тем преступлениям, за совершение которых назначаются основные наказания в виде лишения свободы, ограничения свободы или штрафа/КВП 31/77/1,6/.

За последние годы в связи с углублением кризиса наказания в ви-

де лишения свободы и поисками новых решений в области наказаний, не связанных с лишением свободы, все большее значение приобретают имущественные наказания.

В связи с этим, в частности, возрастает заинтересованность в наказании в виде штрафа. Например, в Институте государства и права ПАН начаты широкие исследования функционирования наказания в виде штрафа на практике. Итоги этих исследований будут опубликованы.

5. Интересным является положение, содержащееся в ст. 54 УК ПНР 1969 г. и связанное с идеей смягчения уголовной ответственности за совершение менее тяжких преступлений. Это положение предусматривает возможность присуждения наказания в виде ограничения свободы или в виде штрафа за такие преступления, совершение которых согласно соответствующим статьям Особенной части Уголовного кодекса, не влечет за собой применение этих видов наказаний, а предусматривает наказание в виде лишения свободы. Наказание в виде лишения свободы может быть смягчено в том случае, если за преступление предусматривается наказание только в виде лишения свободы, нижний предел которого не превышает трех месяцев, а наказание, которое можно было бы назначить, не превысило бы 6 месяцев лишения свободы. Кроме того, суд должен признать, что смягчение наказания в виде лишения свободы или штрафа является целесообразным. (§1. ст. 54).

Этого рода смягчение наказания не применяется к виновному в совершении умышленного менее тяжкого преступления, если обвиняемый был ранее подвергнут наказанию в виде лишения свободы за умышленное преступление.

6. Уголовный кодекс 1969 г. в ст. 55 предоставляет также суду возможность в определенных случаях вместо основного наказания ограничиться назначением дополнительных наказаний (лишение родительских или опекуновских прав; запрещение занимать определенные должности, работать по определенной профессии или осуществлять определенную деятельность; запрещение вождения механических средств передвижения; изъятие вещи).

Такая возможность у суда существует в тех случаях, когда за преступление предусматривается основное наказание в виде ограничения свободы или штрафа, а равно в случаях, указанных в § 1 ст. 54, а кроме того, когда у суда возникает уверенность, что путем назначения дополнительного наказания вместо основного будет достигнута цель наказания.

7. В польском праве возможность назначения более мягкого наказания, чем это предусмотрено законом, существует также в рамках института чрезвычайного смягчения наказания. Этот институт применяется в случаях, предусмотренных законом, а также в отношении несовершеннолетнего, отвечающим требованиям, изложенным в § 2 ст. 9, а также в особо обоснованных случаях и в отношении преступника молодого возраста.

Суд может применить также чрезвычайное смягчение наказания в исключительных особо обоснованных случаях, когда даже минимальное наказание, предусмотренное за преступление, было бы непомерно суровым. В этих случаях кодекс рекомендует учитывать поведение лица, особенно когда оно проявляло заботу об устранении вреда или его предотвращении либо содействовало раскрытию преступления, а также если лицо, совершившее преступление, действовало совместно с другими лицами и его роль при этом была второстепенной, а незаконно полученная им выгода была небольшой. Среди определенных в уголовном кодексе способов чрезвычайного смягчения наказания следует обратить внимание на возможности наказания в виде лишения свободы, ограничения свободы или штрафа. Такое наказание может быть назначено, если деяние составляет менее тяжкое преступление и при этом нижним пределом наказания является лишение свободы не менее одного года.

Институт чрезвычайного смягчения наказания в настоящее время является предметом интересных научных исследований, итоги которых частично уже опубликованы (7).

8. Кроме вышеперечисленных наказаний, не связанных с безусловным назначением наказания в виде лишения свободы, действующему польскому уголовному кодексу известен институт отступления от назначения наказания, называемый в прежнем праве освобождением от наказания. Диапазон применения этого института ограничен, ибо он может применяться только в случаях, указанных законом. Следует отметить, что таких случаев, перечисленных в законе, немного. В данной связи речь может идти лишь об отступлении от назначения основного наказания, что не мешает назначению дополнительного наказания, если в таковом возникает необходимость и имеется уверенность, что таким путем будут достигнуты цели наказания (ст. 55 УК).

9. Уголовно-правовой мерой, которая не является наказанием и, более того, не заключается в наказании виновного, является институт условного прекращения производства. Это оригинальная уголовно-правовая мера не была известна уголовному кодексу 1932 г. В новом же кодексе принципы применения этой меры содержатся в ст. ст. 27—29. Этот институт назван условным прекращением производства в связи с тем, что он сопровождается испытательным сроком в пределах от одного до двух лет, который начинается с момента вступления в законную силу вынесенного об этом постановления.

Условное прекращение производства может осуществляться как судом, так и прокурором. В законе определены следующие предпосылки применения этого института:

- 1) степень общественной опасности деяния незначительна;
- 2) обстоятельства совершения преступления, а также вина преступника не вызывают сомнений;
- 3) виновный ранее не подвергался наказанию за совершение преступления;

4) личность виновного, его качества и условия жизни, а также прежний образ жизни дают основание полагать, что несмотря на прекращение производства по делу, он будет соблюдать правопорядок и не совершит нового преступления;

5) речь идет о преступлении, за совершение которого предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок не более, чем 3 года.

Условное прекращение производства может сопровождаться институтами поручительства и возложения дополнительных обязанностей.

Что касается дополнительных обязанностей, то суд или прокурор могут обязать виновного:

1) возместить полностью или частично ущерб, причиненный преступлением;

2) принести извинение потерпевшему;

3) выполнить определенную работу, либо оказать услуги в общественных целях.

Условное прекращение производства по уголовному делу можно обусловить поручительством, рассчитанным на проявление заботы о соблюдении виновным правопорядка, а особенно о том, чтобы он не совершил нового преступления. В роли поручителя может выступать общественная организация, в которой состоит субъект, или коллектив, в котором он работает, проходит военную службу или учится. Поручителем может быть также отдельное лицо, заслуживающее доверия.

Если испытательный срок протекает неблагоприятно, т. е. если виновный уклоняется от исполнения возложенных на него обязанностей или хотя бы и до вступления в законную силу постановления грубо нарушает правопорядок, и в особенности если он совершает новое преступление, возникает обязанность возбуждения уголовного производства.

Возбуждение уголовного процесса возможно не позже, чем по истечении 3 месяцев после окончания испытательного срока.

Институт условного прекращения производства обстоятельно проанализирован в польской юридической литературе, ему посвящены многие постановления Верховного Суда ПНР.

Многочисленные эмпирические исследования, проведенные научными центрами Польши, в том числе Институтом государства и права ПАН, были направлены на изучение применения условного прекращения уголовного производства на практике. Эти исследования позволили сделать ряд интересных выводов как для уголовной политики, так и в области требований *de lege ferenda*.

II. Практика применения уголовно-правовых мер, не связанных с наказанием в виде лишения свободы

1. Проблематика, затронутая в данной статье, сама по себе весьма обширна. Поэтому здесь мы остановимся лишь на одной, но самой существенной проблеме, возникающей в связи с практическим примене-

нием рассматриваемых уголовно-правовых мер. Эта проблема заключается в определении оптимальных границ применения на практике уголовных наказаний, не связанных с лишением свободы. Она также включает в себя многочисленные аспекты соотношения этих уголовно-правовых мер с наказанием в виде безусловного лишения свободы. Наш анализ будет охватывать период с 1970 по 1979 гг. Он базируется на статистических данных, полученных в Министерстве юстиции и Генеральной прокуратуре ПНР, которые касаются законных решений судов и всеобщих прокуратур (за исключением военных), принятых в отношении взрослых лиц. Наши обобщения ограничиваются лишь теми решениями, которые были приняты в отношении лиц, дела которых рассматривались в порядке государственного обвинения, т. е. дела, рассматриваемые в порядке частного обвинения, ввиду своей специфики требуют отдельного анализа.

2. Прежде всего необходимо выяснить, какова доля обсуждаемых в данной статье уголовно-правовых мер в общем фонде приговоров и условных прекращений, вынесенных по делам в порядке государственного обвинения. Статистические данные, касающиеся этого вопроса, представлены в процентном исчислении в таблице 1.

Как видно из таблицы 1, если принять за исходный фонд все уголовно-правовые меры (т. е. наказания и условные прекращения вместе взятые), то окажется, что за исследуемый период немногим меньше 30% приходится на наказания в виде безусловного лишения свободы, а свыше 70%-на меры, не связанные с лишением свободы. Если же исключить из наших рассуждений долю наказаний в виде безусловного лишения свободы и проанализировать в целом долю уголовно-правовых мер, не связанных с лишением свободы, то мы обнаружим, что диапазон этих мер и интенсивность (частота) их применения отчетливо группируется вокруг двух полюсов. На одном полюсе окажется самый многочисленный процент условных отсрочек исполнения наказания в виде лишения свободы, на втором — институт условного прекращения производства, являющийся второй самой многочисленной группой уголовных мер. Таким образом, наказание в виде лишения свободы, а также самостоятельное наказание в виде штрафа играют значительно меньшую роль в уголовной политике.

Таблица 1 представляет также изменения, происшедшие в уголовной политике за истекшие 10 лет. В этой связи следует отметить тенденцию увеличения количества наказаний в виде ограничения свободы. Что касается самостоятельного наказания в виде штрафа, то его применение не характеризуется стабильной тенденцией. На заметное снижение процента применения наказания в виде штрафа в 1972—1973 гг. по сравнению с 1970—1971 гг. (как и наказания в виде ограничения свободы) оказал влияние факт вступления в 1972 г. в законную силу кодекса проступков, в который были включены правонарушения, считавшиеся прежде преступлениями. С 1972 г. значение наказания в виде штрафа заметно усиливается. Тем не менее за два последних года

исследуемого десятилетия замечается некоторое уменьшение доли наказаний в виде штрафа по сравнению с 1976 годом.

Из таблицы I также следует, что институт условного прекращения производства, на долю которого приходится почти 18% всех условных мер, имел в течение исследуемого десятилетия большее значение, чем наказание в виде ограничения свободы и самостоятельное наказание в виде штрафа.

Тенденции уголовной политики в области освободительных наказаний проявляются особо отчетливо, если исключить из анализа институт условного прекращения производства. (См. таблицу 2). При таком подходе окажется, что доля наказаний в виде безусловного лишения свободы за последние 10 лет возросла до 35%. Среди других уголовно-правовых мер несомненный приоритет принадлежит условной отсрочке исполнения наказания в виде лишения свободы. (40,7%). Что же касается остальных видов наказаний, то вместе они составляют лишь около 25% от всего фонда наказаний. Следует признать положительной тенденцию роста наказаний в виде ограничения свободы и самостоятельного наказания в виде штрафа в 1975—1979 гг. по сравнению с периодом 1972—1974 гг.

Отмеченный высокий процент наказаний в виде безусловного лишения свободы и относительно небольшие проценты наказаний в виде штрафа и ограничения свободы уже давно являются предметом дискуссий среди польских юристов, занимающихся проблемами уголовной политики, а также среди криминологов. Так, эти проблемы стояли на повестке дня научной сессии, организованной Комитетом юридических наук ПАН и Институтом исследования судебного права в 1977 г. в г. Попове. Позднее, как видно из таблицы 2, частота присуждения наказания в виде безусловного лишения свободы по сравнению с 1972—1975 гг. уменьшилась в пользу уголовных мер, не связанных с безусловным лишением свободы, однако доля этих наказаний все-таки остается большой в общем числе наказаний. Поэтому эти проблемы по-прежнему являются объектом заинтересованности польских юристов, работающих в области пенологии. В настоящее время польские ученые-юристы, а также практические работники прилагают усилия, направленные на увеличение роли в судебной практике уголовно-правовых мер, не связанных с лишением свободы, а также стараются расширить законные основания возможности применения института условной отсрочки исполнения наказания в виде лишения свободы. Кроме того, польские юристы предлагают расширить законные основания применения всех выводов освободительных наказаний, а также обогатить каталог освободительных мер в рамках действующего польского уголовного кодекса.

таблица 1

Уголовно-правовые меры на фоне общего количества наказаний и условных прекращений по делам, рассматриваемым по государственному обвинению (%)

Год	Наказания и условные прекращения вместе взятые	в том числе					условное прекращение производства
		наказание в виде безусловного лишения свободы	условная отсрочка исполнения наказания в виде лишения свободы	наказание в виде ограничения свободы	наказание в виде штрафа	самостоятельное дополнительное наказание	
1970	100	25,8	37,1	5,2	15,9	0,0	15,8
1971	100	25,8	36,7	7,7	31,1	0,0	16,9
1972	100	29,5	39,7	4,5	4,8	0,0	21,4
1973	100	30,6	34,1	6,7	6,2	0,0	22,3
1974*	100	35,0	31,8	8,6	7,9	0,0	16,7
1975	100	31,0	31,7	11,5	10,5	0,0	15,2
1976	100	25,5	32,0	13,1	13,1	0,0	16,2
1977*	100	30,2	30,3	11,7	12,0	0,0	15,7
1978	100	27,3	29,6	13,4	11,9	0,1	17,6
1879	100	25,5	28,9	14,2	11,9	0,1	19,3
Итого %	100	28,5	33,4	9,5	10,7	0,0	17,8

*) Годы амнистии

таблица 2

Освободительные наказания на фоне общего количества наказаний по делам, рассматриваемым в порядке государственного обвинения (в %)

Год	Всех наказаний	в том числе				
		наказание в виде безусловного лишения свободы	условная отсрочка исполнения наказания в виде лишения свободы в %	наказание в виде ограничения свободы	самостоятельное наказание в виде штрафа	самостоятельное дополнительное наказание
1970	100	30,7	44,1	6,2	18,9	0,0
1971	100	30,6	44,2	9,3	15,7	0,0
1972	100	37,5	50,5	5,7	6,1	0,0
1973	100	39,4	44,0	8,7	7,9	0,0
1974*	100	42,0	38,1	10,3	9,5	0,0
1975	100	36,6	37,4	13,6	12,4	0,0
1976	100	30,5	38,2	15,6	15,6	0,0
1977*	100	35,8	36,0	13,9	14,2	0,0
1978	100	33,2	35,9	16,3	14,4	0,1
1979	100		35,9	17,6		0,1
Итого %	100	34,6	40,7	11,6	13,0	0,0

*) Годы амнистии

ПРИМЕЧАНИЯ

1. См. монографию М. Леоненего, Условная отсрочка исполнения наказания в польском уголовном праве. Анализ закона и судебной практики, Варшава, 1974 и представленную там обширную литературу.

2. См. монографию Е. Сливовского, Наказание в виде ограничения свободы, Варшава, 1973.

3. Ср. Л. Кубицкий, Е. Скупинский, Я. Войцеховска, Наказание в виде ограничения свободы в судебной практике, Варшава, 1973; они же, Наказание в виде ограничения свободы в системе уголовных мер в ПНР. Предпосылки и практика применения. Доклад на международной конференции, организованной Институтом государства и права ПАН в Варшаве в 1977 г., текст размножен на русском языке; Л. Кубицкий, Наказание в виде ограничения свободы в свете практики первого трехлетия, Палестра, 1974, № 3; Е. Скупинский, Наказание в виде ограничения свободы в судебной практике, 1970—1972, «Studia Prawnicze», 1974, № 4; его же, Наказание в виде ограничения свободы в судебной практике 1973—1975 (по сравнению с периодом первого трехлетия действия уголовного кодекса) «Studia Prawnicze», 1976, № 4; Я. Войцеховска, Наказание в виде ограничения свободы: вид преступления и личность виновного. Государство и право, 1973, тетр. 8—9.

4. См. Е. Бафия, Наказание в виде штрафа в уголовном кодексе, «Новое право», № 10.

5. Сборник судебных решений Верховного Суда. Уголовная палата и Военная палата, Варшава, 1978, тетр. 4—5, поз. 41.

6. Сборник судебных решений Верховного Суда. Уголовная палата и Военная палата, Варшава, 1979, тетр. 7—8, поз. 77.

7. См. Я. Войцеховска, Чрезвычайное смягчение наказания в судебной практике (в свете статистических данных 1977г), «Studia Prawnicze», 1980, тетр. 1—2.

8. В области судебной практики см. особенно две монографии М. Леоненего и В. Михальского; Условное прекращение уголовного производства в свете закона и судебной практики, Варшава, 1975; В области прокурорской практики см.: особенно исследования А. Зола, результаты которых опубликованы в монографии: А. Зола, Материально-правовая проблематика условного прекращения уголовного производства, Варшава-Краков, 1973. См. также данную в этих работах обширную библиографию.

9. Результаты исследований, начатых в Институте государства и права ПАН, были опубликованы в следующих статьях: Б. Куницка-Михальска, Условное прекращение уголовного производства в судебной практике, «Studia Prawnicze», 1976, № 4 и Б. Куницка-Михальска, Условное прекращение уголовного производства в прокурорской практике, «Studia Prawnicze», № 4. В Институте государства и права ПАН подготовлена также монография Б. Куницкой-Михальской, касающаяся политики условных прекращений уголовного производства: «Условное прекращение уголовного производства в 1970—1977 гг.». Эта книга выйдет из печати, согласно плану в 1981 г.

10. Материалы этой конференции (доклады и дискуссия) были опубликованы в Научных тетрадях Института исследования судебного права (1978 г. № 9). Проблем, затронутых выше, касаются помещенные там доклады К. Бухалы, «Уголовная политика в 1970—1975 гг. на основе общих принципов правосудия», а также В. Михальского «Уголовные меры, не связанные с лишением свободы». В связи с обсуждаемыми проблемами см. также Е. Ясинский, «Формирование уголовной политики судов в 1972—1976 гг.», Государство и право, 1979, тетр. 2.

Представлена отделом уголовного права Института экономики и права АН ГССР

612/193

დასი. 85 კაბ.

ინდექსი 76196

